

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών
Επιστημών
Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής
Π.Μ.Σ. «Δημόσια Οικονομική & Πολιτική»

**Η οικονομική κρίση και η κρίση χρέους της δεκαετίας του 2010 στην
Ελλάδα: Διερεύνηση των αιτιών τους και αξιολόγηση των πολιτικών
αντιμετώπισης τους**

Νικολέττα Γκάγκα

Διπλωματική Εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Λογιστικής &
Χρηματοοικονομικής του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής για την
απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στη Δημόσια
Οικονομική και Πολιτική

Αιγάλεω, 2023

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών
Επιστημών
Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής
Π.Μ.Σ. «Δημόσια Οικονομική & Πολιτική»

**Η οικονομική κρίση και η κρίση χρέους της δεκαετίας του 2010 στην
Ελλάδα: Διερεύνηση των αιτιών τους και αξιολόγηση των πολιτικών
αντιμετώπισης τους**

Νικολέττα Γκάγκα, Α.Μ.:20009

Επιβλέποντες Καθηγητές: Ομότιμος Καθηγητής Βαβούρας Ιωάννης
Μεταδιδακτορική ερευνήτρια Χαρά Βαβούρα

Διπλωματική Εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Λογιστικής &
Χρηματοοικονομικής του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής για την
απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στη Δημόσια
Οικονομική και Πολιτική

Αιγάλεω, 2023

University of West Attica
School of Administration, Economic, and Social Sciences
Department of Accounting & Finance
M.Sc. in Public Economics and Policy

**The Economic crisis and the debt crisis of the 2010s in Greece:
Investigation of their causes and evaluation of the policies with which
they were dealt with**

Nikoletta Gkagka, R.N.:20009

Supervisors: Emeritus Professor Vavouras Ioannis
Post-Doctoral Researcher Chara Vavoura

Master Thesis submitted to the Dept. of Accounting & Finance of the University of West Attica in partial fulfillment of the requirements for the degree of M.Sc. in Public Economics and Policy

Aigaleo, Greece, 2023

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών

Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής

Π.Μ.Σ. «Δημόσια Οικονομική & Πολιτική»

Η οικονομική κρίση και η κρίση χρέους της δεκαετίας του 2010 στην Ελλάδα: Διερεύνηση των αιτιών τους και αξιολόγηση των πολιτικών αντιμετώπισης τους

Μέλη Εξεταστικής Επιτροπής

Εγκρίθηκε από την εξεταστική επιτροπή την 30/10/2023

Α/α	ΟΝΟΜΑ ΕΠΩΝΥΜΟ	ΒΑΘΜΙΔΑ/ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΨΗΦΙΑΚΗ ΥΠΟΓΡΑΦΗ
1	Χαρίκλεια Βαβούρα	Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο	
2	Αλίνα Χυζ	Καθηγήτρια Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής	
3	Δημήτριος Σταυρουλάκης	Καθηγητής Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής	

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Γκάγκα Νικολέττα του Μιχαήλ, με αριθμό μητρώου 20009 φοιτήτρια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Δημόσια Οικονομική και Πολιτική του Τμήματος Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής της Σχολής Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Επιθυμώ την απαγόρευση πρόσβασης στο πλήρες κείμενο της εργασίας μου μέχρι και έπειτα από αίτηση μου στη Βιβλιοθήκη και έγκριση του επιβλέποντα καθηγητή.

Η Δηλούσα

*** Όνομα Επώνυμο/Ιδιότητα**

Ψηφιακή Υπογραφή

*** Ψηφιακή υπογραφή του επιβλέποντος αν έχει ζητηθεί απαγόρευση πρόσβασης στην εργασία για κάποιο χρονικό διάστημα.**

**Η οικονομική κρίση και η κρίση χρέους της δεκαετίας του 2010 στην Ελλάδα:
Διερεύνηση των αιτιών τους και αξιολόγηση των πολιτικών αντιμετώπισης τους**

Περίληψη

Το θέμα που πραγματεύεται η παρούσα έρευνα σχετίζεται με την διπλή κρίση που αντιμετώπισε το ελληνικό κράτος την δεκαετία του 2010. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στα αίτια της οικονομικής κρίσης αλλά και της κρίσης χρέους του 2010 που βίωσε η Ελλάδα, στις πολιτικές αντιμετώπισης που εφαρμόστηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο μέσω των δανειακών συμβάσεων και των μνημονίων.

Επίσης, εξετάζονται οι συνέπειες της κρίσης στους υπαλλήλους του δημοσίου τομέα καθώς και οι ευρύτερες κοινωνικές συνέπειες της οικονομικής κρίσης.

Τέλος, στην παρούσα έρευνα θα παρουσιασθεί το πώς αξιολογήθηκαν οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν για την αντιμετώπιση της ελληνικής οικονομικής κρίσης.

Σημαντικοί Όροι: Οικονομική κρίση, κρίση χρέους, Ευρωπαϊκή Ένωση, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

**The economic crisis and the debt crisis of the 2010s in Greece:
Investigation of their causes and evaluation of the policies with which they were
dealt with**

Abstract

The issue addressed by this research is related to the double crisis that the Greek state faced in the 2010s. More specifically, reference is made to the causes of the financial crisis and the debt crisis of 2010s that Greece experienced, to the policies imposed by the European Union and the International Monetary Fund through loan agreements and memoranda.

Also, the consequences of the crisis on public sector employees are examined as well as the wider social consequences of the economic crisis.

Finally, this research will present how the policies implemented to deal with the Greek economic crisis were evaluated.

Keywords: Economic crisis, debt crisis, European Union, International Monetary Fund

Περιεχόμενα

Περίληψη

Abstract

Κατάλογος Πινάκων

Κατάλογος Διαγραμμάτων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Εισαγωγή	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Αναλυτική παρουσίαση του προβλήματος της οικονομικής κρίσης και της κρίσης χρέους της δεκαετίας του 2010 στην Ελλάδα	
2.1 Η αύξηση του χρέους της γενικής κυβέρνησης της Ελλάδας	5
2.2 Δημοσιονομικά ελλείμματα, δημόσια έσοδα και δαπάνες	7
2.3 Το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης	14
2.4 Από την παγκόσμια οικονομική κρίση στην κρίση χρέους της Ελλάδας	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Παράγοντες που οδήγησαν στην κρίση	
3.1 Τα «δίδυμα» ελλείμματα της ελληνικής οικονομίας και οι δομικές ανισορροπίες	19
3.2 Η παγκόσμια οικονομική κρίση	21
3.3 Οι εκλογικοί δημοσιονομικοί κύκλοι	21
3.4 Ήταν η αύξηση του εργατικού κόστους ο βασικός παράγοντας επιδείνωσης του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών;	23

3.5 Η εκτεταμένη παραοικονομία	23
3.6 Πολιτικοί και θεσμικοί παράγοντες	24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης , της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου με την ελληνική κρίση: Δανειακές συμβάσεις και Μνημόνια

4.1 Το πρώτο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής	28
4.2 Το δεύτερο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής	31
4.3 Το τρίτο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής	33

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Οικονομικές συνέπειες της κρίσης

5.1 Οι επιπτώσεις της κρίσης στο Α.Ε.Π της χώρας	39
5.2 Οι επιπτώσεις της κρίσης στις επενδύσεις	43

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Συνέπειες της κρίσης στην αγορά εργασίας

6.1 Οι επιπτώσεις στην απασχόληση	47
6.2 Οι επιπτώσεις στα εισοδήματα των εργαζομένων	52
6.3 Κατανομή των επιπτώσεων σε περιφερειακό επίπεδο	54

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Ευρύτερες κοινωνικές συνέπειες της κρίσης

7.1 Επιπτώσεις στην κοινωνική ανισότητα και τον κίνδυνο της φτώχειας	55
7.2 Επιπτώσεις στην υγεία του πληθυσμού	55
7.3 Επιπτώσεις στην ψυχική υγεία του πληθυσμού	56
7.4 Πρόσθετες κοινωνικές παθογένειες εξαιτίας της κρίσης	58

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: Αξιολόγηση των πολιτικών αντιμετώπισης της κρίσης: Αξιολόγηση των επιδιωκόμενων στόχων, αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των πολιτικών	59
---	-----------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: Ερευνητικό μέρος

9.1 Μεθοδολογία της έρευνας	65
9.2 Δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος	66
9.3 Αποτελέσματα της έρευνας	69
9.4 Έλεγχοι για την ύπαρξη στατιστικά σημαντικών διαφορών με βάση τα δημογραφικά χαρακτηριστικά	82

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10: Συμπεράσματα εργασίας και προτάσεις πολιτικής 103

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	105
------------------	------------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	113
---------------------	------------

Κατάλογος Πινάκων

9.1 Οι p-τιμές των ελέγχων για το σύνολο των ερωτήσεων με βάση τα δημογραφικά χαρακτηριστικά που εξετάστηκαν	82
9.2 Οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης»	86
9.3 Οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης»	86
9.4 Οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης».	87
9.5 Οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;»	88
9.6 Οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Αν η Ελλάδα δεν ήταν μέλος της Ευρωζώνης θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει καλύτερα τις οικονομικές κρίσεις.»	88
9.7 Απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση;»	89
9.8 Απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Η λιτότητα που εφαρμόστηκε στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής ήταν αναπόφευκτη»	90
9.9 Απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές»	91
9.10 Απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης»	92
9.11 Απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;»	92
9.12 Απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Η χρεοκοπία και η έξοδος από την Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη από τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ»	93

9.13 Απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές»	94
9.14 Απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης»	95
9.15 Απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης»	96
9.16 Απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης»	96
9.17 Απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;»	97
9.18 Απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση:»	98

Κατάλογος Διαγραμμάτων

2.1 Εξέλιξη του χρέους της γενικής κυβέρνησης την περίοδο 1995 – 2022	6
2.2 Το χρέος της γενικής κυβέρνησης σε εκατομμύρια ευρώ την περίοδο 1995 - 2022	7
2.3 Η εξέλιξη του δημοσιονομικού αποτελέσματος ως ποσοστό του Α.Ε.Π για την περίοδο μεταξύ 1995 και 2022	8
2.4 Η εξέλιξη του δημοσιονομικού ελλείμματος σε εκατομμύρια ευρώ την περίοδο 1995 – 2022	9
2.5 Έσοδα της γενικής κυβέρνησης ως ποσοστό του Α.Ε.Π για την περίοδο 1995 – 2021	10
2.6 Έσοδα της γενικής κυβέρνησης σε εκατομμύρια ευρώ την περίοδο 1995 – 2022	11
2.7 Συνολικές δαπάνες της Γενικής Κυβέρνησης ως ποσοστό του Α.Ε.Π για την περίοδο 1995-2022	12
2.8 Συνολικές δαπάνες της Γενικής Κυβέρνησης σε εκατομμύρια ευρώ για την περίοδο 1995-2022	13
2.9 Οι αποδόσεις του δεκαετούς ελληνικού ομολόγου και των ομολόγων άλλων χωρών της Ευρωζώνης από τον Οκτώβριο του 2009 μέχρι τον Ιούνιο του 2012	15
5.1 Το Α.Ε.Π της Ελλάδας σε τρέχουσες τιμές και η ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του την περίοδο 1995-2021	41
5.2 Η εξέλιξη του κατά κεφαλή Α.Ε.Π της Ελλάδας σε τρέχουσες τιμές ως ποσοστό του αντίστοιχου μέσου κοινοτικού της Ε.Ε. 28 και το κατά κεφαλή Α.Ε.Π της Βουλγαρίας, που αποτελεί τη χώρα της Ε.Ε. με το χαμηλότερο εισόδημα	42
5.3 Ακαθάριστος σχηματισμός πάγιου κεφαλαίου και η ετήσια μεταβολή του για την περίοδο μεταξύ 1995 και 2022	43
6.1 Η εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας στην Ελλάδα την περίοδο 2004 – 2023	47
6.2 Το ποσοστό μακροχρόνια ανέργων επί του συνόλου των ανέργων στην Ελλάδα την περίοδο 2009 – 2022	49

6.3 Το ποσοστό προσωρινής απασχόλησης στην Ελλάδα την περίοδο 1998 – 2022	51
6.4 Η εξέλιξη του μέσου καθαρού εισοδήματος των εργαζομένων στην Ελλάδα την περίοδο 2001- 2022	53
9.1 Κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα με βάση το φύλο	67
9.2 Κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα με βάση την ηλικία	67
9.3 Κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα με βάση το μορφωτικό επίπεδο	68
9.4 Κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα με βάση τα έτη επαγγελματικής εμπειρίας	69
9.5 Απαντήσεις στην ερώτηση "Η οικονομική και η δημοσιονομική κρίση της χώρας της δεκαετίας του 2010 οφείλονταν κυρίως:"	70
9.6 Απαντήσεις στην ερώτηση «Η λιτότητα που εφαρμόστηκε στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής ήταν αναπόφευκτη»	71
9.7 Απαντήσεις στην ερώτηση «οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές»	72
9.8 Απαντήσεις στην ερώτηση «απαντήσεις στην ερώτηση «Οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές»	73
9.9 Απαντήσεις στην ερώτηση «Τα εισοδήματά μου μειώθηκαν σημαντικά από την οικονομική κρίση»	74
9.10 Απαντήσεις στην ερώτηση «Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης»	74
9.11 Απαντήσεις στην ερώτηση «Το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης»	75
9.12 Απαντήσεις στην ερώτηση «Δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης»	76

- 9.13 Απαντήσεις στην ερώτηση «Οι κοινωνικές σχέσεις έγιναν δυσκολότερες κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης» 76
- 9.14 Απαντήσεις στην ερώτηση «Αυξήθηκαν οι εντάσεις στο οικογενειακό μου περιβάλλον κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης» 77
- 9.15 Απαντήσεις στην ερώτηση «Η κοινωνική ανισότητα αυξήθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης» 78
- 9.16 Απαντήσεις στην ερώτηση «η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;» 78
- 9.17 Απαντήσεις στην ερώτηση «αν η Ελλάδα δεν ήταν μέλος της Ευρωζώνης θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει καλύτερα τις οικονομικές κρίσεις» 79
- 9.18 Απαντήσεις στην ερώτηση «η χρεοκοπία και η έξοδος από την Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη από τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ» 80
- 9.19 Απαντήσεις στην ερώτηση «μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση:» 81
- 9.20 Απαντήσεις στην ερώτηση «οι επιπτώσεις της κρίσης είναι αισθητές στην ελληνική οικονομία και κοινωνία ακόμα και σήμερα, που τυπικά έχει τελειώσει» 82

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η είσοδος της Ελλάδας στην Ευρωζώνη το 2001 αποτέλεσε γεγονός υψηλής συμβολικής και πρακτικής σημασίας. Η συμμετοχή της Ελλάδας σε μία οικονομική και νομισματική ένωση με μερικές από τις ισχυρότερες οικονομίες του πλανήτη, αποτελούσε ένα νέο κεφάλαιο για την ελληνική οικονομία. Σηματοδοτούσε μία νέα αρχή, με δυναμικές προοπτικές ανάπτυξης, μακριά από τις παθογένειες του παρελθόντος, όπως το υψηλό κόστος δανεισμού και οι περιορισμοί πρόσβασης σε χρηματοδότηση, τα υψηλά επίπεδα πληθωρισμού και οι υποτιμήσεις του εθνικού νομίσματος που δημιουργούσαν προβλήματα για νοικοκυριά και επιχειρήσεις. Η επιτυχής οργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα, το 2004, αποτελούσε γεγονός σταθμό για τη χώρα και έδειξε μίας ευημερούσας οικονομίας και κοινωνίας.

Η περίοδος 2000 - 2008 αποτέλεσε μία περίοδο ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης, με το Α.Ε.Π της χώρας και τις επενδύσεις να αυξάνονται με σημαντικούς ρυθμούς. Παρά το γεγονός, όμως, ότι η ελληνική οικονομία εμφανιζόταν να διαθέτει δυναμικές προοπτικές ανάπτυξης, μία σειρά αρνητικών εξελίξεων για την πορεία και τις μελλοντικές προοπτικές της ελληνικής οικονομίας περνούσαν απαρατήρητες. Αυτές αφορούσαν, κυρίως, την διόγκωση των «δίδυμων» ελλειμμάτων, με τα δημοσιονομικά ελλείμματα και τα ελλείματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών να διευρύνονται συνεχώς.

Παρ' όλα αυτά, τίποτα δεν προμήνυε τα γεγονότα που θα ακολουθούσαν στο τέλος της δεκαετίας του 2000. Το 2009, και μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης, η εικόνα για την κατάσταση και τις προοπτικές της ελληνικής οικονομίας, εξαιτίας της κατάστασης των δημόσιων οικονομικών και της εξέλιξης του χρέους της γενικής κυβέρνησης έχει αντιστραφεί πλήρως. Η δυσμενής αναθεώρηση των προβλέψεων για το δημοσιονομικό έλλειμμα του 2009 από τη νέα ελληνική κυβέρνηση, αμέσως μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου του ίδιου έτους, κλόνισε την εμπιστοσύνη των αγορών στο αξιόχρεο και τα δημόσια οικονομικά της Ελλάδας. Η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση, που αρχικά επηρέασε κατά κύριο λόγο τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, μετατράπηκε σε κρίση δημόσιου χρέους, αρχικά στην Ελλάδα και στη συνέχεια και σε άλλες χώρες της Ευρωζώνης.

Δυστυχώς, η αδυναμία εξυπηρέτησης του χρέους δεν αποτελεί κάτι πρωτόγνωρο για το Ελληνικό κράτος, καθώς η Ελλάδα χρεοκόπησε τέσσερις φορές επί του εξωτερικού

της χρέους από τη δημιουργία του νέου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους το 1829. Η εξέλιξη του εξωτερικού δανεισμού της χώρας παρουσιάζει ένα επαναλαμβανόμενο αρνητικό μοτίβο, με τη χώρα να αντιμετωπίζει προβλήματα εξυπηρέτησης του χρέους της και να υποβάλλεται τελικά σε εξωτερική εποπτεία και προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής. Περίοδοι σημαντικού ύψους δανεισμού από το εξωτερικό, οδηγούν τελικά σε δυσκολίες πληρωμής προς τους εξωτερικούς πιστωτές. Οι ξένες κυβερνήσεις παρεμβαίνουν για την προστασία και την αποπληρωμή των ξένων πιστωτών και επιβάλλουν περικοπές δαπανών και προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής ως προϋπόθεση για την παροχή οικονομικής βοήθειας προς της χώρα μας (Reinhart & Trebesch, 2015). Η ιστορία επαναλήφθηκε και το 2010, με την προσφυγή της Ελλάδας σε επίσημο δανεισμό από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), για την εξυπηρέτηση του χρέους και των χρηματοδοτικών αναγκών της.

Η άτακτη χρεοκοπία μίας χώρας έχει δραματικές επιπτώσεις για την οικονομία και το κοινωνικό σύνολο. Τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ απέτρεψαν την άτακτη χρεοκοπία της Ελλάδας και την έξοδο της χώρας από την Ευρωζώνη, αλλά υπήρξαν σημαντικά ζητήματα αναφορικά με την αποτελεσματικότητα και το οικονομικό και κοινωνικό κόστος τους. Οι επιπτώσεις της κρίσης χρέους και της οικονομικής κρίσης, αποτέλεσμα των μέτρων λιτότητας που επέβαλαν τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής, ήταν πρωτοφανής στη σύγχρονη ιστορία της χώρας και επηρέασαν το σύνολο της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Η περίοδος 2010 – 2018 αποτέλεσε μία ιστορική περίοδο για την Ελλάδα. Τα γεγονότα της συγκεκριμένης περιόδου, οι αιτίες που οδήγησαν στην κρίση, οι πολιτικές αντιμετώπισης της κρίσης και οι επιπτώσεις τους, προκάλεσαν έντονο ακαδημαϊκό και γενικότερο ενδιαφέρον.

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η εξέταση των παραγόντων που οδήγησαν στην κρίση χρέους και την οικονομική κρίση της χώρας, η ανάλυση των επιπτώσεων τους στην ελληνική οικονομία, σε όρους παραγόμενου προϊόντος, επενδύσεων, αμοιβών και απασχόλησης και των ευρύτερων κοινωνικών επιπτώσεων στην ελληνική κοινωνία, καθώς και η καταγραφή των απόψεων των δημοσίων υπαλλήλων στη χώρα μας αναφορικά με τις αιτίες και τα αποτελέσματα της κρίσης στο προσωπικό και επαγγελματικό τους περιβάλλον και όσον αφορά την αποτελεσματικότητα των δημοσιονομικών μέτρων στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής.

Η δομή της διπλωματικής εργασίας έχει ως εξής. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται αναλυτικά το πρόβλημα της κρίσης χρέους και της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα τη δεκαετία του 2010. Στο τρίτο κεφάλαιο αναδεικνύονται οι παράγοντες που οδήγησαν στην κρίση χρέους και την οικονομική κρίση. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι πολιτικές των ευρωπαϊκών θεσμών και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου απέναντι στη χώρα μας και τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής στην Ελλάδα. Στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύονται οι οικονομικές συνέπειες της κρίσης, στο Α.Ε.Π και τις επενδύσεις στη χώρα μας. Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι συνέπειες της κρίσης στην αγορά εργασίας και στο έβδομο κεφάλαιο αναδεικνύονται οι ευρύτερες κοινωνικές συνέπειες της κρίσης. Στο όγδοο κεφάλαιο παρατίθεται η αξιολόγηση των πολιτικών αντιμετώπισης της κρίσης, αναφορικά τους επιδιωκόμενους στόχους και την αποτελεσματικότητά τους. Στο ένατο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας μεταξύ των δημοσίων υπαλλήλων στη χώρα μας. Τέλος, παρατίθενται τα συμπεράσματα της εργασίας και γίνονται ορισμένες προτάσεις πολιτικής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΧΡΕΟΥΣ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ 2010 ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

2.1 Η αύξηση του χρέους της γενικής κυβέρνησης της Ελλάδας

Τη δεκαετία του '80 ξεκινά η αύξηση του χρέους της γενικής κυβέρνησης της Ελλάδας. Η αύξηση αυτή προήλθε ως αποτέλεσμα μίας πολιτικής τόνωσης της ζήτησης για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της ύφεσης εξαιτίας του παγκόσμιου στασιμοπληθωρισμού στα τέλη της δεκαετίας του '70 και της ανεργίας που επέφερε η κατάργηση μίας σειράς προστατευτικών μέτρων για τις ελληνικές επιχειρήσεις κατά τη διαδικασία ένταξης της Ελλάδας στην κοινή αγορά. Η επεκτατική δημοσιονομική πολιτική πέρα από πολιτικές ενίσχυσης της ζήτησης περιελάμβανε και τη στήριξη προβληματικών επιχειρήσεων για τη στήριξη της απασχόλησης. Αποτέλεσμα της πολιτικής αυτής ήταν η μετατροπή του ιδιωτικού χρέους σε κρατικό, μέσω χρόνιων δημοσιονομικών ελλειμμάτων και η αύξηση του πληθωρισμού με παράλληλη αύξηση των εισαγωγών. Η επιδιωκόμενη τόνωση της εγχώριας οικονομικής δραστηριότητας δεν επετεύχθη, με αποτέλεσμα η εθνική οικονομία να εισέλθει σε μία περίοδο στασιμοπληθωρισμού. Κατά τις επόμενες δεκαετίες, το χρέος της γενικής κυβέρνησης της Ελλάδας ως ποσοστό του Α.Ε.Π συνέχισε να αυξάνεται, με εξαίρεση μία πρόσκαιρη σταθεροποίηση κατά την περίοδο πριν την είσοδο της χώρας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (Ο.Ν.Ε) (Christodoulakis, 2015).

Διάγραμμα 2.1
Εξέλιξη του χρέους της γενικής κυβέρνησης την περίοδο 1995 - 2022

Πηγή: Eurostat (2023d)

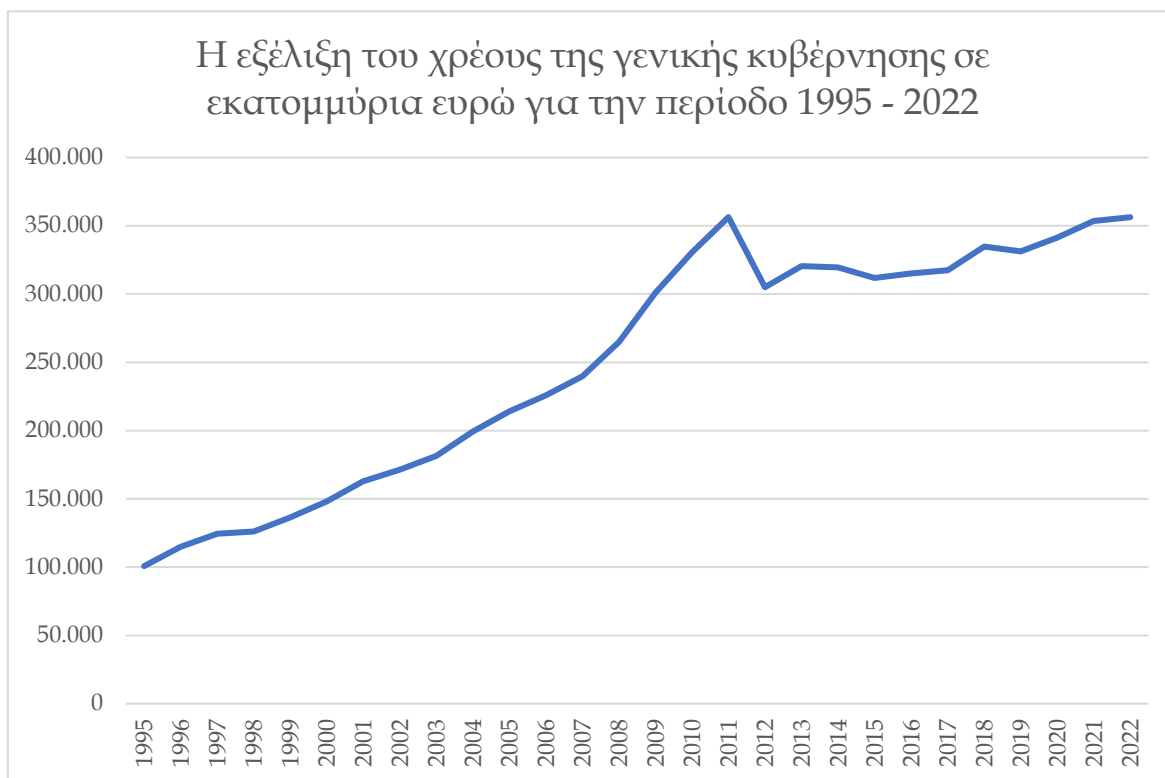
Το χρέος της γενικής κυβέρνησης της Ελλάδας από 23% του Α.Ε.Π στις αρχές της δεκαετίας του '80 έφτασε στο 74% του Α.Ε.Π μία δεκαετία αργότερα, το 1990, για να ξεπεράσει το 100% του Α.Ε.Π και να διαμορφωθεί στο 101% τρία χρόνια αργότερα, το 1993. Στο πλαίσιο των προσπαθειών για την ένταξη της Ελλάδας στην Ο.Ν.Ε, τα επόμενα χρόνια επήλθε η σχετική σταθεροποίηση του, με μικρές αυξομειώσεις, γύρω από το 100% του Α.Ε.Π της χώρας. Αμέσως μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης παρατηρείται η εκτόξευση του χρέους της γενικής κυβέρνησης της Ελλάδας ως ποσοστό του Α.Ε.Π, με το χρέος να διαμορφώνεται σχεδόν στο 110% του Α.Ε.Π το 2008, για να ανέλθει στο 127% του Α.Ε.Π το 2009, όταν και γίνονται εμφανή τα πρώτα σημάδια της κρίσης χρέους και στο 147% το 2010, την πρώτη χρονιά της πολυετούς κρίσης που θα ακολουθούσε. Το χρέος της χώρας ξεπερνούσε το 90% του Α.Ε.Π ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90, συνεπώς στην πραγματικότητα η Ελλάδα δεν εκπλήρωσε ποτέ τον στόχο του 60% του Α.Ε.Π για το χρέος της γενικής κυβέρνησης που ορίζει η Συνθήκη του Μάαστριχτ ως προϋπόθεση για την ένταξη στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (Lane, 2012).

Ταυτόχρονα, το χρέος της γενικής κυβέρνησης αυξάνεται σημαντικά και ως απόλυτο μέγεθος. Έτσι, όπως φαίνεται από τον πίνακα που ακολουθεί το χρέος της γενικής

κυβέρνησης, σε εκατομμύρια ευρώ, αυξάνεται σταθερά καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου.

Διάγραμμα 2.2

Το χρέος της γενικής κυβέρνησης σε εκατομμύρια ευρώ την περίοδο 1995 - 2022

Πηγή: Eurostat (2023d)

Η διαρκής αύξηση του χρέους της γενικής κυβέρνησης, έχει ως αποτέλεσμα να διογκωθεί σημαντικά και να διαμορφωθεί πάνω από τα 350 δις ευρώ το 2010, τη χρονιά δηλαδή που ξέσπασε η κρίση χρέους, που ήταν και η μέγιστη τιμή του χρέους της γενικής κυβέρνησης μέχρι και το 2022, όταν και η πανδημία του κορονοϊού οδήγησε σε σημαντική αύξηση του. Τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας και δημοσιονομικής προσαρμογής οδηγούν σε μείωση του χρέους της γενικής κυβέρνησης το 2011, αλλά αρχίζει να αυξάνεται εκ νέου από το 2012 και στη συνέχεια, αν και μέχρι το ξέσπασμα της πανδημίας σε χαμηλότερα επίπεδα συγκριτικά με την περίοδο που ξέσπασε η κρίση χρέους.

2.2 Δημοσιονομικά ελλείμματα, δημόσια έσοδα και δαπάνες

Την περίοδο πριν την ένταξη της χώρας στην Ο.Ν.Ε, τα δημοσιονομικά ελλείμματα παρουσιάζουν μείωση, με το καθαρό έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης από 10,18 δις ευρώ το 1995 να περιορίζεται στα 5,8 δις ευρώ το 2000. Η μείωση αυτή επήλθε μέσω της

αύξησης των δημοσίων εσόδων, με ρυθμούς αύξησης της τάξης του 10% έναντι αύξησης των εσόδων κατά 7%. Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζεται η εξέλιξη του δημοσιονομικού ελλείμματος ως ποσοστό του Α.Ε.Π για την περίοδο μεταξύ 1995 και 2022.

Διάγραμμα 2.3
Η εξέλιξη του δημοσιονομικού αποτελέσματος ως ποσοστό του Α.Ε.Π για την περίοδο μεταξύ 1995 και 2022

Πηγή: Eurostat (2023d)

Από το διάγραμμα γίνεται εμφανής η μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων την περίοδο πριν την είσοδο της Ελλάδας στην Ο.Ν.Ε, αλλά και η εκ νέου αύξηση τους στη συνέχεια. Ιδιαίτερα μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας κρίσης χρέους το δημοσιονομικό έλλειμμα διαμορφώνεται σε διψήφια επίπεδα. Η εφαρμογή των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής οδηγεί στη μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, ιδιαίτερα από το 2014 και έπειτα και μέχρι την πανδημία του κορονοϊού.

Αντίστοιχη είναι και η εξέλιξη του δημοσιονομικού ελλείμματος σε εκατομμύρια ευρώ, όπως φαίνεται από το διάγραμμα που ακολουθεί.

Διάγραμμα 2.4
Η εξέλιξη του δημοσιονομικού ελλείμματος σε εκατομμύρια ευρώ την περίοδο 1995 - 2022

Πηγή: Eurostat (2023d)

Το δημοσιονομικό έλλειμμα διαμορφώνεται στα 5,8 δις ευρώ, το 2000 λίγο πριν την είσοδο της Ελλάδας στην Ο.Ν.Ε., για να αυξηθεί όμως στη συνέχεια και να διαμορφωθεί στα 17,1 δις το 2004, τη χρονιά της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας, για να μειωθεί στη συνέχεια το 2005 στα 12,3 δις ευρώ, για να αρχίσει να αυξάνεται και πάλι, όμως, στη συνέχεια. Το 2009, όταν και ξεσπά η κρίση χρέους, το δημοσιονομικό έλλειμμα διογκώνεται σημαντικά και διαμορφώνεται στα 36,1 δις ευρώ. Στη συνέχεια, τα μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής οδηγούν στον περιορισμό του ελλείμματος, αν και το 2013 παρουσιάζει πρόσκαιρη αύξηση.

Μετά το 2000, όμως, και την ένταξη της χώρας στη ζώνη του Ευρώ, παρατηρείται αύξηση των δημοσίων δαπανών με ρυθμούς που υπερέβαιναν την αντίστοιχη αύξηση των δημοσίων εσόδων. Την περίοδο μεταξύ 2000 και 2009 ενώ τα έσοδα της γενικής κυβέρνησης αυξάνονται με ρυθμούς της τάξης του 4,8%, οι αντίστοιχες δαπάνες της γενικής κυβέρνησης αυξάνονται κατά 7,6% κατά μέσο όρο σε ετήσια βάση. Την περίοδο της οικονομικής κρίσης και της κρίσης χρέους, οι δημόσιες δαπάνες μειώνονται με μεγαλύτερους ρυθμούς από τα δημόσια έσοδα, αποτέλεσμα των δημοσιονομικών μέτρων στα πλαίσια των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής.

Τα συνολικά έσοδα της γενικής κυβέρνησης στην Ελλάδα ως ποσοστό του Α.Ε.Π υπολείπονταν σημαντικά του μέσου όρου των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά την

περίοδο μεταξύ 1995 και 2011, καθώς η φοροδιαφυγή αποτελεί διαχρονικά πρόβλημα για τα δημόσια έσοδα στη χώρα μας. Τα έσοδα της γενικής κυβέρνησης παρουσίαζαν τάση σύγκλισης προς τον μέσο όρο των χωρών της Ε.Ε. την περίοδο μεταξύ 1993 και 2000, στη συνέχεια όμως παρουσιάζεται και πάλι απόκλιση μέχρι και το 2005. Στη συνέχεια και μέχρι το 2011 συγκλίνουν και πάλι με τον μέσο όρο των δημοσίων εσόδων στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Βαβούρας, 2019).

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται τα έσοδα της γενικής κυβέρνησης ως ποσοστό του Α.Ε.Π για την περίοδο μεταξύ 1995 και 2021.

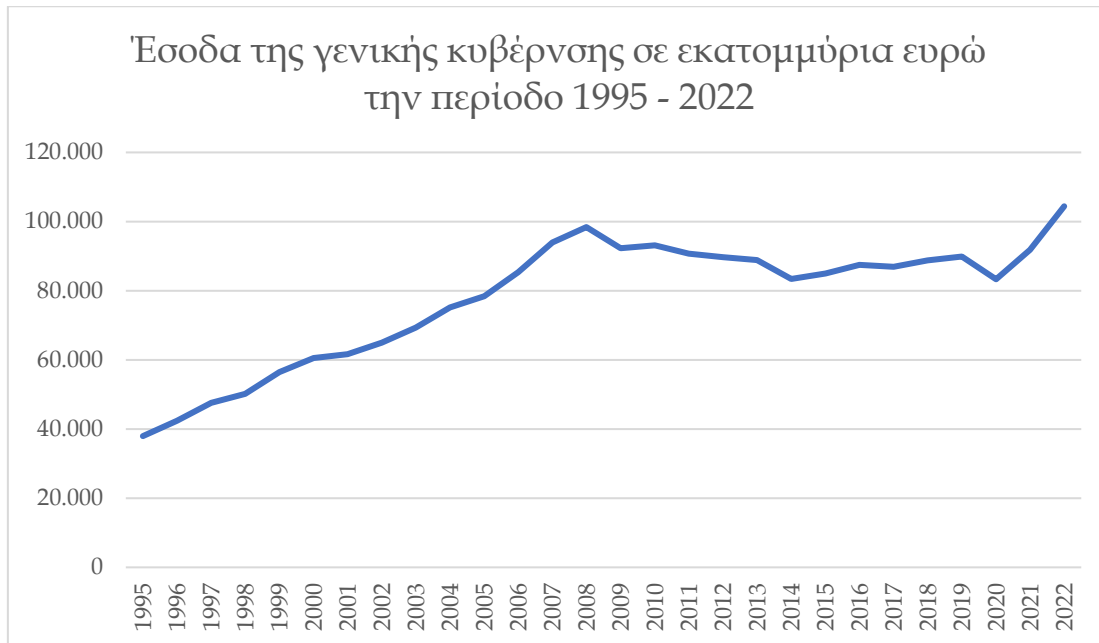
Διάγραμμα 2.5
Έσοδα της γενικής κυβέρνησης ως ποσοστό του Α.Ε.Π για την περίοδο 1995 - 2021

Πηγή: Eurostat (2023e)

Από το διάγραμμα γίνεται εμφανής η αύξηση των δημοσίων εσόδων ως ποσοστό του Α.Ε.Π την περίοδο πριν την είσοδο της Ελλάδας στην Ο.Ν.Ε, αλλά και η μείωση τους στη συνέχεια, την περίοδο μετά το 2000, καθώς και η σημαντική αύξηση τους την περίοδο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής και παροχής οικονομικής βοήθειας, από το 2010 και έπειτα. Σε απόλυτες τιμές, όμως, τα δημόσια έσοδα αυξάνονται συνεχώς, όπως φαίνεται από το διάγραμμα που ακολουθεί.

Διάγραμμα 2.6
Έσοδα της γενικής κυβέρνησης σε εκατομμύρια ευρώ την περίοδο 1995 - 2022

Πηγή: Eurostat (2023e)

Από 37,9 δις το 1995, τα έσοδα της γενικής κυβέρνησης διαμορφώνονται στα 60,5 δις το 2000, ενώ στη συνέχεια συνεχίζουν να αυξάνονται και το 2008, λίγο πριν το ξέσπασμα της κρίσης χρέους, διαμορφώνονται στα 98,4 δις ευρώ. Η τιμή αυτή είναι και η μέγιστη της υπό εξέταση περιόδου, μέχρι και το 2022. Από το 2009 και έπειτα τα έσοδα της γενικής κυβέρνησης μειώνονται, παρά τα πρόσθετα φορολογικά μέτρα, εξαιτίας της ύφεσης που προκάλεσαν στην ελληνική οικονομία τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής.

Οι δαπάνες της γενικής κυβέρνησης στην Ελλάδα μετά το 2000 εμφανίζονται υψηλότερες από τα αντίστοιχα επίπεδα των δημοσίων δαπανών στις χώρες της Ε.Ε., με εξαίρεση το 2005 και το 2006. Μέχρι το 2007 οι δημόσιες δαπάνες διαμορφώνονταν σε επίπεδα γύρω στο 45%, για να παρουσιάσουν αύξηση και να ξεπεράσουν το 50% την περίοδο μεταξύ 2008 και 2015, ενώ ιδιαίτερα το 2013 έφτασαν σχεδόν στο 62,3% του Α.Ε.Π. Μετά το 2015, οι δαπάνες της γενικής κυβέρνησης μειώνονται σε επίπεδα κάτω του 50% του Α.Ε.Π, αλλά εξακολουθούν να ξεπερνούν τον μέσο όρο των δημοσίων δαπανών στις χώρες της Ε.Ε. (Βαβούρας, 2019).

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζεται η εξέλιξη των δαπανών της γενικής κυβέρνησης στην Ελλάδα ως ποσοστό του Α.Ε.Π για την περίοδο μεταξύ 1995 και 2022, από όπου φαίνεται η σημαντική αύξηση τους από το 2007 και έπειτα, για να μειωθούν

από το 2012 και τα επόμενα χρόνια στο πλαίσιο των μέτρων περιορισμού των δαπανών που προέβλεπαν τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής.

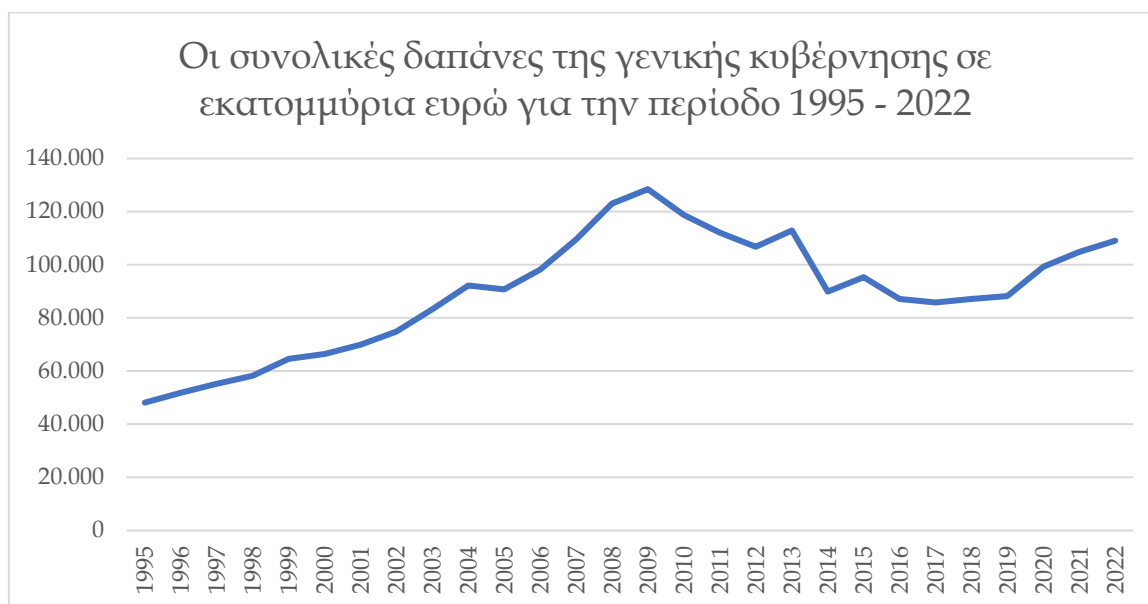
Διάγραμμα 2.7
Συνολικές δαπάνες της Γενικής Κυβέρνησης ως ποσοστό του Α.Ε.Π για την
περίοδο 1995-2022

Πηγή: Eurostat (2023e)

Αντίστοιχη είναι και η εικόνα όσον αφορά τις συνολικές δαπάνες της γενικής κυβέρνησης σε εκατομμύρια ευρώ, που παρουσιάζονται στο διάγραμμα που ακολουθεί.

Διάγραμμα 2.8
Συνολικές δαπάνες της Γενικής Κυβέρνησης σε εκατομμύρια ευρώ για την περίοδο 1995-2022

Πηγή: Eurostat (2023e)

Οι δημόσιες δαπάνες, σε εκατομμύρια ευρώ, αυξάνονται σταθερά από το 1995 και στη συνέχεια και λαμβάνουν τη μέγιστη τιμή τους το 2009, όταν και διαμορφώνονται στα 128,46 δις ευρώ. Η αύξηση αυτή κατά τα έτη 2008 και 2009 οφείλεται και στα μέτρα της κυβέρνησης για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης στην ελληνική οικονομία. Στη συνέχεια, και με την εφαρμογή των περικοπών δαπανών που προέβλεπαν τα προγράμματα οικονομικής στήριξης, οι δαπάνες της γενικής κυβέρνησης μειώνονται σε απόλυτες τιμές μέχρι και το 2020.

Η προετοιμασία για την ένταξη της χώρας στην Ευρωζώνη και η είσοδος της Ελλάδας στην Ο.Ν.Ε το 2001 είχε ευνοϊκή επίδραση στο κόστος δανεισμού της χώρας, με τη διαφορά του επιτοκίου μεταξύ του διετούς και του δεκαετούς ομολόγου της Ελλάδας και της Γερμανίας να μειώνεται από τις 500 και τις 600 μονάδες βάσης, αντίστοιχα, στα τέλη της δεκαετίας του '90, σε μόλις 40 μονάδες βάσης για το διετές ομόλογο και 50 μονάδες βάσης για το δεκαετές, κατά την είσοδο της Ελλάδας στην Ο.Ν.Ε, την 1^η Ιανουαρίου 2001. Τα επόμενα χρόνια και μέχρι τα τέλη του 2008, η διαφορά των επιτοκίων των ομολόγων της Ελλάδας και της Γερμανίας σταθεροποιήθηκε σε ένα εύρος μεταξύ 10 και 50 μονάδων βάσης, παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα παρουσίαζε μεγάλα και αυξανόμενα διπλά ελλείμματα, έλλειμμα του προϋπολογισμού και έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών.

2.3 Το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης

Η ανησυχία κατά τα αρχικά στάδια της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης αφορούσε κατά κύριο λόγο τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και τις αντοχές των τραπεζικών συστημάτων των διαφόρων χωρών. Στην Ευρώπη, η προσοχή στράφηκε στις ενέργειες της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κρίσης. Δεν είχαν εκδηλωθεί ακόμη ανησυχίες για τη βιωσιμότητα του κρατικού χρέους των χωρών της Ευρωζώνης. Η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση προκάλεσε την αναστροφή των διεθνών χρηματοοικονομικών ροών στα τέλη του 2008, με τους επενδυτές να αποσύρουν τα κεφάλαιά τους από τις ξένες αγορές και να προχωρούν σε αναθεώρηση της έκθεσής τους στις διεθνείς αγορές (Milles-Ferretti & Tille, 2011).

Ταυτόχρονα, η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση οδήγησε και στην αναθεώρηση των προοπτικών ανάπτυξης, ιδιαίτερα των χωρών που παρουσίαζαν μακροοικονομικές ανισορροπίες. Παρ' όλα αυτά, το 2008 αλλά και για το μεγαλύτερο μέρος του 2009, δεν υπήρξε ιδιαίτερη αναταραχή και ανησυχία στις αγορές αναφορικά με το χρέος των χωρών μελών της Ευρωζώνης, με την προσοχή να επικεντρώνεται στη σταθερότητα του τραπεζικού της συστήματος. Οι τράπεζες στήριζαν την ζήτηση κρατικών ομολόγων καθώς μπορούσαν να τα χρησιμοποιήσουν ως εμπράγματα διασφαλίσεις για την άντληση βραχυπρόθεσμου δανεισμού από την ΕΚΤ. Η κρίση χρέους της Ελλάδας, αλλά και της Ευρωζώνης, ξεκινά στα τέλη του 2009 (Eurostat, 2023d).

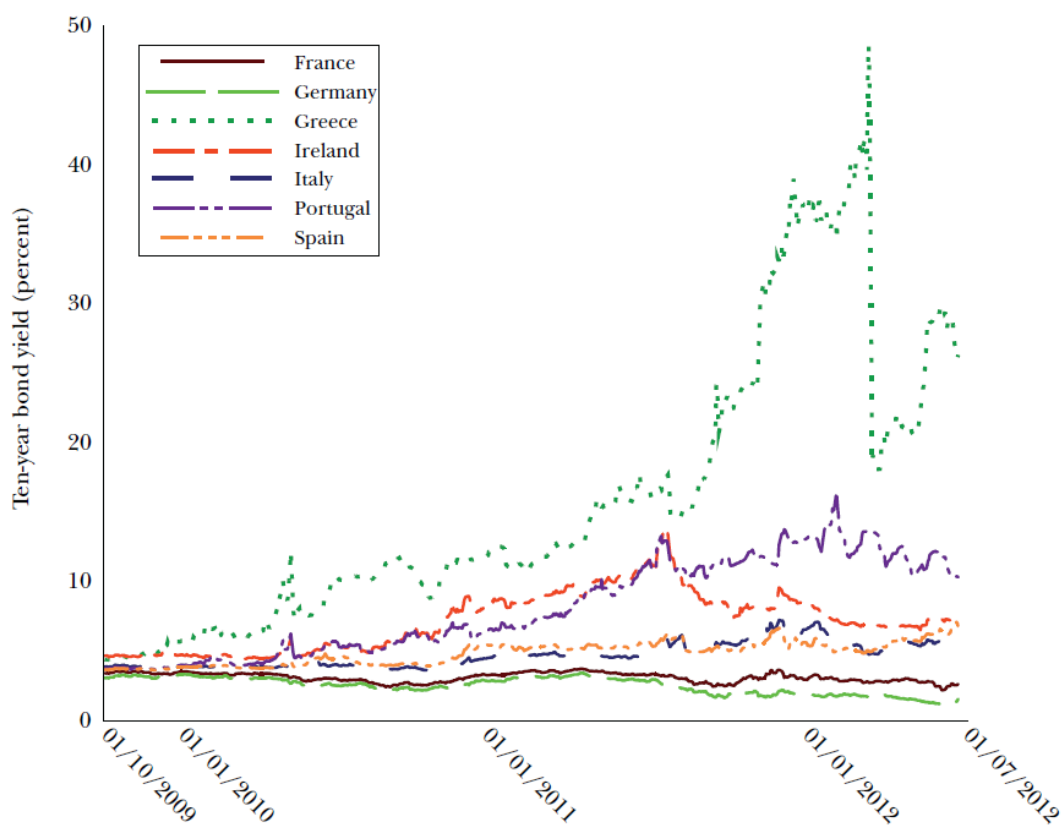
2.4 Από την παγκόσμια οικονομική κρίση στην κρίση χρέους της Ελλάδας

Μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου του 2009, η νέα ελληνική κυβέρνηση ανακοίνωσε την αναθεώρηση των προβλέψεων για το ύψος του δημοσιονομικού ελλείμματος για το 2009, αναφέροντας ότι το δημοσιονομικό έλλειμμα θα ανέρχονταν στο 12,7% του Α.Ε.Π, από το 6% που προέβλεπε η απερχόμενη κυβέρνηση, με το δημοσιονομικό έλλειμμα να διαμορφώνεται τελικά στο 15,9%. Ταυτόχρονα, αναθεωρήθηκαν προς τα πάνω και τα δημοσιονομικά ελλείμματα των προηγούμενων ετών (Lane, 2012). Η είδηση αυτή, όπως ήταν αναμενόμενο, αιφνιδίασε αρνητικά τις αγορές, οδηγώντας σε κατακόρυφη αύξηση της διαφοράς των επιτοκίων μεταξύ ελληνικών και γερμανικών ομολόγων (spreads), καθώς και διαδοχικές υποβαθμίσεις του αξιόχρεου της χώρας και των ελληνικών τραπεζών, οι οποίες κατείχαν μεγάλο μέρος του κρατικού χρέους στα χαρτοφυλάκια τους, από τους οίκους αξιολόγησης, προκαλώντας έτσι έναν ανατροφοδοτούμενο φαύλο κύκλο μεταξύ υποβαθμίσεων και αυξήσεων των επιτοκίων (Gibson et al., 2014).

Η απόδοση των ελληνικών κρατικών ομολόγων άρχισε να αποκλίνει σημαντικά από τις αποδόσεις των κρατικών ομολόγων των χωρών του πυρήνα της Ευρωζώνης στις αρχές του 2010, με τη χώρα μας να προχωρά στην κατάθεση επίσημου αιτήματος για την παροχή οικονομικής βοήθειας τον Μάιο του 2010 (Lane, 2012). Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι αποδόσεις των δεκαετών κρατικών ομολόγων της χώρας μας, καθώς και των κρατικών ομολόγων της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ιρλανδίας, της Πορτογαλίας, της Ιταλίας και της Ισπανίας από τον Οκτώβριο του 2009 μέχρι και τον Ιούνιο του 2012, όπου παρατηρείται η σημαντική άνοδος των αποδόσεων και των spreads των ελληνικών κρατικών ομολόγων από τις αρχές του 2010 και έπειτα.

Διάγραμμα 2.9

Οι αποδόσεις του δεκαετούς ελληνικού ομολόγου και των ομολόγων άλλων χωρών της Ευρωζώνης από τον Οκτώβριο του 2009 μέχρι τον Ιούνιο του 2012

Πηγή: Lane (2012)

Πριν το ξέσπασμα της κρίσης, η αξιολόγηση του αξιόχρεου του ελληνικού κράτους ήταν Baa, αξιολόγηση που συνεπάγεται πιθανότητα χρεοκοπίας της τάξης του 15%. Μετά το ξέσπασμα της κρίσης κρατικού χρέους, η αξιολόγηση της Ελλάδας υποβαθμίστηκε σε CCC, που συνεπάγεται 40% πιθανότητα χρεοκοπίας. Η μείωση της αξιολόγησης του αξιόχρεου της χώρας είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του κόστους

χρηματοδότησης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων της και κατά συνέπεια την περαιτέρω αύξηση του χρέους και της πιθανότητας χρεοκοπίας της χώρας (Wickens, 2017).

Η αύξηση των επιτοκίων των ελληνικών κρατικών ομολόγων, εξαιτίας της αβεβαιότητας αναφορικά με τη δυνατότητα της Ελλάδας να εξυπηρετήσει το χρέος της και ο κίνδυνος χρεοκοπίας και εξόδου από την Ευρωζώνη, καθώς και η ανησυχία που προκάλεσε το ξέσπασμα της κρίσης χρέους, είχε ιδιαίτερα αρνητικές επιπτώσεις και στο Α.Ε.Π της χώρας, με αρνητικό αντίκτυπο και στη δυναμική του χρέους, γεγονός που οδήγησε σε περαιτέρω υποβαθμίσεις που επέφεραν και νέες αυξήσεις των επιτοκίων. Η αυξανόμενη οικονομική αβεβαιότητα οδήγησε και σε αύξηση της πολιτικής αβεβαιότητας (Gibson et al., 2014).

Έτσι, η Ελλάδα βρέθηκε αντιμέτωπη με μία κρίση κρατικού χρέους. Οι Reinhart και Rogoff (2011) ορίζουν μία κρίση εξωτερικού κρατικού χρέους ως «τη μη αποπληρωμή των δανειακών υποχρεώσεων που συνάπτονται υπό ξένη δικαιοδοσία, συμπεριλαμβανομένης της μη πληρωμής, της αποκήρυξης και της αναδιάρθρωσης του χρέους υπό λιγότερο ευνοϊκούς όρους για τον δανειστή συγκριτικά με τους όρους του αρχικού συμβολαίου». Σύμφωνα με τον Wickens (2017) μία κρίση κρατικού χρέους εκδηλώνεται όταν οι δανειστές μίας χώρας «αμφισβητούν ότι η χώρα έχει τη διάθεση ή την ικανότητα να εξοφλήσει το χρέος της ή να εξυπηρετήσει τις πληρωμές των τόκων».

Η κρίση κρατικού χρέους, εξαιτίας των μέτρων λιτότητας στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής, μετατράπηκε παράλληλα και σε οικονομική κρίση. Μία οικονομική κρίση οδηγεί σε μείωση του παραγόμενου προϊόντος και της οικονομικής δραστηριότητας και έχει ως αποτέλεσμα την ύφεση της οικονομίας. Το Εθνικό Γραφείο Οικονομικών Ερευνών των Η.Π.Α ορίζει την ύφεση της οικονομίας ως «μία σημαντική μείωση της οικονομικής δραστηριότητας, που εξαπλώνεται στο σύνολο της οικονομίας και διαρκεί για πάνω από μερικούς μήνες», με τα αποτελέσματα της να είναι εμφανή τόσο στην παραγωγή, όσο και στην απασχόληση, το πραγματικό εισόδημα και την καταναλωτική δαπάνη, τη βιομηχανική δραστηριότητα, καθώς και άλλους οικονομικούς δείκτες (National Bureau of Economic Research, n.d.).

Το πρόγραμμα παροχής οικονομικής βοήθειας που είχε συνάψει η ελληνική κυβέρνηση με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα τον Μάιο του 2010 (European Commission, 2010) δεν κατάφερε να αντιστρέψει την αρνητική δυναμική του χρέους και να οδηγήσει στη σταθεροποίηση του, διασφαλίζοντας τη βιωσιμότητα του. Το κρατικό χρέος της Ελλάδας

δεν ήταν πλέον βιώσιμο. Το 2012 έλαβε χώρα η αναδιάρθρωση του κρατικού χρέους της Ελλάδας, σε συμφωνία με τους επίσημους δανειστές της χώρας, στα πλαίσια ενός δεύτερου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής, μέσω του προγράμματος Συμμετοχής του Ιδιωτικού Τομέα (Private Sector Involvement – PSI). Πριν το PSI η διαφορά των επιτοκίων μεταξύ του δεκαετούς ελληνικού και του δεκαετούς γερμανικού ομολόγου είχε φτάσει στις 4.000 μονάδες βάσης, ενώ για το αντίστοιχο διετές ομόλογο η μέγιστη διαφορά έφτασε τις 26.000 μονάδες βάσης (Gibson et al., 2014). Παρά την μείωση του χρέους που επιχειρήθηκε μέσω του PSI, όμως, το ακαθάριστο ενοποιημένο χρέος της γενικής κυβέρνησης συνέχισε να αυξάνεται, με αποτέλεσμα μεταξύ 2012 και 2019 να αυξηθεί κατά 54 δις ευρώ και να διαμορφωθεί στα 335,5 δις ευρώ στα τέλη του δεύτερου τριμήνου του 2019 από 281,5 δις ευρώ στα τέλη του πρώτου τριμήνου του 2012, αμέσως μετά το PSI (Βαβούρας και Βαβούρα, 2019).

Όπως σημειώνουν οι Βαβούρας και Βαβούρα (2019), η Ελλάδα, μετά την παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση, βρέθηκε αντιμέτωπη με τις επιπτώσεις και μίας πολυετούς κρίσης χρέους. Η κρίση χρέους και η συνεπακόλουθη οικονομική κρίση είχαν εκτεταμένες οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις, επηρεάζοντας αρνητικά το Α.Ε.Π της χώρας, τις επενδύσεις, την απασχόληση, την ποιότητα ζωής των πολιτών και την κοινωνική συνοχή. Οι επιπτώσεις αυτές αναλύονται διεξοδικά στα επόμενα κεφάλαια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΟΔΗΓΗΣΑΝ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

Οι κρίσεις χρέους αφορούν συνήθως τις αναπτυσσόμενες χώρες (Daniel & Nam, 2022). Το γεγονός ότι μία αναπτυγμένη οικονομία, μέλος της Ευρωζώνης, βρέθηκε στα πρόθυρα της άτακτης χρεοκοπίας, προκάλεσε έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον. Στις ενότητες που ακολουθούν αναλύονται οι λόγοι οι οποίοι οδήγησαν στην κρίση χρέους στην Ελλάδα.

3.1 Τα «δίδυμα» ελλείμματα της ελληνικής οικονομίας και οι δομικές ανισορροπίες

Ο Christodoulakis (2015) τονίζει τη σημασία των «δίδυμων» ελλειμμάτων στην ελληνική οικονομία για την εκδήλωση της κρίσης χρέους. Αποδίδει την κρίση στα διαχρονικά δημοσιονομικά ελλείμματα και ελλείμματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών που συνέβαλαν στη διόγκωση του χρέους. Σημειώνει πως τα πρωτογενή πλεονάσματα την περίοδο μεταξύ 1994 και 2002 δεν συνέβαλαν στη σημαντική αποκλιμάκωση του χρέους, εξαιτίας της ανάγκης εισροής κεφαλαίων στην Τράπεζα της Ελλάδος ως προϋπόθεση για τη συμμετοχή της χώρας στη Ο.Ν.Ε, την αύξηση των αμυντικών δαπανών σε επίπεδα πάνω από το 4% του Α.Ε.Π έπειτα από την κρίση των Ιμίων το 1996 και τη σημαντική ανατίμηση του Ιαπωνικού Γεν έναντι του Ευρώ, περισσότερο από 50% μεταξύ 1999 και 2001, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη διόγκωση του δημοσίου χρέους της Ελλάδας, καθώς σημαντικός όγκος των δανείων της χώρας ήταν σε Ιαπωνικά Γεν. Αναφορικά με την εξέλιξη του ελλείματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, αναφέρει πως σημειώνεται σημαντική επιδείνωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της χώρας από το 2004 και έπειτα, εξαιτίας της σημαντικής αύξησης της εγχώριας ζήτησης μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας. Αποδίδει την απώλεια ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας στην αύξηση του εργατικού κόστους κατά 20,2% την περίοδο μεταξύ 1999 και 2009 και κατά 32% συγκριτικά με την Γερμανία σε σχέση με τα επίπεδα του 1999, σε συνδυασμό με άλλους δυσμενείς παράγοντες, όπως το αρνητικό επενδυτικό περιβάλλον, το ανεπαρκές ρυθμιστικό πλαίσιο, τη διαφθορά και την περιορισμένη συνολική αποτελεσματικότητα της διακυβέρνησης της χώρας. Σημειώνει ακόμη ότι μεγάλο μέρος των επενδύσεων κατευθύνθηκε προς τον τομέα των μη εμπορεύσιμων αγαθών, με αποτέλεσμα την αύξηση των τιμών και την ανατίμηση της πραγματικής ισοτιμίας, με αρνητικές συνέπειες για την ανταγωνιστικότητα της χώρας.

Οι Karanasos et al. (2017) αναδεικνύουν τον ρόλο που διαδραμάτισε ο χαμηλότοκος δανεισμός μετά την είσοδο της Ελλάδας στην Ο.Ν.Ε και η ραγδαία οικονομική ανάπτυξη

τη δεκαετία του 2000 εξαιτίας αυτού. Σημειώνουν ότι την περίοδο μεταξύ 2000 και 2008 η χώρα απέκτησε πρόσβαση σε χαμηλότοκο δανεισμό και εισέρευσαν σημαντικά κεφάλαια που συνέβαλαν στην αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας. Η έντονη οικονομική δραστηριότητα οδήγησε σε αύξηση του πληθωρισμού και του εργατικού κόστους, που είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια ανταγωνιστικότητας και τη διόγκωση του ελλείματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Ταυτόχρονα, σημειώνουν ότι η νομισματική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας ήταν υπερβολικά επεκτατική για τα δεδομένα της ελληνικής οικονομίας, με αποτέλεσμα το χαμηλό βασικό επιτόκιο της Ε.Κ.Τ, σε συνδυασμό με την αύξηση του πληθωρισμού να οδηγήσει σε υπερβολικά χαμηλά πραγματικά επιτόκια, που τροφοδότησαν περαιτέρω την «υπερθέρμανση» της ελληνικής οικονομίας. Η αναστροφή των χρηματοοικονομικών ροών, μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης, προκάλεσε σημαντική φυγή κεφαλαίων από την Ελλάδα, με μαζικές πωλήσεις κρατικών ομολόγων από τους επενδυτές, γεγονός που οδήγησε σε δραματική αύξηση των επιτοκίων στα ελληνικά κρατικά ομόλογα. Όπως αναφέρουν, προβλήματα στον σχεδιασμό της ζώνης του Ευρώ είχαν ως αποτέλεσμα η κρίση να οδηγήσει σε φυγή κεφαλαίων από τις ελληνικές τράπεζες προς τις τράπεζες των χωρών του πυρήνα της Ευρωζώνης.

Την επίδραση της έλλειψης δημοσιονομικής πειθαρχίας και των δημοσιονομικών ανισορροπιών τονίζει ο Προνοπουλος (2014). Αποδίδει την κρίση στις μεγάλες και αυξανόμενες δημοσιονομικές ανισορροπίες και στα δίδυμα ελλείμματα, ιδιαίτερα κατά την οκταετία πριν την κρίση, από το 2001 και έπειτα. Σημειώνει την αύξηση του δημοσιονομικού ελλείματος από 4,4% του Α.Ε.Π το 2001 σε 15,6% του Α.Ε.Π το 2009, κυρίως εξαιτίας της αύξησης των κρατικών δαπανών κατά την ίδια περίοδο, τη διόγκωση του κρατικού χρέους από το 103,7% του Α.Ε.Π το 2001 σε 129,7% του Α.Ε.Π το 2009. Υπογραμμίζει τη μείωση της ανταγωνιστικότητας της χώρας σε όρους εργατικού κόστους, συγκριτικά με τους βασικούς εμπορικούς της εταίρους, κατά 30% κατά την ίδια περίοδο και την αύξηση του ελλείματος ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της χώρας από 11,5% του Α.Ε.Π το 2001 στο 18% του Α.Ε.Π το 2008, για να σημειώσει μικρή μείωση και να διαμορφωθεί στο 14,4% το 2009.

Ο Alogoskoufis (2021) αναφέρει τις δομικές αδυναμίες και ανισορροπίες της ελληνικής οικονομίας, που συσσωρεύτηκαν για δεκαετίες πριν την κρίση, ως τους βασικούς παράγοντες που οδήγησαν στην κρίση χρέους και την οικονομική κρίση. Σημειώνει πως οι δημοσιονομικές ανισορροπίες της δεκαετίας του '80 δεν αντιμετωπίστηκαν αποτελεσματικά από τις πολιτικές σύγκλισης τη δεκαετία του '90, ενώ

το πρόβλημα ανταγωνιστικότητας της χώρας επιδεινώθηκε, εξαιτίας της μη εφαρμογής των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων. Η είσοδος της Ελλάδας στη ζώνη του ευρώ είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση του εξωτερικού δανεισμού και την επιδείνωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της χώρας. Όπως αναφέρει, η έλλειψη μεταρρυθμίσεων για τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της χώρας, σε συνδυασμό με τις δομικές και θεσμικές αδυναμίες της ευρωζώνης, οδήγησαν στην κρίση χρέους που ξέσπασε το 2010 και την οικονομική κρίση που ακολούθησε.

Τον ρόλο των ανισορροπιών και την επιδείνωση των θεμελιωδών μεγεθών της ελληνικής οικονομίας και της μεταβολής των προσδοκιών της αγοράς αναφορικά με το ελληνικό χρέος στην εκδήλωση της κρίσης, αναδεικνύουν οι Arghyrou και Tsoukalas (2011). Θεωρούν πως η κρίση οφείλεται στην επιδείνωση των θεμελιωδών μεγεθών της ελληνικής οικονομίας κατά την περίοδο μεταξύ 2001 και 2009 και τη μεταβολή των προσδοκιών της αγοράς, ιδιαίτερα όσον αφορά τις εγγυήσεις του κρατικού χρέους της Ελλάδας και της παραμονής της στην Ευρωζώνη. Η επιδείνωση των θεμελιωδών μεγεθών της ελληνικής οικονομίας μεταβλήθηκε σε κρίση εμπιστοσύνης στην ικανότητα της Ελλάδας να εξυπηρετήσει το χρέος της και της μη αναστρέψιμης συμμετοχής της στην Ευρωζώνη.

3.2 Η παγκόσμια οικονομική κρίση

Οι Gourinchas et al. (2017) θεωρούν την παγκόσμια κρίση ως τη βασική αιτία εκδήλωσης της κρίσης χρέους και της οικονομικής κρίσης στη χώρα μας. Αναφέρουν πως η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση συνέβαλε στην εκδήλωση της κρίσης κρατικού χρέους της Ελλάδας μέσα από 3 αρνητικά σοκ. Το πρώτο αφορά τη δυσμενή αναθεώρηση των εκτιμήσεων των επενδυτών αναφορικά με το αξιόχρεο της χώρας και τη διάθεση τους να χρηματοδοτήσουν τα δημοσιονομικά ελλείμματα της ελληνικής κυβέρνησης. Το δεύτερο σχετίζεται με τις δυσκολίες των ελληνικών τραπεζών να εξασφαλίσουν πρόσβαση σε κεφάλαια στη διατραπεζική αγορά και το τρίτο με την αναστροφή των κεφαλαιακών ροών, με αποτέλεσμα την αδυναμία χρηματοδότησης του ελλείματος του ισοζυγίου πληρωμών της χώρας.

3.3 Οι εκλογικοί δημοσιονομικοί κύκλοι

Την έλλειψη δημοσιονομικής πειθαρχίας και ενός επαρκούς θεσμικού πλαισίου αναδεικνύει και η έρευνα των Βαβούρα κ.α. (2019). Η έρευνα διαπιστώνει την ύπαρξη εκλογικών δημοσιονομικών κύκλων, που έχουν ως αποτέλεσμα την αύξηση του

δημοσιονομικού ελλείματος τα έτη των βουλευτικών εκλογών. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, τα έτη που διεξάγονται βουλευτικές εκλογές τα δημοσιονομικά ελλείματα παρουσιάζουν αύξηση της τάξης του 2,66% κατά μέσο όρο. Το μέγεθος των δημοσιονομικών εκλογικών κύκλων στην Ελλάδα, μάλιστα, εμφανίζεται υπερδεκαπλάσιο συγκριτικά με το μέγεθος των εκλογικών κύκλων των υπολοίπων αναπτυγμένων οικονομικών, αλλά και σε σχέση με τους εκλογικούς κύκλους στη χώρα μας πριν από τη δεκαετία του '80, με το μέγεθος των εκλογικών δημοσιονομικών κύκλων να υπερτριπλασιάζεται την περίοδο μεταξύ 1980 και 2017. Κατά συνέπεια, η περίοδος που ξεκινά η διόγκωση του κρατικού χρέους της χώρας συμπίπτει με την περίοδο όπου το μέγεθος των εκλογικών δημοσιονομικών κύκλων αυξάνεται δραματικά. Οι Βαβούρα κ.α. διαπιστώνουν, ακόμη, ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις σε περιόδους ύφεσης προχωρούν στην άσκηση επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής, με αποτέλεσμα την αύξηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Παράλληλα, η μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων στο πλαίσιο της διαδικασίας υπερβολικού ελλείματος είχε απλά ως αποτέλεσμα την εξάλειψη των συνεπειών του δημοσιονομικού εκλογικού κύκλου, συνεπώς δεν συνέβαλε αποτελεσματικά στον έλεγχο και τη μείωση τους.

Αντίστοιχα είναι και τα ευρήματα της έρευνας των Petrakos et al. (2022). Διαπιστώνουν την ύπαρξη εκλογικών δημοσιονομικών κύκλων, με τα δημοσιονομικά ελλείματα τα έτη όπου διεξάγονται βουλευτικές εκλογές να αυξάνονται κατά περισσότερο από 1,5% του Α.Ε.Π., όταν η αντίστοιχη επίδραση των εκλογικών δημοσιονομικών κύκλων στις άλλες αναπτυγμένες οικονομίες εμφανίζεται σημαντικά χαμηλότερη του 1% και, σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, είναι μη σημαντική. Ταυτόχρονα, ο ρυθμός αύξησης του πραγματικού Α.Ε.Π την περίοδο μεταξύ 1974 και 2019 τα έτη των βουλευτικών εκλογών μειώνεται κατά 1,23% κατά μέσο όρο, ενώ τα υπόλοιπα έτη αυξάνεται κατά 0,82%.

Σύμφωνα με τους Petrakos et al. οι εξαγωγές μειώνουν το δημοσιονομικό έλλειμμα, ενώ αντίθετα οι εισαγωγές οδηγούν σε αύξηση του, ενώ μία βελτίωση στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση του δημοσιονομικού ελλείματος. Η αύξηση των δημοσίων δαπανών για την αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων των οικονομικών υφέσεων, έχει ως αποτέλεσμα η μείωση του Α.Ε.Π να παρουσιάζει θετική συσχέτιση με τα δημοσιονομικά ελλείματα. Ακόμη, στην ελληνική οικονομία παρατηρούνται «δίδυμα ελλείματα», με τα ελλείματα του προϋπολογισμού να οδηγούν και σε αύξηση του ελλείματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, με αρνητικές συνέπειες για την αξιοπιστία της οικονομικής πολιτικής, τα μακροοικονομικά

μεγέθη και γενικότερα την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Συνεπώς, οι αδύναμοι θεσμοί και οι χρόνιες παθολογίες του πολιτικού συστήματος και της ελληνικής οικονομίας έχουν σημαντικές αρνητικές επιδράσεις στην ελληνική οικονομία και συνέτειναν στην εκδήλωση της κρίσης χρέους και της οικονομικής κρίσης.

3.4 Ήταν η αύξηση του εργατικού κόστους ο βασικός παράγοντας επιδείνωσης του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών;

Αν και η δημοσιονομική ανευθυνότητα και ο εκτροχιασμός των δημόσιων οικονομικών είναι γενικά αποδεκτό ότι αποτέλεσαν τις κύριες αιτίες της κρίσης στη βιβλιογραφία, ότι η αύξηση του εργατικού κόστους συνέβαλε στην απώλεια ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και κατά συνέπεια στη διόγκωση του ελλείματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών αμφισβητείται από ορισμένους αναλυτές. Ο Wyplosz (2017) σημειώνει ότι οι ανισορροπίες του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών δεν οφείλονται σε απώλεια ανταγωνιστικότητας λόγω αύξησης του μοναδιαίου εργατικού κόστους στην Ελλάδα, αλλά αποτελούν αποτέλεσμα των υπερβολικών δημοσίων δαπανών και των συνεπακόλουθων δημοσιονομικών ελλειμμάτων.

Ο Panico (2010) απορρίπτει επίσης το επιχείρημα ότι η αύξηση του εργατικού κόστους είναι υπεύθυνη για την απώλεια ανταγωνιστικότητας και κατ' επέκταση και την κατάρρευση του ισοζυγίου πληρωμών της Ελλάδας. Αναφέρει πως με βάση στοιχεία του ΟΟΣΑ, μεταξύ 1998 και 2007 η ωριαία αποζημίωση της εργασίας στην Ελλάδα αυξήθηκε σε μικρότερο βαθμό σε σχέση με την παραγωγικότητα. Ως αιτία για την απώλεια ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας, αλλά και των υπολοίπων χωρών που αντιμετώπισαν κρίση χρέους και επιδείνωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, αναφέρει τον ρόλο της χώρας στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας, με εξειδίκευση σε προϊόντα εντάσεως εργασίας και χαμηλής τεχνολογίας, και όχι την υπέρμετρη αύξηση του μοναδιαίου εργατικού κόστους. Όπως ανέφεραν και οι Έλληνες βιομήχανοι, άλλωστε, κατά τις διαπραγματεύσεις με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το ΔΝΤ για το πρώτο πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα, οι βασικοί περιορισμοί στη διεθνή ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας αφορούν κυρίως το εχθρικό επιχειρηματικό περιβάλλον, τη γραφειοκρατία και τις ανεπάρκειες της δημόσιας διοίκησης και όχι το υπερβολικό εργατικό κόστος (European Commission, 2010).

3.5 Η εκτεταμένη παραοικονομία

Η εκτεταμένη παραοικονομία υπήρξε ένας επιπλέον παράγοντας που συνέβαλε στην εκδήλωση της κρίσης χρέους στη χώρα μας. Όπως σημειώνουν οι Manolas et al. (2013),

η παραοικονομία επηρεάζει την εξέλιξη του κρατικού χρέους με διάφορους τρόπους. Αυξάνει το μέγεθος των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, μέσω της απόκρυψης εισοδημάτων και της φοροδιαφυγής και εισφοροδιαφυγής και καθώς σχετίζεται άμεσα με τη διαφθορά μειώνει περαιτέρω τα δημόσια έσοδα και αυξάνει τα δημοσιονομικά ελλείμματα. Ταυτόχρονα, καθώς η σχέση μεταξύ του κρατικού χρέους και του Α.Ε.Π μίας χώρας αποτελεί έναν από τους δείκτες βιωσιμότητας των δημόσιων οικονομικών και εξέτασης του ύψους του χρέους με βάση τις οικονομικές δυνατότητες της χώρας, μειώνοντας το επίσημο ονομαστικό Α.Ε.Π έχει περαιτέρω αρνητική επίδραση στα δημόσια οικονομικά. Συνεπώς, η παραοικονομία μειώνει τόσο τον παρονομαστή του λόγου χρέους προς Α.Ε.Π, μέσω της μείωσης του επίσημου Α.Ε.Π, όσο και τον αριθμητή, μέσω της αύξησης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και κατ' επέκταση και του κρατικού χρέους.

Με βάση εκτιμήσεις των Βαβούρας κ.α. (2012), εάν από το έτος 2016 και στη συνέχεια η Ελλάδα κατάφερνε να ενσωματώσει την ανεπίσημη οικονομία στο επίσημο Α.Ε.Π της χώρας, το χρέος της γενικής κυβέρνησης ως ποσοστό του Α.Ε.Π το 2010 θα κυμαίνονταν μεταξύ 79,8% και 112,2%, ανάλογα με το μέγεθος της ανεπίσημης οικονομίας που θα κατάφερνε να ενσωματώσει, συγκριτικά με το 144,9% του Α.Ε.Π που διαμορφώθηκε τελικά. Η επίδραση στο επίσημο Α.Ε.Π, δηλαδή στον παρονομαστή του λόγου κρατικού χρέους προς Α.Ε.Π, εκτιμάται στο 45%, με το υπόλοιπο 55% να αφορά την επίδραση του υψηλότερου Α.Ε.Π στα δημόσια έσοδα. Καταλήγουν πως αν η Ελλάδα ήταν σε θέση να μειώσει αποτελεσματικά το μέγεθος της ανεπίσημης οικονομίας τα προηγούμενα χρόνια, θα ήταν σε θέση να αποτρέψει και την κρίση χρέους που ξέσπασε.

3.6 Πολιτικοί και θεσμικοί παράγοντες

Οι ιδιαιτερότητες που παρουσιάζουν οι πολιτικοί θεσμοί στην Ελλάδα συνέβαλαν, επίσης, στο να βρεθεί η χώρα μας στη δίνη της κρίσης χρέους. Έρευνα των Petrakos et al. (2023) διαπιστώνει την ύπαρξη πολιτικών δημοσιονομικών κύκλων στην Ελλάδα, την αδυναμία των θεσμών στη χώρα μας και την απουσία αποτελεσματικών δικλείδων ελέγχου, ως τον βασικό λόγο για την αρνητική επίδραση των πολιτικών δημοσιονομικών κύκλων στα ελλείμματα του προϋπολογισμού. Το γεγονός αυτό, όπως υπογραμμίζουν, δρα ανασταλτικά και δυσχεραίνει τη μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του κρατικού χρέους στην Ελλάδα, καθώς συνεπάγεται σημαντικό πολιτικό κόστος και έντονες κοινωνικές αντιδράσεις. Με βάση το μέγεθος των πολιτικών δημοσιονομικών κύκλων καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η χώρα μας παρά το γεγονός ότι κατατάσσεται

στις αναπτυγμένες χώρες, θεσμικά παρουσιάζει χαρακτηριστικά αναπτυσσόμενης χώρας και χαρακτηρίζεται από αδύναμους θεσμούς, απουσία ελεγκτικών μηχανισμών και κατάλληλου θεσμικού πλαισίου, ενώ στο πολιτικό σύστημα κυριαρχούν οι πελατειακές σχέσεις και ο λαϊκισμός. Οι παθογένειες αυτές των πολιτικών θεσμών της χώρας είχαν ως αποτέλεσμα την αδυναμία περιορισμού και ελέγχου των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και τη διόγκωση του δημοσίου χρέους, με συνέπεια να οδηγηθεί η Ελλάδα στην κρίση χρέους και τον κίνδυνο εξόδου από την Ευρωζώνη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ, ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ: ΔΑΝΕΙΑΚΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΟΝΙΑ

Η διαρκής αύξηση του κόστους δανεισμού της Ελλάδας οδήγησε σε συζητήσεις στις αρχές του 2010 στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφορικά με τη διαχείριση και τον έλεγχο της κρίσης. Οι συζητήσεις αυτές για τη στήριξη της Ελλάδας ανέδειξαν τις διαφωνίες στο εσωτερικό της Ένωσης, με μία ομάδα χωρών, με προεξάρχουσα τη Γερμανία, να αντιτίθενται στην παροχή οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα. Χώρες όπως η Γαλλία, αντίθετα, εμφανίζονταν θετικές στο ενδεχόμενο οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα. Στις 25 Μαρτίου 2010, υπήρξε τελικά συμφωνία μεταξύ των ευρωπαϊών ηγετών, για χρηματοδότηση της Ελλάδας με την παροχή διμερών δανείων προς την Ελλάδα και δανείων από το ΔΝΤ, με χαμηλότερα επιτόκια συγκριτικά με τα επιτόκια που απαιτούσε η αγορά για τη χρηματοδότηση του κρατικού χρέους της χώρας μας. Το συνολικό ύψος των δανείων θα ανέρχονταν σε 45 δις ευρώ, με τα 30 δις να προέρχονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και τα 15 δις από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Η ανακοίνωση του σχεδίου δεν κατάφερε να επαναφέρει την ηρεμία στις χρηματαγορές και τα κρατικά ομόλογα της Ελλάδας δέχθηκαν περαιτέρω πίεση, με συνέπεια τον ουσιαστικό αποκλεισμό της Ελλάδας από τις αγορές και την ανάγκη προσφυγής σε επίσημη διεθνή βοήθεια (Arghyrou & Tsoukalas, 2011).

Όπως σημειώνουν οι Βαβούρας και Βαβούρα (2019) η κρίση χρέους οδήγησε τη χώρα σε τρία προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής, το πρώτο το 2010, όταν και ξέσπασε η κρίση κρατικού χρέους της Ελλάδας, και στη συνέχεια το 2012 και το 2015, τα οποία συνοδεύονταν από την παροχή επίσημης οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα, υπό την προϋπόθεση συγκεκριμένων δημοσιονομικών μέτρων, στο πλαίσιο μνημονίων κατανόησης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου.

4.1 Το πρώτο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής

Τον Απρίλιο του 2010 η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στην υποβολή αιτήματος για την παροχή επίσημης οικονομικής βοήθειας από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο για την κάλυψη των χρηματοδοτικών αναγκών της χώρας. Στις 2 Μαΐου υπήρξε συμφωνία σε τεχνικό επίπεδο για την παροχή οικονομικής βοήθειας ύψους 110 δις ευρώ για την περίοδο μεταξύ 2010 και 2013, με το Eurogroup να εγκρίνει τη συμφωνία, που προέβλεπε την καταβολή 80 δισεκατομμυρίων ευρώ από τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στις 9 Μαΐου το Συμβούλιο των Διοικητών του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου ενέκρινε τη συμμετοχή του Ταμείου στο πρόγραμμα με κεφάλαια ύψους 30 δις ευρώ. Η συμφωνία για το πρώτο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής εγκρίθηκε από το ελληνικό κοινοβούλιο στις 6 Μαΐου 2010 (European Commission, 2010).

Στους βραχυπρόθεσμους στόχους του προγράμματος περιλαμβάνονταν η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης στην ελληνική οικονομία και η διασφάλιση της χρηματοοικονομικής σταθερότητας, ενώ μεσοπρόθεσμα το πρόγραμμα επιδίωκε τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, μέσω δομικών μεταρρυθμίσεων προς ένα νέο εξωστρεφές υπόδειγμα οικονομικής ανάπτυξης. Προκειμένου το πρόγραμμα να επιτύχει τη σταθεροποίηση του κρατικού χρέους της Ελλάδας ως ποσοστό του Α.Ε.Π, απαιτούνταν η επίτευξη πρωτογενούς πλεονάσματος της τάξης του 6%, από έλλειμμα της τάξης του 8,5% το 2009, και η εξισορρόπηση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών από έλλειμμα της τάξης του 10% του Α.Ε.Π (European Commission, 2010).

Τα δημοσιονομικά μέτρα που απαιτούνταν για την περίοδο μεταξύ 2010 και 2014 ανέρχονταν στο 13% του Α.Ε.Π, πέρα από μέτρα ύψους 5% του Α.Ε.Π που είχε ήδη εφαρμόσει η ελληνική κυβέρνηση πριν την υπογραφή του πρώτου μνημονίου. Η δημοσιονομική προσαρμογή θα βασιζόταν κυρίως στην περικοπή των δαπανών, με περικοπές που θα ανέρχονταν στο 7% του Α.Ε.Π και φορολογικά μέτρα της τάξης του 4% του Α.Ε.Π. Τα πιθανά αποτελέσματα των μέτρων για την πάταξη της φοροδιαφυγής δεν περιλαμβάνονταν στις προβλέψεις του προγράμματος, εξαιτίας της μεγάλης αβεβαιότητας αναφορικά με την αποτελεσματικότητά τους και του γεγονότος ότι αποδίδουν μακροπρόθεσμα, ενώ είναι δύσκολη και η ποσοτική τους εκτίμηση.

Η εφαρμογή του προγράμματος και των δημοσιονομικών μέτρων ήταν ιδιαίτερα εμπροσθοβαρής, με την εφαρμογή δημοσιονομικών μέτρων ύψους 8% του Α.Ε.Π το 2010, 4% του Α.Ε.Π το 2011 και μέτρα της τάξης του 2% με 2,5% του Α.Ε.Π για το

2012. Οι περικοπές μισθών και συντάξεων και οι αυξήσεις φόρων θα εφαρμόζονταν άμεσα, ενώ οι μεταρρυθμίσεις στη συνέχεια του προγράμματος. Τα μέτρα ήταν μόνιμου χαρακτήρα, με εξαίρεση μία σειρά μέτρων όπως ο έκτακτος φόρος επί των κερδών των ιδιαίτερα κερδοφόρων επιχειρήσεων, η νομιμοποίηση αυθαιρέτων και η πώληση αδειών διεξαγωγής τυχερών παιγνίων (European Commission, 2010).

Στα μέτρα αύξησης των δημοσίων δαπανών του πρώτου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής περιλαμβάνονταν αυξήσεις των συντελεστών Φ.Π.Α και διεύρυνση της φορολογικής βάσης, αυξήσεις των ειδικών φόρων στα καύσιμα, τα τσιγάρα και τα αλκοολούχα ποτά, η επιβολή ειδικού φόρου στα μη αλκοολούχα ποτά, η επιβολή φόρου πολυτελών αγαθών, η επιβολή περιβαλλοντικού φόρου, φορολόγηση των αμοιβών σε είδος, όπως είναι τα εταιρικά αυτοκίνητα, η τεκμαρτή φορολόγηση και η αύξηση των αντικειμενικών αξιών των ακινήτων.

Στις περικοπές των δημοσίων δαπανών περιλαμβάνονταν ο περιορισμός του αριθμού των συμβασιούχων στο Δημόσιο, η περικοπή των επιδομάτων κατά 10% και η κατάργηση του 13^{ου} και του 14^{ου} μισθού για τους δημοσίους υπαλλήλους. Οι συνολικές κρατικές δαπάνες για μισθούς, με βάση τα δημοσιονομικά μέτρα του προγράμματος, θα μειώνονταν για το 2010 κατά 14,25 ποσοστιαίες μονάδες συγκριτικά με το 2009. Αναφορικά με τις συντάξεις, περιλαμβάνονταν η κατάργηση των δώρων Πάσχα, Χριστουγέννων και καλοκαιρινής αδειάς, καθώς και η μείωση των συντάξεων που ξεπερνούν τα 1400 ευρώ κατά 8% κατά μέσο όρο. Θα πραγματοποιούνταν, επίσης, απογραφή των δημοσίων υπαλλήλων και η αναδιαμόρφωση της οργάνωσης και λειτουργίας της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Στα μέτρα για την περιστολή των δαπανών, πέρα από τις μειώσεις μισθών και συντάξεων και της απασχόλησης στο δημόσιο και την εισαγωγή του ενιαίου μισθολογίου, περιλαμβάνονταν περικοπές στις δημόσιες επενδύσεις, η μείωση των λειτουργικών δαπανών του Δημοσίου καθώς και η μείωση του κόστους λειτουργίας των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης μέσω του προγράμματος «Καλλικράτης».

Ακόμη, το πρόγραμμα οικονομικής στήριξης προέβλεπε την αύξηση του ορίου συνταξιοδότησης στα 65 έτη και τη συγχώνευση των συνταξιοδοτικών ταμείων σε 3 κύρια ταμεία, καθώς και την αύξηση της συσχέτισης μεταξύ εισφορών και συντάξεων και ενιαίους κανόνες για όλους τους ασφαλισμένους. Ταυτόχρονα, προέβλεπε και την παροχή αντικινήτρων για πρόωρη συνταξιοδότηση, με μείωση των συντάξεων κατά 6% ανά έτος για συνταξιούχους ηλικίας μεταξύ 60 και 65 ετών, με λιγότερα από 40 χρόνια ασφάλισης (European Commission, 2010).

Πρόσθετα μέτρα του πρώτου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής αφορούσαν, επίσης, την επιβολή ορίου δαπανών για κρατικούς και ασφαλιστικούς φορείς και την τοπική αυτοδιοίκηση, την ενίσχυση του ρόλου του Υπουργού Οικονομικών σε θέματα προϋπολογισμού και κρατικών δαπανών σε σχέση με τους υπόλοιπους υπουργούς της κυβέρνησης και την αναμόρφωση του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους, ώστε να αποκτήσει έναν πιο ενεργό ρόλο στην άσκηση της δημοσιονομικής πολιτικής, αλλά και τη δημιουργία μίας ανεξάρτητης δημοσιονομικής αρχής που θα παρακολουθεί και θα ελέγχει τις κυβερνητικές δαπάνες. Προβλέπονταν, επίσης, η αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος για την αύξηση της φορολογικής συμμόρφωσης, ιδιαίτερα από τους φορολογούμενους με μεγαλύτερα εισοδήματα, την καταβολή του Φ.Π.Α και τη μείωση των ανεξόφλητων φορολογικών οφειλών.

Η συνολική δημοσιονομική επίδραση των μέτρων περιστολής των δημοσίων δαπανών και αύξησης των δημοσίων εσόδων προβλέπονταν ότι θα φτάσει στο 2,5% του Α.Ε.Π για το 2010, στο 4,1% του Α.Ε.Π για το 2011, 2,4% του Α.Ε.Π για το 2012 και 2% για το 2013, το τελευταίο έτος του πρώτου προγράμματος (European Commission, 2010).

Στις μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας του πρώτου προγράμματος οικονομικής στήριξης της Ελλάδας περιλαμβάνονταν η δυνατότητα εξαιρέσεων σε τοπικό επίπεδο από τις κλαδικές μισθολογικές συμφωνίες μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών, η εισαγωγή υποκατώτατου μισθού, σε επίπεδα χαμηλότερα από τον κατώτατο μισθό, για τους νέους και τους μακροχρόνια ανέργους, η διευκόλυνση των απολύσεων και η διεύρυνση της μερικής απασχόλησης.

Το πρόγραμμα περιελάμβανε και μεταρρυθμίσεις στις αγορές προϊόντων, όπως η απλοποίηση των διαδικασιών έναρξης και διαχείρισης μίας επιχείρησης, την απελευθέρωση του τομέα της ενέργειας και την ενίσχυση της ανεξαρτησίας του ρυθμιστή ενέργειας, την εξάλειψη των οικονομικών ζημιών του σιδηροδρόμου, καθώς και το άνοιγμα της εγχώριας σιδηροδρομικής αγοράς μέσω της εφαρμογής των Οδηγιών της Ε.Ε. για τους σιδηροδρόμους. Προβλέπονταν ακόμα και η δημιουργία ηλεκτρονικής πλατφόρμας για τις προμήθειες του Δημοσίου.

Για τον χρηματοπιστωτικό τομέα το πρόγραμμα προέβλεπε την επέκταση της κρατικής στήριξης ύψους 28 δις ευρώ προς το τραπεζικό σύστημα της χώρας και την παροχή χρηματοδότησης από την Τράπεζα της Ελλάδος μέσω του προγράμματος έκτακτης δανειακής βοήθειας, ELA (Emergency Lending Assistance). Στις προβλέψεις του προγράμματος περιλαμβάνονταν και η δημιουργία Ταμείου Χρηματοοικονομικής Σταθερότητας, με κεφάλαια ύψους 10 δις ευρώ, η διενέργεια τριμηνιαίων stress tests των

ελληνικών τραπεζών, η ενίσχυση του προσωπικού της Τράπεζας της Ελλάδος και η επέκταση των αρμοδιοτήτων της και στον ασφαλιστικό τομέα (European Commission, 2010).

4.2 Το δεύτερο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής

Το δεύτερο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής εγκρίθηκε από το ελληνικό κοινοβούλιο στις 12 Φεβρουαρίου 2012 (Το Βήμα, 2012, European Commission, 2010). Στις προτεραιότητες του δεύτερου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής περιλαμβάνονταν η αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας και της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, η αποκατάσταση της βιωσιμότητας των δημόσιων οικονομικών και η διασφάλιση της χρηματοοικονομικής σταθερότητας. Το πρόγραμμα προέβλεπε πρωτογενές έλλειμμα της τάξης του 1% του Α.Ε.Π για το 2012 και την επίτευξη πρωτογενούς πλεονάσματος 4,5% του Α.Ε.Π το 2014 (International Monetary Fund, 2012).

Τα δημοσιονομικά μέτρα για το 2012 ανέρχονταν στο 1,5% του Α.Ε.Π και περιελάμβαναν τη μείωση των φαρμακευτικών δαπανών κατά 27%, προκειμένου να συγκλίνουν με τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο, μείωση των συνταξιοδοτικών δαπανών κατά 2,5%, με έμφαση στις υψηλές κύριες και επικουρικές συντάξεις, τη μείωση των συντάξεων που υπάγονται σε ειδικό καθεστώς, όπως οι συντάξεις δικαστικών, καθηγητών, διπλωματών και ενστόλων, την εισαγωγή νέων κριτηρίων για τις συντάξεις αναπηρίας, καθώς και μειώσεις των λειτουργικών εξόδων, των κρατικών επιδοτήσεων και των δημοσίων επενδύσεων, που θα ανέρχονταν στο 0,7% του Α.Ε.Π. Για την επίτευξη του δημοσιονομικού στόχου το 2014, προβλέπονταν ότι θα χρειαστούν πρόσθετα μέτρα της τάξης του 7% του Α.Ε.Π, τα οποία θα προέρχονταν κατά κύριο λόγο από μειώσεις κρατικών δαπανών, με τις μειώσεις αυτές να προέρχονται από τη μείωση του μεγέθους του κράτους και των μεταβιβαστικών πληρωμών. Το 2011 είχαν ήδη θεσμοθετηθεί η μείωση του αφορολόγητου ορίου, η κατάργηση διαφόρων φοροαπαλλαγών και του ειδικού καθεστώτος Φ.Π.Α. και του επιδόματος θέρμανσης.

Το δεύτερο μνημόνιο προέβλεπε, ακόμη, την αναδιάρθρωση του Δημοσίου και της τοπικής αυτοδιοίκησης, μέσω της μείωσης του προσωπικού και κλεισίματος κρατικών φορέων και 15.000 απολύσεις δημοσίων υπαλλήλων μέχρι τα τέλη του 2012. Ο κανόνας 1 προς 5 προέβλεπε μία νέα πρόσληψη στο Δημόσιο για κάθε 5 αποχωρήσεις (International Monetary Fund, 2012).

Αναφορικά με τα φορολογικά έσοδα, προέβλεπε την κατάργηση φοροαπαλλαγών και ειδικών φορολογικών καθεστώτων, την απλοποίηση των φορολογικών συντελεστών του

Φ.Π.Α και του φόρου ακινήτων, αλλαγές στη φορολογία κεφαλαιουχικών κερδών και την κατάργηση του Κώδικα Βιβλίων και Στοιχείων, καθώς και την αναδιάρθρωση της φορολογικής διοίκησης. Πρόσθετα μέτρα αύξησης των φορολογικών εσόδων αφορούσαν την εισαγωγή νομοθεσίας κατά της νομιμοποίησης παρανόμων εσόδων, την επιτάχυνση της διαδικασίας εκδίκασης φορολογικών υποθέσεων και την υποχρέωση των φορολογουμένων να προχωρήσουν πρώτα στην καταβολή των προστίμων ώστε να είναι σε θέση να υποβάλλουν έφεση κατά της διοικητικής απόφασης, εκτός και αν αποδείξουν αδυναμία πληρωμής. Για τη φορολογική διοίκηση προβλέπονταν η ενίσχυση της αυτοτέλειας και των λειτουργιών της, η αναθεώρηση των διαδικασιών εσωτερικού ελέγχου και πάταξης της διαφθοράς, το κλείσιμο 200 μικρών τοπικών εφοριών μέχρι τα τέλη του 2012 και η ενίσχυση των δυνατοτήτων της μονάδας μεγάλων φορολογουμένων, μέσω της πρόσληψης πρόσθετου προσωπικού, και της επιτάχυνσης των διαδικασιών επίλυσης διαφορών.

Για τον χρηματοπιστωτικό τομέα προβλέπονταν η αξιολόγηση των κεφαλαιακών αναγκών των τραπεζών, συμπεριλαμβανομένων και των επιπτώσεων του PSI, και της βιωσιμότητας των επιχειρηματικών τους σχεδίων, προκειμένου να διαπιστωθεί ποιες τράπεζες είναι κατάλληλες για ανακεφαλαιοποίηση, με βάση τη βιωσιμότητα τους. Οι τράπεζες θα είχαν τη δυνατότητα να αντλήσουν κεφάλαια από την αγορά μέχρι τον Απρίλιο του 2012 και τον Σεπτέμβριο θα προχωρούσε η ανακεφαλαιοποίησή τους με ιδιωτικά και κρατικά κεφάλαια. Τον Ιούνιο του 2013 θα διεξάγονταν stress tests των τραπεζών για να διαπιστωθούν τυχόν προβλήματα κεφαλαιοποίησης. Οι συνολικές κεφαλαιακές ανάγκες του ελληνικού τραπεζικού συστήματος προβλέπονταν ότι θα ανέλθουν στα 50 δις ευρώ. Παράλληλα, θα συνεχίζονταν η παροχή χρηματοδότησης μέσω του μηχανισμού ELM από την Τράπεζα της Ελλάδος (International Monetary Fund, 2012).

Το πρόγραμμα προέβλεπε και εκτεταμένες αποκρατικοποιήσεις, με την πώληση κρατικών περιουσιακών στοιχείων αξίας 50 δις ευρώ, που περιελάμβαναν διάφορες κρατικές επιχειρήσεις, δικαιώματα εκμετάλλευσης, υποδομές και ακίνητα. Οι πωλήσεις κρατικών περιουσιακών στοιχείων θα έπρεπε να αποφέρουν έσοδα ύψους 19 δις ευρώ μέχρι το 2015 και το συνολικό ποσό των 50 δις ευρώ μέχρι το 2022. Για την προώθηση των ιδιωτικοποιήσεων δημιουργήθηκε το 2011 το Ταμείο Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας (ΤΑΙΠΕΔ), με αποστολή την πώληση κρατικών περιουσιακών στοιχείων σε αγοραίες τιμές το συντομότερο δυνατό με διαφανή τρόπο.

Στις δομικές μεταρρυθμίσεις του δεύτερου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής περιλαμβάνονταν η απελευθέρωση των μεταφορών, της ενέργειας και των «κλειστών» επαγγελμάτων και η αξιοποίηση της εργαλειοθήκης του ΟΟΣΑ (International Monetary Fund, 2012).

Για την αγορά εργασίας προβλέπονταν η θεσμοθέτηση μέγιστης διάρκειας των συμφωνιών των συλλογικών διαπραγματεύσεων στα 3 έτη, περίοδο χάριτος 3 μηνών μετά τη λήξη μίας συμφωνίας και στη συνέχεια κατάργηση όλων των επιδομάτων, με εξαίρεση τα επιδόματα εργασιακής εμπειρίας, παιδιών, εκπαίδευσης και ανθυγιεινών συνθηκών εργασίας. Η κατάργηση της μονιμότητας στο δημόσιο, με μετατροπή όλων των συμβάσεων σε αορίστου χρόνου. Το πάγωμα των συντελεστών αναπροσαρμογής των μισθών με βάση τα χρόνια εργασιακής εμπειρίας μέχρι η ανεργία να μειωθεί κάτω από το 10%, καθώς και η μείωση του κατώτατου μισθού κατά 22%, αλλά και επιπλέον μείωση 10% για τους νέους εργαζομένους κάτω των 25 ετών. Προβλέπονταν, επίσης, ότι η προσφυγή σε διαιτησία θα μπορεί να γίνει μόνο κατόπιν συμφωνίας εργαζομένων και εργοδοτών, δίχως να υπάρχει η δυνατότητα μονομερούς προσφυγής, καθώς και η μείωση των εργοδοτικών εισφορών κατά 5 ποσοστιαίες μονάδες (International Monetary Fund, 2012).

Πρόσθετες μεταρρυθμίσεις που περιλαμβάνονταν στο δεύτερο πρόγραμμα ήταν η επίσπευση των επενδύσεων μέσω διαδικασιών “fast track”, η απλοποίηση της διαδικασίας εξαγωγών και η δημιουργία ηλεκτρονικής πλατφόρμας εξαγωγών και εκτελωνισμού, καθώς και η μείωση του χρόνου που απαιτείται για την έκδοση επαγγελματικών, περιβαλλοντικών και κατασκευαστικών αδειών.

Οι μεταρρυθμίσεις για τον δικαστικό τομέα του δεύτερου μνημονίου αφορούσαν τη μείωση των εκκρεμών υποθέσεων, την επίσπευση των δικαστικών διαδικασιών και του χρόνου εκδίκασης των υποθέσεων, ο έλεγχος της απόδοσης των δικαστηρίων και η αναμόρφωση του Αστικού Κώδικα (International Monetary Fund, 2012).

4.3 Το τρίτο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής

Στις 8 Ιουλίου 2015 η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στην υποβολή αιτήματος προς τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (ΕΣΜ) για ένα τρίτο πρόγραμμα χρηματοδότησης (European Commission, 2012). Στις 14 Αυγούστου 2015 κυρώθηκε από το ελληνικό κοινοβούλιο το τρίτο μνημόνιο κατανόησης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για λογαριασμό του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (Η Καθημερινή, 2015).

Οι στόχοι του τρίτου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής περιελάμβαναν την αποκατάσταση της βιωσιμότητας των δημόσιων οικονομικών, με την επίτευξη μεσοπρόθεσμου πρωτογενούς πλεονάσματος της τάξης του 3,5%, τη διασφάλιση της σταθερότητας του χρηματοπιστωτικού συστήματος της χώρας, μέσω της αντιμετώπισης των μη εξυπηρετούμενων δανείων, την τόνωση της ανάπτυξης, της ανταγωνιστικότητας και των επενδύσεων στην ελληνική οικονομία, μέσα από μία σειρά μεταρρυθμίσεων στις αγορές εργασίας και προϊόντων, και τον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης της χώρας, μέσω της αύξησης της αποτελεσματικότητας στη λειτουργία του δημόσιου τομέα (European Commission, 2012).

Αναφορικά με τη δημοσιονομική προσαρμογή, το τρίτο πρόγραμμα προέβλεπε πρωτογενές έλλειμμα της τάξης του 0,25% του Α.Ε.Π για το 2015 και στη συνέχεια την επίτευξη πρωτογενών πλεονασμάτων που θα ανέρχονταν στο 0,5%, το 1,75% και 3,5% του Α.Ε.Π για τα έτη 2016, 2017 και 2018, αντίστοιχα. Η ελληνική κυβέρνηση, στα πλαίσια του προγράμματος, προχώρησε στην αναθεώρηση του Φ.Π.Α, την περικοπή των συντάξεων, την επέκταση του φόρου πολυτελείας, την αύξηση της προκαταβολής φόρου για επιχειρήσεις και ελεύθερους επαγγελματίες, καθώς και στην αύξηση της εισφοράς αλληλεγγύης.

Το πρόγραμμα προέβλεπε και πρόσθετα μέτρα για την αύξηση των εσόδων και τη μείωση των δαπανών, όπως η κατάργηση της επιστροφής του φόρου καυσίμων για τους αγρότες, την αύξηση του φόρου κατά τόνο, τη συνταγογράφηση βάσει δραστικής ουσίας, τη μείωση της τιμής των φαρμάκων για τα οποία δεν υπάρχει πατέντα ευρεσιτεχνίας σε ισχύ και την αναμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής και του κράτους πρόνοιας. Προβλέπονταν, ακόμη, η κατάργηση του ειδικού φορολογικού καθεστώτος για τους αγρότες και η φορολόγηση των εισοδημάτων τους με 20% το 2016 και 26% το 2017, η φορολόγηση των τηλεοπτικών διαφημίσεων, η διεξαγωγή διεθνούς διαγωνισμού για τη δημοπράτηση τηλεοπτικών αδειών, η αύξηση της φορολόγησης των ηλεκτρονικών τυχερών παιχνιδιών στο 30%, η αύξηση του συντελεστή φορολόγησης των ενοικίων στο 15%, από 11%, για φορολογούμενους με ετήσια εισοδήματα έως 12.000 ευρώ και στο 35%, από 33%, για φορολογούμενους με έσοδα πάνω από 12.000 ευρώ, η επέκταση της προαιρετικής εφοπιστικής εισφοράς, ο περιορισμός των αμυντικών δαπανών κατά 100 εκατομμύρια ευρώ για το 2015 και κατά 400 εκατομμύρια ευρώ για το 2016 και ο επανακαθορισμός των κριτηρίων για τη χορήγηση του επιδόματος θέρμανσης (European Commission, 2012).

Πρόσθετα μέτρα αναφορικά με τη φορολογία που προβλέπονταν στο τρίτο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής της Ελλάδας αφορούσαν την κατάργηση της απαλλαγής του Φ.Π.Α για τα νησιά μέχρι το τέλος του 2016, την εισαγωγή ενός νέου ποινικού κώδικα για αδικήματα φοροδιαφυγής και απάτης, την αυστηρότερη αντιμετώπιση της μη έκδοσης αποδείξεων, την αναθεώρηση της φορολόγησης κεφαλαίων, τη δυνατότητα της φορολογικής αρχής να διεξάγει φορολογικούς ελέγχους στην έδρα των φορολογούμενων, την προσαρμογή των φορολογικών συντελεστών ακίνητης περιουσίας ώστε να διασφαλιστούν έσοδα της τάξης των 2,65 δις ευρώ για το 2016, την εξάλειψη των δυνατοτήτων φοροαποφυγής και τον αυστηρότερο ορισμό του επαγγελματία αγρότη. Για τον Φ.Π.Α προβλέπονταν η κωδικοποίηση και απλοποίηση της σχετικής νομοθεσίας και η συντόμευση της περιόδου πληρωμής. Για τις κατασχέσεις μισθών και συντάξεων για οφειλές προς το Δημόσιο προβλέπονταν η κατάργηση του ορίου του 25% και άμεσες ενέργειες είσπραξης για οφειλέτες που δεν ήταν συνεπείς στην πληρωμή των δόσεων για ληξιπρόθεσμες οφειλές και των τρεχουσών υποχρεώσεων τους προς το Δημόσιο, καθώς και η κατάργηση των ρυθμίσεων για διακανονισμό των οφειλών προς το Δημόσιο και η μη εισαγωγή νέων (European Commission, 2012).

Το πρόγραμμα προέβλεπε και την παροχή τεχνικής βοήθειας προς την Ελλάδα για την πάταξη της φοροδιαφυγής και την αύξηση της φορολογικής συμμόρφωσης, την αποτελεσματικότερη συλλογή φόρων, εισφορών κοινωνικής ασφάλισης και βεβαιωθέντων οφειλών, τη διασφάλιση της καταβολής του παρακρατηθέντος Φ.Π.Α από τις επιχειρήσεις, την ενίσχυση των δυνατοτήτων των φορολογικών και ασφαλιστικών αρχών και φορέων και της αυτοτέλειας και ανεξαρτησίας της φορολογικής διοίκησης.

Για τις συντάξεις προβλέπονταν η παροχή αντικινήτρων για πρόωρη συνταξιοδότηση, μέσω της αύξησης των ποινών ως προς το ύψος των συντάξεων για τις πρόωρες συντάξεις, την κατάργηση της δυνατότητας συνταξιοδότησης πριν τα 67 έτη, το αργότερο μέχρι το 2022, με εξαίρεση ασφαλισμένους ηλικίας 62 ετών με 40 χρόνια ασφάλισης, την αύξηση των εισφορών υγείας στο 6% για κύριες και επικουρικές συντάξεις, την ενσωμάτωση όλων των κύριων ασφαλιστικών ταμείων σε έναν ενιαίο ασφαλιστικό φορέα και την ενσωμάτωση στο Ενιαίο Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης όλων των επικουρικών ταμείων, αλλά και τη χρηματοδότηση τους μόνο από τις εισφορές των ασφαλισμένων τους, την κατάργηση των κρατικών ενισχύσεων και τον εναρμονισμό των εισφορών όλων των ταμείων με όσα ισχύουν για το Ι.Κ.Α. Προβλέπονταν, ακόμη, η κατάργηση του Επιδόματος Κοινωνικής Αλληλεγγύης Συνταξιούχων (ΕΚΑΣ) μέχρι τα τέλη του 2019 (European Commission, 2012).

Για τον τομέα της υγείας προβλέπονταν η είσπραξη των οφειλών της αυτόματης επιστροφής φαρμακευτικής δαπάνης (claw-back) για διαγνωστικές εξετάσεις, φαρμακευτικές εταιρείες και ιδιωτικές κλινικές, η δημοσίευση δελτίου τιμών φαρμάκων και η επικαιροποίηση του κάθε 6 μήνες, καθώς και ο περιορισμός των τιμών των διαγνωστικών εξετάσεων. Για τον περιορισμό της φαρμακευτικής δαπάνης, το πρόγραμμα προέβλεπε την αύξηση του ποσοστού της κεντρικής προμήθειας φαρμάκων από τα δημόσια νοσοκομεία και η προώθηση της χρήσης γενοσήμων φαρμάκων. Προβλέπονταν ακόμη η βελτίωση της χρηματοοικονομικής διοίκησης των δημόσιων νοσοκομείων της χώρας (European Commission, 2012).

Το πρόγραμμα προέβλεπε ακόμη την επανεξέταση της κοινωνικής πολιτικής, αναφορικά με επιδόματα και ενισχύσεις κάθε είδους, την εισαγωγή του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος και προγράμματα απασχόλησης για 150.000 άτομα, με έμφαση στους νέους από 16 έως 29 ετών, τους μακροχρόνια ανέργους και όσους ανήκουν σε ευπαθείς κοινωνικές ομάδες.

Για τη διασφάλιση της σταθερότητας του χρηματοπιστωτικού συστήματος της χώρας, μέσω της τόνωσης της ρευστότητας και της ενίσχυσης της κεφαλαιακής επάρκειας και της εσωτερικής διοίκησης των τραπεζών, προβλέπονταν η αντιμετώπιση του ζητήματος των μη εξυπηρετούμενων δανείων, η διάθεση κεφαλαίων ύψους 25 δις ευρώ για τις ανάγκες ανακεφαλαιοποίησης των βιώσιμων τραπεζών και ρευστοποίησης των μη βιώσιμων, η αλλαγή του πτωχευτικού κώδικα επιχειρήσεων ώστε να περιλαμβάνονται όλοι οι πιστωτές και η αναθεώρηση του πτωχευτικού κώδικα για τα νοικοκυριά, ώστε να δημιουργηθεί ένα πιο αυστηρό πλαίσιο το οποίο θα αποτρέπει τους στρατηγικούς οφειλέτες, η αυστηροποίηση των κριτηρίων για την προστασία της πρώτης κατοικίας, η μείωση των εκκρεμών υποθέσεων και η θεσμοθέτηση επαγγελματιών διαχειριστών χρεοκοπίας. Ταυτόχρονα, το τρίτο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής προέβλεπε και την προώθηση της διαδικασίας εξωδικαστικού συμβιβασμού.

Όσον αφορά τις μεταρρυθμίσεις, για την αγορά εργασίας προβλέπονταν η αναθεώρηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων, του πλαισίου συλλογικών απολύσεων και απεργιακών κινητοποιήσεων και η καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας. Για τις αγορές προϊόντων προβλέπονταν η πλήρης εφαρμογή της εργαλειοθήκης του ΟΟΣΑ, η απελευθέρωση των επαγγελματιών του συμβολαιογράφου, του αναλογιστή και του δικαστικού κλητήρα, καθώς και η απελευθέρωση των τουριστικών μισθώσεων, η κατάργηση των μη ανταποδοτικών χρεώσεων και η μείωση της γραφειοκρατίας όσον αφορά τις επενδύσεις. Για τον αγροτικό τομέα προβλέπονταν η βελτίωση της

απορρόφησης των κοινοτικών κονδυλίων, μέτρα για την βελτίωση της διάθεσης και προβολής των αγροτικών προϊόντων και ένα νέο πλαίσιο για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς, με δομικές μεταρρυθμίσεις με έμφαση στους νέους αγρότες (European Commission, 2012).

Για την αγορά ενέργειας, προβλέπονταν η απελευθέρωση της αγοράς αερίου, ώστε οι καταναλωτές να έχουν τη δυνατότητα αλλαγής παρόχων μέχρι το 2018 και η ιδιωτικοποίηση του Ανεξάρτητου Διαχειριστή Μεταφοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας (ΑΔΜΗΕ). Στον τομέα των μεταφορών προβλέπονταν ο εναρμονισμός των προϋποθέσεων για τα πληρώματα της εγχώριας αγοράς θαλάσσιων μεταφορών με όσα ισχύουν για τις διεθνείς γραμμές και η έναρξη λειτουργίας του Ρυθμιστή Λιμένων μέχρι τον Ιούνιο του 2016 (European Commission, 2012).

Το πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων θα απέφερε έσοδα της τάξης των 1,4 δις ευρώ για το 2015, 3,7 δις ευρώ για το 2016 και 1,3 δις ευρώ για το 2017. Μέχρι τα τέλη Οκτωβρίου του 2015 θα έπρεπε να έχει ολοκληρωθεί ο διαγωνισμός για τα λιμάνια της Θεσσαλονίκης και του Πειραιά, καθώς και για την ΤΡΑΙΝΟΣΣΕ, ενώ θα έπρεπε να προχωρήσει και η ιδιωτικοποίηση των περιφερειακών αεροδρομίων της χώρας, για την οποία είχε ήδη ολοκληρωθεί ο διαγωνισμός και είχε επιλεγεί ο ανάδοχος. Το τρίτο μνημόνιο προέβλεπε και τη δημιουργία ενός νέου Ταμείου, με αποστολή τη διαχείριση των πολύτιμων περιουσιακών στοιχείων του Ελληνικού Δημοσίου.

Για τον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης της χώρας, το τρίτο πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας προέβλεπε την αναδιοργάνωση και τον εξορθολογισμό των οργανωτικών δομών και διαδικασιών, την αξιοποίηση των ανθρώπινων πόρων, την ενίσχυση της διαφάνειας και την προώθηση της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης. Το πρόγραμμα προέβλεπε τον καλύτερο συντονισμό των πολιτικών, την αξιολόγηση και τον σχεδιασμό των αναγκών του Δημοσίου σε ανθρώπινο δυναμικό και προσλήψεις, καλύτερες διαδικασίες για την πρόσληψη διοικητών οργανισμών και φορέων, την εισαγωγή ενός συστήματος αξιολόγησης της απόδοσης και την προώθηση της κινητικότητας στο Δημόσιο, καθώς και την αναβάθμιση του ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης και στα δύο επίπεδα. Προβλέπονταν, επίσης, η συνέχιση της εφαρμογής του κανόνα 1 πρόσληψη για κάθε 5 αποχωρήσεις και για το 2016.

Τέλος, αναφορικά με τις μεταρρυθμίσεις στη δικαιοσύνη, το τρίτο πρόγραμμα προέβλεπε την αναθεώρηση του Αστικού Κώδικα, την αύξηση ορισμένων δικαστικών τελών, την υποχρέωση της ελληνικής κυβέρνησης να εφαρμόσει μέτρα για τη μείωση των εκκρεμών υποθέσεων στα αστικά και τα διοικητικά δικαστήρια και την εφαρμογή

ενός τριετούς προγράμματος για τη βελτίωση της λειτουργίας του δικαστικού συστήματος, με βασικούς άξονες τον εκσυγχρονισμό της λειτουργίας των δικαστηρίων, την προώθηση της διαμεσολάβησης για την εξωδικαστική επίλυση των διαφορών και την καλύτερη λειτουργία και διοίκηση των δικαστηρίων (European Commission, 2012).

Στις 20 Αυγούστου 2018 ολοκληρώθηκε το τρίτο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής, έπειτα από μία οκταετία μνημονίων και τρία προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής για τη χώρα μας. Με τα τρία προγράμματα οικονομικής βοήθειας συνολικά εκταμιεύτηκαν από τους Ευρωπαϊκούς Θεσμούς και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. 288,7 δις ευρώ προς την Ελλάδα για την κάλυψη των χρηματοδοτικών αναγκών της, με το μεγαλύτερο μέρος των κεφαλαίων, συνολικά 204 δις ευρώ, να προέρχονται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας και τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας.. Το πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα αποτέλεσε το μεγαλύτερο πρόγραμμα διεθνούς οικονομικής βοήθειας προς ένα κράτος στην ιστορία (Βαβούρας & Βαβούρα, 2019).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Η πολυετής κρίση χρέους και η οικονομική κρίση είχαν εκτεταμένες και ιδιαίτερα σημαντικές αρνητικές συνέπειες στα οικονομικά στοιχεία της χώρας. Η κρίση επηρέασε όλα τα βασικά μεγέθη της ελληνικής οικονομίας, το παραγόμενο προϊόν, τις επενδύσεις και την απασχόληση.

5.1 Οι επιπτώσεις της κρίσης στο Α.Ε.Π της χώρας

Μετά την είσοδο της Ελλάδας στη ζώνη του Ευρώ το 2001, το Α.Ε.Π της χώρας αυξάνεται συνεχώς, ιδιαίτερα κατά την περίοδο προετοιμασίας για τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας, το 2004, αλλά και την περίοδο αμέσως μετά τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων. Το 2001, την χρονιά που η Ελλάδα γίνεται μέλος της Ευρωζώνης, το Α.Ε.Π της χώρας διαμορφώνεται στα 163,75 δις ευρώ, αυξημένο κατά 7,44% σε σχέση με το 2000. Αντίστοιχη είναι η πορεία του Α.Ε.Π της χώρας και τα επόμενα χρόνια, με το Α.Ε.Π της Ελλάδας να αυξάνεται κατά 9,40% το 2002, κατά 8,26% το 2003 και κατά 2,86% το 2004, αφού πλέον είχαν ολοκληρωθεί τα περισσότερα έργα για τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων. Αμέσως μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, το Α.Ε.Π συνεχίζει να αυξάνεται με ιδιαίτερα σημαντικούς ρυθμούς, με την αύξηση του Α.Ε.Π συγκριτικά με το προηγούμενο έτος να ανέρχεται στο 9,31% για το 2005 και στο 6,82% το 2006. Το 2007, όταν και ξεσπά η κρίση των ενυπόθηκων δανείων στις Η.Π.Α, που οδήγησε σε σημαντική αναταραχή στις χρηματαγορές και την παγκόσμια οικονομία και στη συνέχεια στην παγκόσμια οικονομική κρίση, η αύξηση του Α.Ε.Π της Ελλάδας επιβραδύνεται, αλλά εξακολουθεί να παρουσιάζει θετικούς ρυθμούς αύξησης συγκριτικά με το προηγούμενο έτος και διαμορφώνεται στα 241,6 δις ευρώ.

Οι επιπτώσεις της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης αρχίζουν και γίνονται εμφανείς στην ελληνική οικονομία το 2008 όταν και για πρώτη φορά εισέρχεται σε ύφεση, με το Α.Ε.Π να συρρικνώνεται κατά 1,57% σε σχέση με το 2007 και να διαμορφώνεται στα 237,8 δις ευρώ. Οι επιπτώσεις της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης, σε συνδυασμό με την ανησυχία στις αγορές αναφορικά με τη δυνατότητα της Ελλάδας να εξυπηρετήσει το κρατικό χρέος της, οδηγούν σε περαιτέρω σημαντική μείωση του Α.Ε.Π της χώρας για το 2009, κατά 5,42%, με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί στα 224,9 δις ευρώ, μειωμένο κατά 12, δις σε σχέση με το 2008.

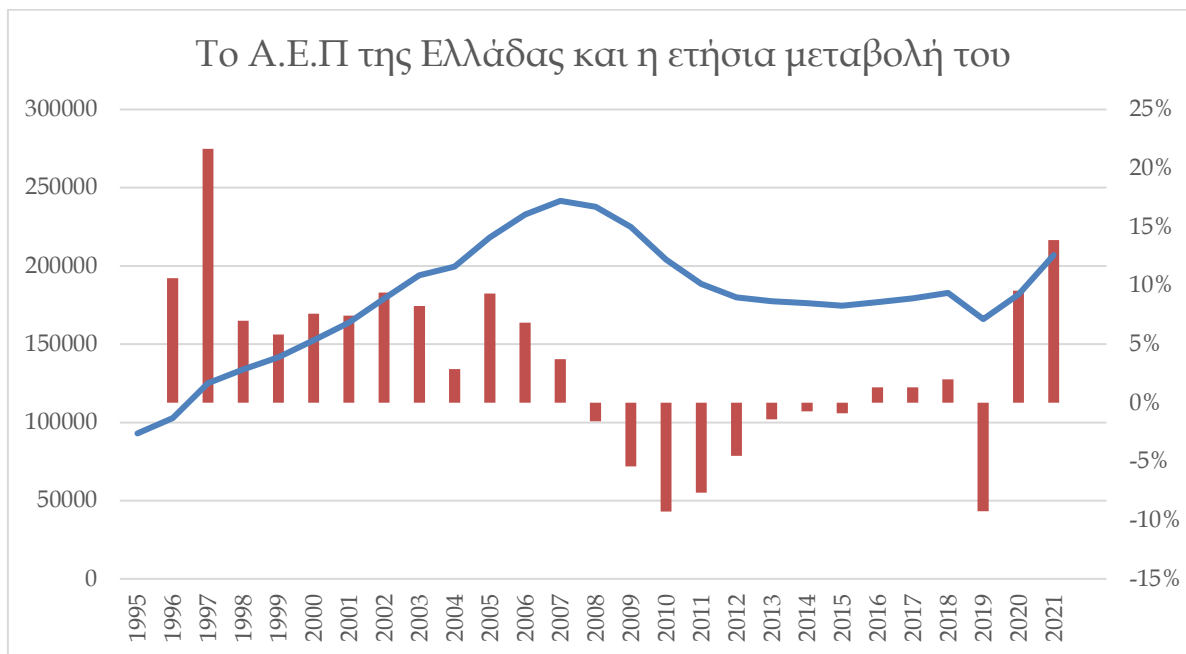
Το 2010 η Ελλάδα εισέρχεται στη δίνη της κρίσης χρέους, με αποτέλεσμα το Α.Ε.Π της να σημειώσει δραματική πτώση, σχεδόν κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες συγκριτικά με τα ήδη μειωμένα επίπεδα του 2009, και να διαμορφωθεί στα 204 δις ευρώ, μειωμένο κατά 20 δις ευρώ σε σχέση με το 2009 και κατά 37 δις ευρώ σε σχέση με το 2007, το έτος πριν το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης. Το 2011 οι επιπτώσεις της κρίσης και τα μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής, στο πλαίσιο των προγραμμάτων παροχής οικονομικής βοήθειας προς τη χώρα μας, συνεχίζουν να επηρεάζουν αρνητικά την ελληνική οικονομία, με το Α.Ε.Π της χώρας να συρρικνώνεται περαιτέρω κατά 7,64% και να διαμορφώνεται για πρώτη φορά από το 2004 κάτω από τα 200 δις ευρώ, στα επίπεδα των 188,49 δις ευρώ. Το 2012 ακολουθεί και νέα μείωση του Α.Ε.Π της Ελλάδας της τάξης του 4,51%, με το Α.Ε.Π της χώρας να μην ξεπερνά τα 180 δις ευρώ, για πρώτη φορά από το 2002, μία δεκαετία πριν, και να διαμορφώνεται στα 179,99 δις ευρώ.

Η μείωση του Α.Ε.Π της Ελλάδας, εξαιτίας της οικονομικής κρίσης και των δημοσιονομικών μέτρων περιορισμού των δημοσίων δαπανών και αύξησης των δημοσίων εσόδων, συνεχίζεται και το 2013, για έβδομη συνεχόμενη χρονιά, με το Α.Ε.Π να υποχωρεί στα 177,43 δις ευρώ, μία μείωση της τάξης του 1,42% συγκριτικά με το 2012. Η μείωση του Α.Ε.Π της χώρας συνεχίζεται και το 2014 και το 2015, αλλά με μικρότερους πλέον ρυθμούς. Το 2014 το Α.Ε.Π μειώνεται κατά 0,74% σε σχέση με το 2013, και διαμορφώνεται στα 176,12 δις ευρώ, ενώ το 2015 παρουσιάζει μείωση κατά 0,88 ποσοστιαίες μονάδες και διαμορφώνεται στα 174,57 δις ευρώ, τη χαμηλότερη τιμή του από το 2001.

Έπειτα από 8 συνεχόμενα έτη ύφεσης, η ελληνική οικονομία αρχίζει να ανακάμπτει το 2016 και για πρώτη φορά μετά το 2005 το Α.Ε.Π της χώρας αυξάνεται, με ρυθμό της τάξης του 1,31%, και ανέρχεται στα 176,86 δις ευρώ. Κατά την περίοδο μεταξύ 2007 και 2015 η Ελλάδα έχασε πάνω από το ένα τέταρτο του Α.Ε.Π της, με την αθροιστική μείωση του Α.Ε.Π να ανέρχεται σε 27,74%. Την περίοδο αυτή το Α.Ε.Π της χώρας μειώθηκε κατά 67,023 δις ευρώ. Ενδεικτικό των επιπτώσεων της κρίσης χρέους και της οικονομικής κρίσης στην ελληνική οικονομία είναι το γεγονός ότι το Α.Ε.Π. της Ελλάδας το 2016, την πρώτη χρονιά εξόδου από την ύφεση, ήταν μικρότερο του αντίστοιχου Α.Ε.Π το 2003, 13 χρόνια πριν.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζεται η εξέλιξη του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της Ελλάδας σε τρέχουσες τιμές και η ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του για την περίοδο μεταξύ 1995 και 2001.

Διάγραμμα 5.1
Το Α.Ε.Π της Ελλάδας σε τρέχουσες τιμές και η ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του
την περίοδο 1995-2021

Πηγή: Με στοιχεία από ΕΛΣΤΑΤ (2023α)

Μπλε γραμμή: Το Α.Ε.Π. της Ελλάδας σε τρέχουσες τιμές την περίοδο 1995-2021.

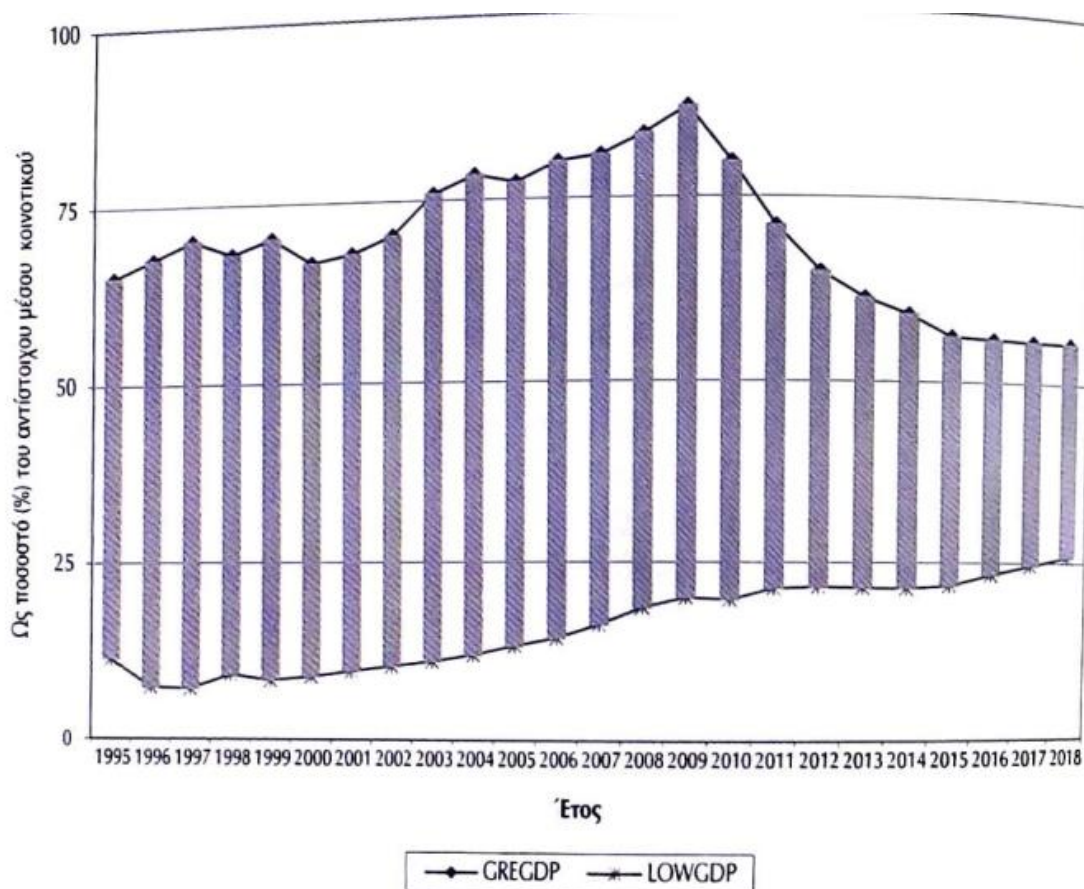
Καφέ στήλες: Η ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του Α.Ε.Π. την περίοδο 1995-2021.

Η ανάλυση των Βαβούρας και Βαβούρα (2019) αναδεικνύει τις επιπτώσεις της κρίσης χρέους και της οικονομικής κρίσης της Ελλάδας και στη σχετική κατάταξη της χώρας μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε όρους πραγματικού κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. Μέχρι το 2009, το έτος που ξέσπασε η κρίση χρέους, η Ελλάδα είχε επιτύχει τη σύγκλιση του κατά κεφαλήν Α.Ε.Π της στο 87% του μέσου όρου των χωρών της Ε.Ε. Από το 2010 και μετά, όμως, με την κρίση χρέους και την οικονομική κρίση σε πλήρη εξέλιξη, τα μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής και τη βαθιά ύφεση της ελληνικής οικονομίας είχαν ως αποτέλεσμα το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π να υποχωρήσει σημαντικά συγκριτικά με το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την Ελλάδα να υποχωρεί στη σχετική κατάταξη. Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζεται η εξέλιξη του κατά κεφαλήν Α.Ε.Π της Ελλάδας σε τρέχουσες τιμές ως ποσοστό του αντίστοιχου μέσου κοινοτικού της Ε.Ε. 28 (GREGDP) και το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π της Βουλγαρίας (LOWGDP), που αποτελεί τη χώρα της Ε.Ε. με το χαμηλότερο

εισόδημα με βάση το κατά κεφαλή Α.Ε.Π σε τρέχουσες τιμές ως ποσοστό του μέσου κοινοτικού της Ε.Ε. 28.

Διάγραμμα 5.2

Η εξέλιξη του κατά κεφαλή Α.Ε.Π της Ελλάδας σε τρέχουσες τιμές ως ποσοστό του αντίστοιχου μέσου κοινοτικού της Ε.Ε. 28 και το κατά κεφαλή Α.Ε.Π της Βουλγαρίας, που αποτελεί τη χώρα της Ε.Ε. με το χαμηλότερο εισόδημα

Πηγή: Βαβούρας & Βαβούρα (2019α)

GREGDP: Το κατά κεφαλή Α.Ε.Π της Ελλάδας σε τρέχουσες τιμές, ως ποσοστό του αντίστοιχου μέσου κοινοτικού της Ε.Ε. 28.

LOWGDP: Το κατά κεφαλή Α.Ε.Π της Βουλγαρίας (LOWGDP), που αποτελεί τη χώρα της Ε.Ε. με το χαμηλότερο εισόδημα με βάση το κατά κεφαλή Α.Ε.Π σε τρέχουσες τιμές ως ποσοστό του μέσου κοινοτικού της Ε.Ε. 28.

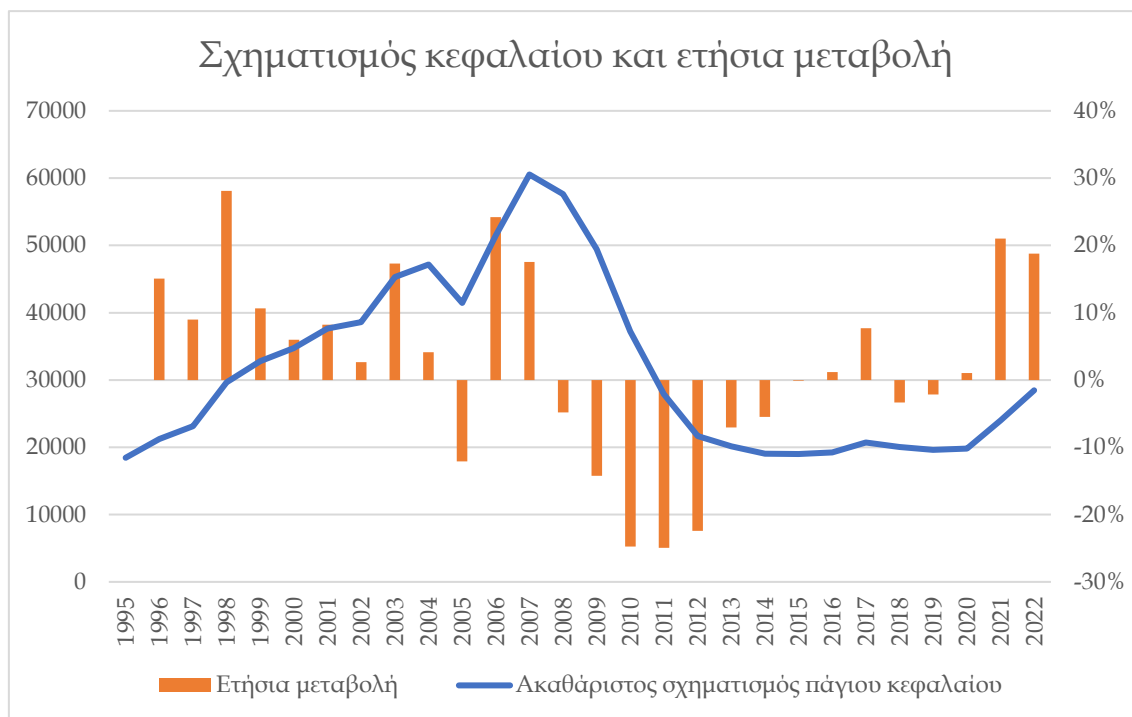
Το 2010 το κατά κεφαλή Α.Ε.Π στην Ελλάδα μειώνεται μόλις στο 55,6% του μέσου όρου των κρατών μελών της Ε.Ε. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μείωση του κατά κεφαλή Α.Ε.Π στην Ελλάδα είχε ως αποτέλεσμα το κατά κεφαλή Α.Ε.Π της χώρας να συγκλίνει

με το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π της Βουλγαρίας, που είναι η χώρα μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης με το χαμηλότερο κατά κεφαλήν Α.Ε.Π, με την απόκλιση μεταξύ του κατά κεφαλήν Α.Ε.Π των δύο χωρών να περιορίζεται στις 29,8 ποσοστιαίες μονάδες το 2018 έναντι 67,1 ποσοστιαίων μονάδων το 2009. Το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π σχεδόν του ενός τρίτου των χωρών της Ε.Ε. που είχαν χαμηλότερο κατά κεφαλήν Α.Ε.Π από το αντίστοιχο της Ελλάδας πριν την κρίση χρέους και την οικονομική κρίση, έχει πλέον ξεπεράσει το αντίστοιχο της Ελλάδας και το 2019 μόλις 8 χώρες της Ε.Ε είχαν κατά κεφαλήν Α.Ε.Π που ανέρχονταν σε χαμηλότερα επίπεδα από το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π της Ελλάδας.

5.2 Οι επιπτώσεις της κρίσης στις επενδύσεις

Η κρίση χρέους και η οικονομική κρίση είχαν σημαντικές επιπτώσεις και στις επενδύσεις στην ελληνική οικονομία. Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζεται ο ακαθάριστος σχηματισμός πάγιου κεφαλαίου και η ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του για την περίοδο μεταξύ 1995 και 2022.

Διάγραμμα 5.3
Ακαθάριστος σχηματισμός πάγιου κεφαλαίου και η ετήσια μεταβολή του για την περίοδο μεταξύ 1995 και 2022

Πηγή: Με στοιχεία από ΕΛΣΤΑΤ (2023β)

Κατά την περίοδο πριν την κρίση, ο ακαθάριστος σχηματισμός πάγιου κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία αυξάνονταν σταθερά, με εξαίρεση το 2005, αμέσως μετά τη

διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα, όταν και παρουσιάζει σημαντική μείωση συγκριτικά με το έτος διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων στη χώρα μας, καθώς η ολοκλήρωση των Ολυμπιακών Αγώνων οδηγεί σε μείωση των επενδύσεων για τη διεξαγωγή τους. Το 2007, το έτος που ξέσπασε η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση, ο ακαθάριστος σχηματισμός πάγιου κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία ανήλθε στα 60,5 δις ευρώ και αυξήθηκε κατά 17,55% σε σχέση με το 2006.

Το 2008, όταν και αρχίζουν να γίνονται αισθητές οι επιπτώσεις της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης στην παγκόσμια οικονομία, ο ακαθάριστος σχηματισμός πάγιου κεφαλαίου στην Ελλάδα υποχωρεί κατά 4,81%, σε σχέση με το 2007, και διαμορφώνεται στα 57,6 δις ευρώ. Το 2009, όταν και γίνονται εμφανή τα πρώτα σημάδια της κρίσης χρέους της Ελλάδας, οι επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου στην Ελλάδα μειώνονται κατά 14,22% συγκριτικά με το προηγούμενο έτος, με τον ακαθάριστο σχηματισμό πάγιου κεφαλαίου να διαμορφώνονται στα 49,4 δις ευρώ.

Το 2010, όταν και πλέον η κρίση χρέους της Ελλάδας βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη, ο ακαθάριστος σχηματισμός πάγιου κεφαλαίου μειώνεται σημαντικά, κατά 24,7% σε σχέση με το προηγούμενο έτος, και διαμορφώνεται στα 37,2 δις ευρώ. Η σημαντική μείωση των επενδύσεων στην ελληνική οικονομία συνεχίζεται και το 2011, όταν ο ακαθάριστος σχηματισμός πάγιου κεφαλαίου μειώνεται κατά 24,96% συγκριτικά με το 2010 και διαμορφώνεται στα 27,9 δις ευρώ. Η δραστική μείωση των επενδύσεων σε σχηματισμό πάγιου κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία δεν ανακόπτεται το 2012 με ανάλογη υποχώρηση όπως και τα δύο προηγούμενα έτη, με μία μείωση του ακαθάριστου σχηματισμού πάγιου κεφαλαίου της τάξης του 22,39% με τον ακαθάριστο σχηματισμό πάγιου κεφαλαίου για το 2012 να φτάνει τα 21,67 δις ευρώ. Είναι ενδεικτικό ότι το ύψος του ακαθάριστου σχηματισμού πάγιου κεφαλαίου το 2012 διαμορφώθηκε στο ένα τρίτο του ακαθάριστου σχηματισμού πάγιου κεφαλαίου το 2007.

Η μείωση των επενδύσεων σε πάγιο κεφάλαιο συνεχίζεται και το 2013, αλλά με μικρότερο ρυθμό. Έτσι, το 2013 ο ακαθάριστος σχηματισμός πάγιου κεφαλαίου μειώνεται κατά 7,03% σε σχέση με το προηγούμενο έτος και διαμορφώνεται στα 20,1 δις ευρώ. Χαρακτηριστικό της ιδιαίτερα δραματικής μείωσης των επενδύσεων στην ελληνική οικονομία κατά την περίοδο της κρίσης, είναι ότι το ύψος του ακαθάριστου σχηματισμού πάγιου κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία το 2013 ήταν χαμηλότερο και από τα αντίστοιχα επίπεδα του 1996. Η μείωση του ακαθάριστου σχηματισμού πάγιου κεφαλαίου συνεχίζεται και το 2014, για έβδομη συνεχόμενη χρονιά, με τον ακαθάριστο σχηματισμό πάγιου κεφαλαίου να μειώνεται κατά 5,46% σε ετήσια βάση συγκριτικά με

το προηγούμενο έτος, για να διαμορφωθεί στα 19,94 δις ευρώ. Το 2015 παρατηρείται και νέα μείωση του ακαθάριστου σχηματισμού πάγιου κεφαλαίου κατά 0,11% σε σχέση με το 2014, με τον ακαθάριστο σχηματισμό πάγιου κεφαλαίου να διαμορφώνεται στα 19,02 δις ευρώ.

Το 2016 για πρώτη φορά μετά από 8 συνεχόμενα έτη μείωσης, παρατηρείται αύξηση του ακαθάριστου σχηματισμού πάγιου κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία, με τον σχηματισμό πάγιου κεφαλαίου να αυξάνεται κατά 1,19% σε σχέση με το 2015 και να ανέρχεται στα 19,25 δις ευρώ. Νέα αύξηση του ακαθάριστου σχηματισμού πάγιου κεφαλαίου παρατηρείται και το 2017, κατά 7,7% σε σύγκριση με το 2016, με τον σχηματισμό πάγιου κεφαλαίου να διαμορφώνεται στα 20,73 δις ευρώ. Το 2018 και το 2019, όμως, παρατηρείται και νέα μείωση του ακαθάριστου σχηματισμού πάγιου κεφαλαίου, κατά 3,35% και 2,14%, αντίστοιχα, για να αρχίσει και πάλι να αυξάνεται τα επόμενα έτη, με σημαντικούς ρυθμούς, της τάξης του 21% και 18,76% για το 2021 και το 2022, αντίστοιχα.

Ενδεικτικό των συνεπειών της κρίσης στις επενδύσεις στην ελληνική οικονομία είναι το γεγονός ότι ο ακαθάριστος σχηματισμός πάγιου κεφαλαίου μειώνονταν από το 2008 μέχρι και το 2015, με την αθροιστική μείωση τη συγκεκριμένη περίοδο να ανέρχεται στα 38,6 δις ευρώ, μία ποσοστιαία μείωση της τάξης του 66,99%. Το 2015 ο ακαθάριστος σχηματισμός πάγιου κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία διαμορφώθηκε σε χαμηλότερα επίπεδα από τα αντίστοιχα του 1996, ενώ το ίδιο ισχύει και για τα επόμενα έτη, για την περίοδο μεταξύ 2016 και 2020. Μόλις το 2021 ο ακαθάριστος σχηματισμός πάγιου κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία επανήλθε στα επίπεδα του 1997, πολύ χαμηλότερα από τη μέγιστη τιμή των 60,54 δις ευρώ για την υπό εξέταση περίοδο, το 2007, λίγο πριν ξεσπάσει η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση και στη συνέχεια η κρίση χρέους και η οικονομική κρίση της Ελλάδας.

Η κρίση χρέους και η οικονομική κρίση της Ελλάδας είχαν σημαντικές επιπτώσεις και στην απασχόληση στη χώρα μας, οι οποίες αναλύονται στο επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ιδιαίτερα σημαντικές ήταν και οι επιπτώσεις της κρίσης χρέους στην αγορά εργασίας, καθώς η κρίση επηρέασε τόσο την ανεργία και τις ελαστικές μορφές απασχόλησης, όσο και τις αμοιβές των εργαζομένων. Οι επιπτώσεις αυτές παρουσιάζονται παρακάτω.

6.1 Οι επιπτώσεις στην απασχόληση

Ιδιαίτερα όσον αφορά την ανεργία, οι επιπτώσεις της κρίσης δεν θα ήταν υπερβολικό να χαρακτηριστούν δραματικές, με την ανεργία να επηρεάζει σχεδόν το σύνολο των ελληνικών νοικοκυριών. Η ανεργία αυξήθηκε σε ιστορικά επίπεδα, ακόμα και για μία χώρα με παραδοσιακά σχετικά υψηλό ποσοστό ανεργίας, όπως η Ελλάδα. Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζεται η εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας στη χώρα μας από τον Ιανουάριο του 2004 μέχρι και τον Απρίλιο του 2023.

Διάγραμμα 6.1
Η εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας στην Ελλάδα την περίοδο 2004 - 2023

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2023γ)

Η ραγδαία οικονομική ανάπτυξη τη δεκαετία του 2000 είχε θετικές επιπτώσεις και στην ανεργία στην Ελλάδα. Ακόμα και μετά την ολοκλήρωση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα το 2004, η ανεργία συνέχισε να μειώνεται. Η διαρκής μείωση της ανεργίας

είχε ως αποτέλεσμα να καταγράφεται σταθερά μονοψήφιο ποσοστό ανεργίας στη χώρα μας από τον Νοέμβριο του 2005 και για τα επόμενα χρόνια. Η ανεργία κατά την περίοδο μεταξύ Νοεμβρίου 2005 και Νοεμβρίου 2008 συνεχίζει να μειώνεται, με μικρές διακυμάνσεις, και παραμένει σε σταθερά μονοψήφια επίπεδα.

Από τον Δεκέμβριο του 2008, όμως, αρχίζουν να γίνονται εμφανείς οι επιπτώσεις της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης στην απασχόληση στη χώρα μας, με το ποσοστό ανεργίας να ακολουθεί και πάλι ανοδική πορεία και να αυξάνεται σταθερά τους επόμενους μήνες. Η ανεργία στη χώρα μας ανέρχεται και πάλι σε διψήφιο ποσοστό τον Οκτώβριο του 2009 και διαμορφώνεται στο 10,3%. Το 2010, όταν και ξεσπάει η κρίση χρέους της Ελλάδας, η ανεργία αρχίζει να αυξάνεται εκθετικά. Έτσι, το ποσοστό ανεργίας από 12,6% τον Ιανουάριο του 2010 αυξάνεται στο 14,8% τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Τα επόμενα χρόνια, όταν η ύφεση της ελληνικής οικονομίας εξαιτίας της κρίσης χρέους και των μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής, εντείνεται, η ανεργία αρχίζει να αυξάνεται δραματικά και διαμορφώνεται σε πρωτοφανή επίπεδα στη σύγχρονη ιστορία της χώρας. Από ποσοστό 15,3% τον Ιανουάριο του 2011, τον Οκτώβριο του 2011 η ανεργία στη χώρα μας ξεπερνά το 20%. Η ανεργία στην Ελλάδα όχι μόνο συνεχίζει να αυξάνεται τους επόμενους μήνες, αλλά επιταχύνεται και ο ρυθμός αύξησης της. Το αποτέλεσμα ήταν η ανεργία στη χώρα μας να ανέλθει σε δραματικά επίπεδα. Είναι ενδεικτικά τα εξής στοιχεία. Τον Ιούνιο του 2010 πάνω από ένας στους τέσσερις Έλληνες πολίτες ήταν άνεργος, με το ποσοστό ανεργίας να διαμορφώνεται άνω του 20% από τον Οκτώβριο του 2011 μέχρι και τον Μάιο του 2018, όταν και για πρώτη φορά από τον Σεπτέμβριο του 2011, δηλαδή σχεδόν μία επταετία αργότερα, υποχωρεί κάτω από το 20%, με το ποσοστό ανεργίας να διαμορφώνεται στο 19,6%.

Από τον Ιούνιο του 2012 μέχρι τον Απρίλιο του 2015 η ανεργία παραμένει σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα και επηρεάζει πάνω από το 25% του εργατικού δυναμικού της χώρας. Οι οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις ενός ανάλογου ποσοστού ανεργίας είναι προφανείς και αδιαμφισβήτητες. Το μέγιστο ποσοστό ανεργίας κατά την περίοδο της κρίσης καταγράφηκε τον Ιούλιο του 2013, όταν και η ανεργία ανήλθε στο 28,3%. Η σταδιακή αποκλιμάκωση της ανεργίας στην Ελλάδα ξεκινά από τον Ιούλιο του 2015, όταν και υποχωρεί κάτω από το 25% για πρώτη φορά από τον Μάιο του 2012, και διαμορφώνεται στο 24,9%. Αν και η ανεργία αρχίζει να μειώνεται, η μείωση της γίνεται με ιδιαίτερα αργούς ρυθμούς, με το ποσοστό ανεργίας τον Δεκέμβριο του 2016 να ανέρχεται στο 23,9%. Ο ρυθμός μείωσης της ανεργίας αρχίζει να επιταχύνεται από το 2018 και έπειτα, με την ανεργία να υποχωρεί κάτω από το 20% τον Μάιο του 2018, αν

και εξακολουθεί να παραμένει σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα και να διαμορφώνεται στο 19% τον Δεκέμβριο του 2018. Τον Δεκέμβριο του 2019 η ανεργία διαμορφώνεται στο 16,9%, με τη μείωση του ποσοστού ανεργίας να συνεχίζεται και το 2020, με την ανεργία να διαμορφώνεται στο 16,7% τον Δεκέμβριο του 2020.

Η ανεργία μειώνεται κάτω από το 15%, για πρώτη φορά μετά το ξέσπασμα της κρίσης χρέους, τον Ιούλιο του 2021, εξαιτίας και της πρόσκαιρης αύξησης της ανεργίας το 2020 λόγω της πανδημίας. Παρά την πρόσκαιρη αύξηση της ανεργίας λόγω της πανδημίας Covid-19, όμως, η πτωτική τάση του ποσοστού ανεργίας στη χώρα μας συνεχίζεται μέχρι και σήμερα.

Η κρίση χρέους είχε σημαντικές επιπτώσεις και στο ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων, δηλαδή όσων παραμένουν άνεργοι για πάνω από ένα έτος. Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται η εξέλιξη του ποσοστού των μακροχρόνια ανέργων επί του συνόλου των ανέργων για την περίοδο μεταξύ 2009 και 2022.

Διάγραμμα 6.2
Το ποσοστό μακροχρόνια ανέργων επί του συνόλου των ανέργων στην Ελλάδα την περίοδο 2009 - 2022

Πηγή: Eurostat (2023a)

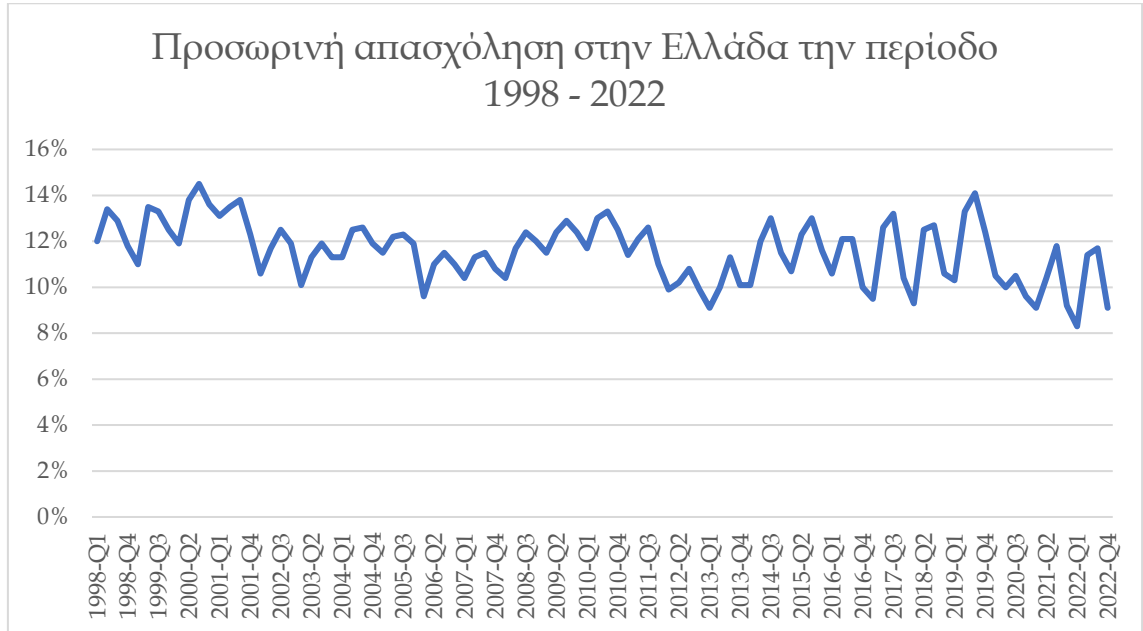
Το 2009 το ποσοστό μακροχρόνια ανέργων ανέρχονταν στο 36,4%. Ήδη από την πρώτη χρονιά της κρίσης χρέους, το 2010, το ποσοστό μακροχρόνια ανέργων αυξάνεται στο 40,2%, για να σημειώσει και νέα αύξηση το 2011 και να διαμορφωθεί πλέον στο 44,3%. Σημαντική αύξηση, σχεδόν κατά 9 ποσοστιαίες μονάδες, παρουσιάζει το ποσοστό μακροχρόνια ανέργων το 2012, και διαμορφώνεται στο 53%, δηλαδή πάνω από έναν στους δύο ανέργους στη χώρα μας το 2012 ήταν άνεργος για πάνω από ένα χρόνο. Η μακροχρόνια ανεργία συνεχίζει να αυξάνεται και τα επόμενα δύο έτη, με το ποσοστό

μακροχρόνιων ανέργων να διαμορφώνεται στο 60,1% του συνόλου των ανέργων το 2013 και στο 65,8% το 2014, αντίστοιχα. Το 2014 καταγράφεται και το μεγαλύτερο ποσοστό μακροχρόνια ανέργων κατά την περίοδο της κρίσης, με πάνω από 65 στους 100 ανέργους να παραμένουν άνεργοι για πάνω από ένα χρόνο, εξαιτίας των δραματικών επιπτώσεων της κρίσης χρέους στην απασχόληση στη χώρα μας. Το 2015 σημειώνεται ανεπαίσθητη μείωση των μακροχρόνια ανέργων, με το αντίστοιχο ποσοστό να διαμορφώνεται στο 65,5%, με νέα μικρή μείωση, κατά σχεδόν μία ποσοστιαία μονάδα, το 2016.

Το 2017 το ποσοστό μακροχρόνια ανέργων παρουσιάζει και πάλι αύξηση, για να διαμορφωθεί στο 65,3%, ενώ παρουσιάζει μικρή μείωση τα επόμενα έτη. Ακόμα και το 2022, όμως, το ποσοστό μακροχρόνια ανέργων παραμένει ιδιαίτερα υψηλό και πάνω από 6 στους 10 ανέργους στη χώρα μας είναι μακροχρόνια άνεργοι. Συγκριτικά με το 2009, λίγο πριν το ξέσπασμα της κρίσης χρέους, το ποσοστό μακροχρόνια ανέργων παρουσιάζεται αυξημένο κατά περίπου 25 ποσοστιαίες μονάδες, ένα δομικό χαρακτηριστικό της ανεργίας που μπορεί να χαρακτηριστεί ως ιδιαίτερα ανησυχητικό. Το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό μακροχρόνια ανέργων ακόμα και το 2022, όταν και τυπικά η οικονομική κρίση έχει τελειώσει, καταδεικνύει δομικές μεταβολές στην αγορά εργασίας και, πιθανότατα, το γεγονός ότι μεγάλο ποσοστό όσων παραμένουν άνεργοι ακόμα και σήμερα, αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα σημαντικές δυσκολίες να εισέλθουν και πάλι στην αγορά εργασίας, με τις δεξιότητες τους να θεωρούνται ξεπερασμένες και τους εργοδότες να παρουσιάζονται ιδιαίτερα διστακτικοί ως προς την απασχόληση τους.

Παρά την δραματική αύξηση της ανεργίας και τις μεταρρυθμίσεις για την προώθηση των ελαστικών μορφών απασχόλησης, η κρίση δεν εμφανίζεται να έχει ιδιαίτερα σημαντικές επιπτώσεις στην προσωρινή απασχόληση στη χώρα μας, αν και πιθανώς κάποιος θα ανέμενε σημαντική αύξηση της. Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται το ποσοστό προσωρινής απασχόλησης στην ελληνική οικονομία από το 1998 μέχρι το 2022.

Διάγραμμα 6.3
Το ποσοστό προσωρινής απασχόλησης στην Ελλάδα την περίοδο
1998 - 2022

Πηγή: Eurostat (2023b)

Σε όλη τη διάρκεια της περιόδου, ακόμα και πριν την είσοδο της Ελλάδας στην Ο.Ν.Ε., το ποσοστό προσωρινής απασχόλησης στη χώρα μας παρουσιάζει αυξομειώσεις, αλλά τείνει να επιστρέφει γύρω στο 10%. Τα μεγαλύτερα ποσοστά προσωρινής απασχόλησης εμφανίζονται το τέταρτο τρίμηνο του 2000, λίγο πριν την είσοδο της Ελλάδας στην Ευρωζώνη, καθώς και το τρίτο τρίμηνο του 2019, μετά το ξέσπασμα της πανδημίας Covid-19. Αν και το ποσοστό προσωρινής απασχόλησης στην ελληνική οικονομία εμφανίζεται σχετικά αυξημένο κατά το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης και στη συνέχεια της κρίσης χρέους, η αύξηση δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική και είναι αντίστοιχη των διακυμάνσεων του ποσοστού προσωρινής απασχόλησης τόσο πριν το ξέσπασμα της κρίσης όσο και καθ' όλη την περίοδο που καλύπτει η χρονοσειρά. Ήδη από το δεύτερο τρίμηνο του 2012 το ποσοστό προσωρινής απασχόλησης μειώνεται κάτω από το 10%, και διαμορφώνεται στο 9,9%, για να παρουσιάσει τις τυπικές αυξομειώσεις στη συνέχεια. Συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι επιπτώσεις της κρίσης χρέους, αλλά και των μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής, δεν είχαν ιδιαίτερες επιπτώσεις στην προσωρινή απασχόληση στην ελληνική οικονομία.

Όπως αναφέρει ο Kennedy (2018), αναλύοντας στοιχεία του ΟΟΣΑ, η κρίση χρέους και οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, είχαν ως αποτέλεσμα και την αύξηση της επισφάλειας στην αγορά εργασίας, με την τιμή του δείκτη προστασίας της εργασίας του ΟΟΣΑ για τη χώρα μας, από 2,8 στα 6 το 2010, να υποχωρεί στο 2,11 το 2013, ενώ και ο αριθμός των εργαζομένων που καλύπτεται από τις προβλέψεις των συλλογικών συμβάσεων εργασίας παρουσίασε τη μεγαλύτερη μείωση μεταξύ του συνόλου των χωρών του ΟΟΣΑ. Το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων αυξήθηκε κατά τη διάρκεια της κρίσης χρέους, όμως το ποσοστό των ιδιοκτητών μικρών επιχειρήσεων μειώνεται σημαντικά από το 2010 και έπειτα, γεγονός που καταδεικνύει ότι η αύξηση του αριθμού των αυτοαπασχολούμενων οφείλεται κυρίως στην αύξηση των επισφαλών μορφών εργασίας.

Παρ' όλα αυτά, η κρίση δεν επηρέασε όλους τους εργαζόμενους κατά τον ίδιο τρόπο, με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εργαζομένων να επιδρούν στον τρόπο που τους επηρέασε η κρίση. Έρευνα των Monastiriotis και Martelli (2021) διαπιστώνει ότι οι εργαζόμενοι υψηλής ειδίκευσης επηρεάστηκαν, όπως θα ήταν αναμενόμενο, λιγότερο από την ανεργία, συγκριτικά με τους εργαζομένους χαμηλών προσόντων. Όσο υψηλότερο το μορφωτικό επίπεδο ενός εργαζόμενου, τόσο μικρότερη η πιθανότητα να βρεθεί άνεργος κατά τη διάρκεια της κρίσης, ενώ και οι άνδρες εργαζόμενοι ήταν λιγότερο πιθανό να χάσουν τη θέση εργασίας τους συγκριτικά με τις γυναίκες. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, στην περιφέρεια της χώρας επηρεάστηκαν περισσότερο οι ξένοι εργαζόμενοι σε σχέση με τους Έλληνες από την κρίση χρέους, με ορισμένους από αυτούς, μάλιστα, να επιστρέφουν στη χώρα καταγωγής τους. Διαπιστώνουν πως η επίδραση της κρίσης στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα ήταν ιδιαίτερα σημαντική, με τη μετανάστευση να περιορίζει την περαιτέρω αύξηση της ανεργίας, η οποία σε διαφορετική περίπτωση θα ήταν ακόμα μεγαλύτερη, με βάση το μέγεθος του σοκ που έπληξε την ελληνική οικονομία και κατά συνέπεια και την αγορά εργασίας.

6.2 Οι επιπτώσεις στα εισοδήματα των εργαζομένων

Πέρα από τις επιπτώσεις στην ανεργία, η κρίση χρέους και η ύφεση της ελληνικής οικονομίας, είχαν σημαντικές επιπτώσεις και στο καθαρό εισόδημα των εργαζομένων στη χώρα μας. Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται η εξέλιξη του μέσου καθαρού εισοδήματος των εργαζομένων στην Ελλάδα από το 2001 μέχρι το 2022.

Διάγραμμα 6.4
Η εξέλιξη του μέσου καθαρού εισοδήματος των εργαζομένων στην Ελλάδα
την περίοδο 2001- 2022

Πηγή: Eurostat (2023c)

Όπως θα ήταν αναμενόμενο, η εξέλιξη του μέσου καθαρού εισοδήματος ήταν αντίστοιχη της ανεργίας. Το μέσο καθαρό εισόδημα των εργαζομένων στη χώρα μας διαμορφώθηκε στα 12.120,30 ευρώ κατά την είσοδο της Ελλάδας στην Ο.Ν.Ε., το 2001. Η ραγδαία οικονομική ανάπτυξη που ακολούθησε τη δεκαετία του 2000 είχε ως αποτέλεσμα και την αύξηση του μέσου καθαρού εισοδήματος των εργαζομένων. Το μέσο καθαρό εισόδημα των εργαζομένων αυξάνεται σταθερά σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, ενώ συνεχίζει να αυξάνεται ακόμα και μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, αλλά και κατά τα πρώτα στάδια της κρίσης χρέους, πριν αρχίσουν να γίνονται αισθητές οι επιπτώσεις των δημοσιονομικών μέτρων λιτότητας και της ύφεσης της ελληνικής οικονομίας. Έτσι, το μέσο καθαρό εισόδημα των εργαζομένων διαμορφώθηκε στα 18.510,86 ευρώ το 2010 και στα 18.567,36 το 2011.

Από το 2012 και μετά, όμως, το μέσο καθαρό εισόδημα των εργαζομένων αρχίζει και μειώνεται σημαντικά. Το 2012 το μέσο καθαρό εισόδημα των εργαζομένων στη χώρα μας μειώνεται κατά σχεδόν 1.000 ευρώ συγκριτικά με το 2011. Η μείωση συνεχίζεται και τα επόμενα χρόνια και το 2014 το μέσο καθαρό εισόδημα των εργαζομένων μειώνεται

κάτω από τα 16.000 ευρώ, για να διαμορφωθεί στα 15.845,09 ευρώ. Το 2015 το μέσο καθαρό εισόδημα των εργαζομένων παρουσιάζει μικρή πρόσκαιρη αύξηση, αλλά από το 2016 και μετά αρχίζει να μειώνεται και πάλι, για να διαμορφωθεί το 2017 στα 15.006,72 ευρώ, μειωμένο κατά πάνω από 1.000 ευρώ σε σχέση με τα επίπεδα του 2015. Παρά την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας, το μέσο καθαρό εισόδημα των εργαζομένων συνεχίζει να μειώνεται τόσο το 2018 όσο και το 2019. Το 2020 παρουσιάζει αύξηση, η οποία όμως ανακόπτεται το 2021 λόγω της πανδημίας Covid-19, για να αυξηθεί και πάλι το 2022 και να διαμορφωθεί στα 15.118,82 ευρώ. Ακόμα και το 2022, όμως, το μέσο καθαρό εισόδημα των εργαζομένων στη χώρα μας παραμένει σε επίπεδα κατά πάνω από 3.000 ευρώ μειωμένο σε σχέση με το 2011, όταν και ανήλθε στο μέγιστο επίπεδο της εικοσαετίας.

6.3 Κατανομή των επιπτώσεων σε περιφερειακό επίπεδο

Οι επιπτώσεις της κρίσης στην αγορά εργασίας δεν ήταν ανάλογες για όλες τις περιοχές της χώρας. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας των Palaskas et al. (2015), σημαντικότερες ήταν οι επιπτώσεις, με την ανεργία να παρουσιάζει σαφώς μεγαλύτερη αύξηση, στα μεγάλα αστικά κέντρα συγκριτικά με την περιφέρεια, ενώ, ταυτόχρονα, και περιοχές όπου η οικονομική δραστηριότητα βασίζεται κατά κύριο λόγο στον τομέα των υπηρεσιών βρέθηκαν αντιμέτωπες με μεγαλύτερη άνοδο της ανεργίας. Αντίθετα, στις αγροτικές περιοχές καταγράφηκε μικρότερη αύξηση της ανεργίας συγκριτικά με τις υπόλοιπες περιοχές της χώρας. Οι επιπτώσεις στην απασχόληση στις τουριστικές περιοχές, καθώς ο τουρισμός δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την εγχώρια ζήτηση, ήταν επίσης περισσότερο περιορισμένες, όπως θα ήταν αναμενόμενο, με τον τουρισμό να παρουσιάζει ιδιαίτερη ανθεκτικότητα, εξαιτίας των τουριστών από το εξωτερικό. Κάτι αντίστοιχο ισχύει και για τις περιοχές όπου η μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος που καταγράφηκε ήταν μικρότερη σε σχέση με τις περιοχές όπου η μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος του τοπικού πληθυσμού ήταν μεγαλύτερη. Η μικρότερη μείωση της τοπικής ζήτησης είχε ως αποτέλεσμα και τη μικρότερη αύξηση της ανεργίας στις συγκεκριμένες περιοχές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΕΥΡΥΤΕΡΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Πέρα από τις επιπτώσεις στο παραγόμενο προϊόν, τις επενδύσεις και την απασχόληση η κρίση είχε σημαντικές και εκτεταμένες ευρύτερες κοινωνικές επιπτώσεις, με αρνητικά αποτελέσματα για το κοινωνικό σύνολο και την ευημερία των πολιτών.

7.1 Επιπτώσεις στην κοινωνική ανισότητα και τον κίνδυνο της φτώχειας

Η κρίση χρέους οδήγησε και σε αύξηση της κοινωνικής ανισότητας και του κινδύνου της φτώχειας στη χώρα μας, με δυσμενής συνέπειες στην κοινωνική συνοχή και την κοινωνική δικαιοσύνη. Έρευνα των Petrakos et al. (2023) διαπιστώνει ότι η κρίση χρέους είχε ως αποτέλεσμα όχι μόνο την αύξηση της κοινωνικής ανισότητας, αλλά οδήγησε και σε αύξηση του πληθυσμού που αντιμετωπίζει τον κίνδυνο της φτώχειας. Ταυτόχρονα, η κρίση είχε και ένα αναδιανεμητικό αποτέλεσμα προς όφελος των ανώτερων κοινωνικοοικονομικά στρωμάτων, ιδιαίτερα εις βάρος των φτωχών στη χώρα μας, πλήττοντας ιδιαίτερα τους οικονομικά αδύναμους και τις ευάλωτες κοινωνικά ομάδες. Η κρίση χρέους επιδείνωσε τόσο την εισοδηματική ανισότητα όσο και τη φτώχεια στη χώρα μας.

7.2 Επιπτώσεις στην υγεία του πληθυσμού

Η οικονομική κρίση είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των εισαγωγών στα δημόσια νοσοκομεία, των επισκέψεων στα εξωτερικά ιατρεία των νοσοκομείων και τα κέντρα υγείας, καθώς και του αριθμού των διαγνωστικών εξετάσεων. Το γεγονός αυτό οφείλεται τόσο στις αρνητικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην υγεία των πολιτών, όσο και στο γεγονός ότι οι οικονομικές δυσκολίες και η μείωση των εισοδημάτων ανάγκασαν πολλούς πολίτες που έκαναν χρήση των ιδιωτικών υπηρεσιών υγείας να προσφύγουν στο δημόσιο σύστημα υγείας της χώρας (Kentikelenis & Papanicolas, 2012).

Έρευνα των Kentikelenis et al. (2011), καταγράφει αύξηση του αριθμού των ατόμων που δεν αναζήτησαν ιατρική περίθαλψη για κάποιο ζήτημα υγείας που αντιμετωπίζαν το 2009 συγκριτικά με το 2007, πριν το ξέσπασμα της κρίσης χρέους της χώρας, εύρημα που αποδίδουν στα προβλήματα εξαιτίας των περικοπών στις δαπάνες για τη δημόσια υγεία που επηρέασαν το δημόσιο σύστημα υγείας και τα δημόσια νοσοκομεία, καθώς οι περισσότεροι ανέφεραν ως βασικούς λόγους τη μεγάλη αναμονή και τη μεγάλη απόσταση από τις ιατρικές υπηρεσίες και όχι το κόστος, καθώς η πρόσβαση στις δημόσιες υπηρεσίες στη χώρα μας είναι δωρεάν για τους ασφαλισμένους των ασφαλιστικών

ταμείων. Ταυτόχρονα, η έρευνα καταγράφει και επιδείνωση της υγείας του πληθυσμού, ιδιαίτερα για τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, καθώς σημειώνει σημαντική αύξηση του αριθμού των ατόμων που ανέφεραν ότι η υγεία τους είναι σε «κακή» ή «πολύ κακή» κατάσταση.

Έρευνα των Kyrgiopoulos et al. (2019), αντίστοιχα, διαπιστώνει μείωση των δαπανών υγείας από τα νοικοκυριά κατά τη διάρκεια της κρίσης και της εφαρμογής των μέτρων λιτότητας στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής, παρά το γεγονός ότι η ζήτηση για υπηρεσίες υγείας παρέμεινε ανελαστική, εξαιτίας των αδυναμιών του δημόσιου συστήματος υγείας της χώρας και των δυσκολιών πρόσβασης σε αυτό. Η μείωση των δαπανών υγείας εμφανίζεται μικρότερη για τα νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος, καθώς οι δαπάνες υγείας τους εμφανίζονται περισσότερο ανελαστικές και αφορούν απαραίτητες δαπάνες που δεν μπορούν να περικοπούν, όπως η συμμετοχή του ασφαλισμένου στο κόστος της προμήθειας φαρμάκων. Κατά συνέπεια, η μείωση των εισοδημάτων που επέφερε η κρίση είχε ως αποτέλεσμα τόσο τη συνολική μείωση των δαπανών υγείας από τους πολίτες, από τη μία πλευρά, όσο και την αύξηση του ποσοστού του εισοδήματος τους που διέθεταν τα νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος για τις ιατροφαρμακευτικές τους ανάγκες.

Κατά τη διάρκεια της κρίσης σημειώθηκαν ακόμη και ελλείψεις φαρμάκων, ιδιαίτερα για όσους πάσχουν από σοβαρές χρόνιες παθήσεις. Οι ελλείψεις αυτές οφείλονταν στον περιορισμό της διάθεσης συγκεκριμένων φαρμάκων, για τα οποία μειώθηκε η αποζημίωση τους από το δημόσιο και τα ασφαλιστικά ταμεία, από τις φαρμακευτικές εταιρείες, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρήθηκαν και φαινόμενα παράλληλων εξαγωγών σε χώρες του εξωτερικού με υψηλότερες τιμές φαρμάκων (Ifanti et al., 2013).

7.3 Επιπτώσεις στην ψυχική υγεία του πληθυσμού

Η οικονομική κρίση είχε σημαντικές επιπτώσεις και στην ψυχική υγεία των πολιτών, με αύξηση της εμφάνισης ψυχικών νοσημάτων αλλά και του ποσοστού των αυτοκτονιών. Έρευνα των Rachiotis et al. (2015) διαπιστώνει αύξηση του ποσοστού των αυτοκτονιών κατά 35% την περίοδο μεταξύ 2010 και 2012, με τον αριθμό των αυτοκτονιών στη χώρα μας να αυξάνεται από 3,37 ανά 100.000 κατοίκους σε 4,56 ανά 100.000 κατοίκους τη συγκεκριμένη περίοδο. Αν και η αύξηση των αυτοκτονιών αφορά και τα δύο φύλα, ήταν σημαντικότερη για τους άνδρες και μικρότερη για τις γυναίκες. Με βάση τα ευρήματα της έρευνας, αύξηση της ανεργίας κατά μία ποσοστιαία μονάδα συνεπάγεται αύξηση του αριθμού των αυτοκτονιών μεταξύ των ανδρών παραγωγικής ηλικίας κατά 0,19 αυτοκτονίες ανά 100.000 κατοίκους. Οι Rachiotis et al. αποδίδουν την αύξηση αυτή των

αυτοκτονιών μεταξύ του πληθυσμού στα μέτρα λιτότητας που επεβλήθησαν στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής εξαιτίας της κρίσης χρέους.

Αντίστοιχα είναι και τα αποτελέσματα της έρευνας του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής, που διαπιστώνει ότι ιδιαίτερα ευάλωτα κατά τη διάρκεια της κρίσης εμφανίζονταν τα άτομα που αντιμετώπιζαν σημαντικά οικονομικά προβλήματα, με αυξημένα ποσοστά αυτοκτονικού ιδεασμού και απόπειρας αυτοκτονίας (Economou et al., 2011). Η 24-ωρη Γραμμή Παρέμβασης για την Αυτοκτονία στη χώρα μας ανέφερε ότι το 25% των ατόμων που αναζήτησαν βοήθεια το 2010 δήλωσε ότι αντιμετωπίζει οικονομικές δυσκολίες (Kentikelenis et al., 2011).

Η κρίση είχε ως αποτέλεσμα και την αύξηση της εμφάνισης περιστατικών κατάθλιψης μεταξύ του πληθυσμού στη χώρα μας. Την αύξηση της συχνότητας περιστατικών κατάθλιψης στον γενικό πληθυσμό κατά τη διάρκεια της κρίσης καταγράφει η έρευνα των Economou et al. (2013), με τον μηνιαίο επιπολασμό κατάθλιψης να ανέρχεται στο 8,2% επί του γενικού πληθυσμού το 2011, έναντι ποσοστού 3,3% το 2008. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, το 2011, η πιθανότητα εμφάνισης σοβαρών περιστατικών κατάθλιψης ήταν κατά 2,6 φορές μεγαλύτερη συγκριτικά με το 2008, με 8,2 ανά 100 πολίτες να πληρούν τα επίσημα ιατρικά κριτήρια βαριάς κατάθλιψης. Η έρευνα διαπιστώνει ότι η συχνότητα εμφάνισης κατάθλιψης ήταν μεγαλύτερη σε άτομα που αντιμετώπιζαν σημαντικές οικονομικές δυσκολίες. Μεγαλύτερη ήταν και η συχνότητα των περιστατικών κατάθλιψης μεταξύ των νέων, γεγονός που αποδίδεται στα αυξημένα ποσοστά ανεργίας μεταξύ των νέων, την αδυναμία εύρεσης σχετικής εργασίας με το αντικείμενο των σπουδών τους, αλλά και τη δυσκολία ολοκλήρωσης των σπουδών τους, εξαιτίας των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετώπιζε η οικογένειά τους. Παρά το γεγονός ότι οι έγγαμοι παρουσιάζουν μικρότερη πιθανότητα εμφάνισης βαριάς κατάθλιψης, την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα ο έγγαμος βίος εμφανίζεται να αποτελεί επιβαρυντικό παράγοντα, εύρημα που αποδίδεται στην ένταση που προκάλεσαν στο εσωτερικό των οικογενειών και μεταξύ των συζύγων οι οικονομικές δυσκολίες εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Οι Economou et al. (2013) αποδίδουν τη σημαντική αύξηση των περιστατικών κατάθλιψης στην Ελλάδα στην οικονομική κρίση, καθώς δεν υπάρχει κάποια εναλλακτική εξήγηση για την παρατηρούμενη αύξηση των περιστατικών κατάθλιψης στη χώρα μας κατά τη διάρκεια της κρίσης.

Πέρα από την επιδείνωση της σωματικής και ψυχικής υγείας του πληθυσμού, η κρίση επέφερε και τη σημαντική μείωση των προϋπολογισμών και των διαθέσιμων κονδυλίων για τα δημόσια νοσοκομεία κατά 40%, γεγονός που είχε σημαντικές επιπτώσεις στη

δυνατότητα των δημόσιων νοσοκομείων να ανταποκριθούν στις ανάγκες υγειονομικής περίθαλψης των πολιτών (Ifanti et al., 2013).

7.4 Πρόσθετες κοινωνικές παθογένειες εξαιτίας της κρίσης

Η κρίση προκάλεσε ή επιδείνωσε τις κοινωνικές παθογένειες, με αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση του αριθμού των αστέγων, από 2.781 καταγεγραμμένους αστέγους το 2009 σε 11.000 το 2011, ιδιαίτερα στα μεγάλα αστικά κέντρα, ενώ οδήγησε και στην αύξηση της βίαιης εγκληματικότητας, με τον αριθμό των ανθρωποκτονιών, των ένοπλων ληστειών, των κλοπών και των διαρρήξεων σχεδόν να διπλασιάζεται το 2012, συγκριτικά με το 2007, πριν ξεσπάσει η κρίση χρέους. Ακόμη, η κρίση οδήγησε και σε αύξηση των διαζυγίων, εξαιτίας και των εντάσεων στο οικογενειακό περιβάλλον που θα προκάλεσε η ανεργία και οι οικονομικές δυσκολίες (Ifanti et al. (2013).

Την περίοδο της κρίσης παρατηρήθηκε και αύξηση των μολύνσεων με τον ιό HIV, με 922 νέες μολύνσεις το 2011 συγκριτικά με 605 το 2010, γεγονός που αποδίδεται κυρίως στις αυξημένες μολύνσεις χρηστών ενδοφλέγιων ναρκωτικών ουσιών, ενώ παρατηρήθηκε και αύξηση του αριθμού των χρηστών ηρωίνης. Οι δυσάρεστες αυτές εξελίξεις αποδίδονται στην περικοπή των δαπανών υγείας, που είχαν ως αποτέλεσμα τη διακοπή ή μείωση προγραμμάτων παρέμβασης στους χρήστες ουσιών, καθώς και της λειτουργίας προγραμμάτων απεξάρτησης από τις ναρκωτικές ουσίες, ενώ πρόσθετο επιβαρυντικό παράγοντα αποτέλεσε και η αύξηση της πορνείας κατά την περίοδο της κρίσης (Kentikelenis et al., 2011).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ: ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΔΙΩΚΟΜΕΝΩΝ ΣΤΟΧΩΝ, ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ

Αν και τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής απέτρεψαν την άτακτη χρεοκοπία της Ελλάδας και την έξοδο της Ελλάδας από την Ευρωζώνη, η διάρκεια, το κόστος, αλλά και ιδιαίτερα οι οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις τους θέτουν σοβαρά ζητήματα, αναφορικά με τον σχεδιασμό και την εφαρμογή τους.

Οι Ioannides και Pissarides (2015) σημειώνουν τις αστοχίες και τις παραλείψεις στις προβλέψεις και τα μέτρα των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής. Όπως αναφέρουν, οι προσδοκίες με βάση τον σχεδιασμό του προγράμματος ήταν ότι η δημοσιονομική προσαρμογή θα προκαλέσει πολύ μικρούς αρνητικούς πολλαπλασιαστές και ότι η εσωτερική υποτίμηση, μέσω της μείωσης του εργατικού κόστους, θα επιφέρει αύξηση των εξαγωγών, βελτιώνοντας την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας και αντισταθμίζοντας τη μείωση της εγχώριας ζήτησης. Ταυτόχρονα, αναμένονταν ότι θα οδηγούσε σε βελτίωση των μελλοντικών προοπτικών της ελληνικής οικονομίας, προσφέροντας πρόσβαση σε φτηνότερη χρηματοδότηση για την χρηματοδότηση επενδύσεων και την αύξηση του Α.Ε.Π. Αντίθετα με τις προσδοκίες, όμως, στην πράξη η λιτότητα οδήγησε σε σαφώς μεγαλύτερους αρνητικούς πολλαπλασιαστές και δραματική μείωση του Α.Ε.Π. της χώρας. Αν και η εσωτερική υποτίμηση οδήγησε σε αύξηση των εξαγωγών ως ένα βαθμό, οι μειώσεις μισθών, σε συνδυασμό με τη δυσκαμψία των τιμών, είχαν ως αποτέλεσμα μεγαλύτερη μείωση της εγχώριας ζήτησης από ότι είχε υπολογιστεί. Εξαιτίας της ολιγοπωλιακής δομής της εγχώριας αγοράς, οι μειώσεις μισθών οδήγησαν σε αύξηση των περιθωρίων κέρδους, παρά σε μείωση των τιμών. Ταυτόχρονα, οι δομικές μεταρρυθμίσεις στις αγορές προϊόντων ήταν περιορισμένες και η εφαρμογή τους αναποτελεσματική, ενώ η έμφαση στις μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας έναντι των μεταρρυθμίσεων στις αγορές προϊόντων, είχε ως αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη μείωση των μισθών, έναντι της μείωσης των τιμών, με αποτέλεσμα την κατάρρευση της εγχώριας ζήτησης.

Όπως αναφέρουν, τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής κατάφεραν τη μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της Ελλάδας, αλλά αυτό οφείλεται κυρίως στη μείωση των εισαγωγών σε απόλυτα μεγέθη, παρά την αύξηση τους ως ποσοστό του Α.Ε.Π, αλλά και, σε μικρότερο βαθμό, στην αύξηση των εξαγωγών από

το 19% στο 33% του Α.Ε.Π της χώρας. Σημειώνουν πως θα έπρεπε να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων στις αγορές προϊόντων, για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και την αύξηση της ευκαμψίας των τιμών και πως οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, αν και απαραίτητες, θα μπορούσαν να εφαρμοστούν σε μεταγενέστερο στάδιο, μετά την ανάκαμψη της οικονομίας, όταν και η εφαρμογή τους θα ήταν ευκολότερη και αποτελεσματικότερη. Οι αγορές προϊόντων στην ελληνική οικονομία εξακολουθούν να χαρακτηρίζονται από ολιγοπωλιακή δομή, με σημαντικά εμπόδια εισόδου. Οι Ioannides και Pissarides επικρίνουν τα προγράμματα δημοσιονομικής για το γεγονός ότι δεν έλαβαν υπόψη τις δομικές αδυναμίες και ιδιαιτερότητες της ελληνικής οικονομίας, με αποτέλεσμα τον λανθασμένο υπολογισμό των δημοσιονομικών πολλαπλασιαστών, την καταστροφική μείωση της ζήτησης, που οδήγησε σε μία βαθιά ύφεση της ελληνικής οικονομίας και την εκτόξευση της ανεργίας, ενώ, συνέβαλε και ως ένα βαθμό, στην αποτυχία της αναδιάρθρωσης του χρέους το 2012 ώστε να λυθεί οριστικά το πρόβλημα χρέους της Ελλάδας.

Η Γενική Διεύθυνση Οικονομικών και Χρηματοοικονομικών Ζητημάτων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σημειώνει ότι τα δημόσια οικονομικά της Ελλάδας δεν εξελίχθηκαν όπως αναμένονταν και τελικά απαιτήθηκαν τρία προγράμματα οικονομικής βοήθειας, με σημαντική χρηματοδότηση πριν την επίτευξη των στόχων που είχαν τεθεί και την επιστροφή της Ελλάδας στις αγορές. Αποδίδει το γεγονός αυτό στην έκταση των προβλημάτων της Ελλάδας, καθώς και στις περιόδους πολιτικής αστάθειας που προκάλεσε η κρίση και έθεσαν σε αμφιβολία την επιτυχία των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας και τη δέσμευση της χώρας στην εφαρμογή τους. Θεωρεί ότι η εφαρμογή των προγραμμάτων, αν και αρχικά προβληματική, βελτιώθηκε στη συνέχεια, και ότι σημειώθηκε σημαντική πρόοδος αναφορικά με τη μείωση του δημοσιονομικού ελλείματος, τη στήριξη και σταθεροποίηση του τραπεζικού τομέα και την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και της αποτελεσματικότητας του δημόσιου τομέα. Σημειώνει ότι τα προγράμματα οικονομικής στήριξης πέτυχαν τους στόχους τους και απέτρεψαν σημαντικότερες αρνητικές επιπτώσεις για την Ελλάδα, όπως μία βαθύτερη οικονομική κρίση, αλλά και τη διάχυση της κρίσης στην υπόλοιπη Ευρωζώνη. Υπογραμμίζει, όμως, ταυτόχρονα ότι τα προγράμματα είχαν μεγάλο κοινωνικό και οικονομικό κόστος και βαθιές και εκτεταμένες συνέπειες για την ελληνική κοινωνία (European Commission, 2023).

Ο Pagoulatos (2019) αναφέρει πως παρά τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής, το δημόσιο και το ιδιωτικό χρέος ως ποσοστό του Α.Ε.Π συνέχισαν να αυξάνονται, εξαιτίας της βαθιάς ύφεσης στην οποία εισήλθε η ελληνική οικονομία, του προκυκλικού μείγματος πολιτικής που επέβαλαν τα προγράμματα, καθώς και των προβλημάτων στον χρηματοπιστωτικό τομέα της χώρας. Αναφέρει, ακόμη, πως η δημόσια διοίκηση στην Ελλάδα εξακολουθεί να αντιμετωπίζει προβλήματα οργάνωσης και λειτουργίας και η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από χαμηλές αποταμιεύσεις και υψηλή κατανάλωση, σχετικά αδύναμο εξαγωγικό τομέα και μικρό μέγεθος της μέσης επιχείρησης που δραστηριοποιείται στην εγχώρια αγορά. Σημειώνει, όμως, ότι τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής κατάφεραν την εξάλειψη των δίδυμων ελλειμμάτων, ενώ προχώρησε και η εφαρμογή μίας σειράς μεταρρυθμίσεων, αυξήθηκαν οι εξαγωγές και βελτιώθηκε, ως ένα βαθμό, η λειτουργία του δημόσιου τομέα. Από την άλλη πλευρά, υπογραμμίζει ότι η παρατεταμένη λιτότητα που επέβαλαν τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής είχαν σημαντικές επιπτώσεις στην κοινωνική συνοχή, τη φτώχεια και τη λειτουργία του κράτους πρόνοιας στη χώρα μας, ενώ η αποεπένδυση και υποαπασχόληση του εργατικού δυναμικού στην οποία οδήγησαν υπέσκαψε τις μακροχρόνιες προοπτικές της ελληνικής οικονομίας.

Επικριτικός ως προς την κοινωνική κατανομή του κόστους της δημοσιονομικής προσαρμογής είναι ο Revuelta (2021), ο οποίος σημειώνει ότι τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής απέτυχαν να κατανείμουν δίκαια το βάρος της δημοσιονομικής προσαρμογής, με την έρευνα του να διαπιστώνει ότι οι πολίτες με χαμηλότερα εισοδήματα επωμίστηκαν δυσανάλογα υψηλό κόστος και είδαν τα εισοδήματά τους να μειώνονται περισσότερο από 50%, ποσοστό το οποίο μειώνεται όσο αυξάνεται η εισοδηματική κλίμακα στην οποία ανήκει ένας πολίτης.

Ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας (ΕΜΣ) (European Stability Mechanism, 2020), αξιολογώντας τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής της Ελλάδας σημειώνει ότι τα προγράμματα πέτυχαν τη σταθεροποίηση των δημόσιων οικονομικών της Ελλάδας και τη διασφάλιση της ακεραιότητας της Ευρωζώνης, αποτρέποντας την έξοδο της Ελλάδας από τη ζώνη του ευρώ, ενισχύοντας τη χρηματοοικονομική σταθερότητα και προστατεύοντας τις αποταμιεύσεις των καταθετών στα εγχώρια χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Θεωρεί ότι η πολιτική αστάθεια είχε ως αποτέλεσμα την μεγάλη διάρκεια των προγραμμάτων και την αύξηση του κόστους τους. Αναγνωρίζει, παρόλα αυτά, ότι το οικονομικό και το κοινωνικό κόστος των προγραμμάτων ήταν μεγάλο και υπήρχαν σημαντικές αστοχίες κατά τον σχεδιασμό τους, καθώς και ότι τα

προγράμματα δεν έλαβαν υπόψη τους σε ικανοποιητικό βαθμό τις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας. Σημειώνει, επίσης, ότι τα προγράμματα εστίασαν κυρίως στους δημοσιονομικούς στόχους, έναντι των δομικών μεταρρυθμίσεων που θα ενίσχυαν την ανάπτυξη, αλλά απαιτούσαν σύγκρουση με κατεστημένα συμφέροντα. Ταυτόχρονα, αναφέρει ότι η δημοσιονομική προσαρμογή, με τον τρόπο που εφαρμόστηκε, δεν συνέβαλε στην ισόρροπη ανάπτυξη και δεν τη δημιουργία ενός μακροπρόθεσμου οράματος. Ακόμη, αναφέρει ότι τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής δεν κατάφεραν να επαναφέρουν σχετικά σύντομα το Α.Ε.Π της χώρας κοντά στο δυνητικό, ενώ υπογραμμίζει και το γεγονός ότι ενώ οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας προχώρησαν άμεσα, οι μεταρρυθμίσεις στις αγορές προϊόντων δεν εφαρμόστηκαν πλήρως, περιορίζοντας τις δυνατότητες και τις αντοχές, καθώς και τις προοπτικές ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας.

Οι Lenoël et al. (2023) αναφέρουν ότι τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής πέτυχαν να αποκαταστήσουν την πρόσβαση της Ελλάδας στις αγορές και την αναγκαία προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας, αλλά στον αρχικό σχεδιασμό του πρώτου προγράμματος δεν ενσωματώθηκαν κατάλληλα οι ιδιαιτερότητες της ελληνικής οικονομίας και δεν υπολογίστηκε το κοινωνικό κόστος των μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής. Σημειώνουν πως οι ελληνικές κυβερνήσεις επέλεξαν τη μεγαλύτερη μείωση των δημοσίων επενδύσεων, από ότι είχε αρχικά σχεδιαστεί, ως λιγότερο επώδυνη πολιτικά, γεγονός που, με βάση τους υπολογισμούς τους, είχε αρνητικές επιπτώσεις στο Α.Ε.Π και τη δυναμική του χρέους της χώρας. Υπολογίζουν πως μεγαλύτερη έμφαση στην περικοπή της δημόσιας κατανάλωσης έναντι των δημοσίων επενδύσεων θα είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του δυνητικού Α.Ε.Π της Ελλάδας κατά 1,5 ποσοστιαία μονάδα και τη μείωση του λόγου χρέους προς Α.Ε.Π σε ορίζοντα δεκαετίας. Υπογραμμίζουν, επίσης, την υποεκτίμηση του πολλαπλασιαστή των δημοσίων δαπανών, που είχε ως αποτέλεσμα μεγαλύτερη ύφεση από την αναμενόμενη, και οδήγησε σε μείωση της παραγωγικότητας και της εμπιστοσύνης πολιτών και επιχειρήσεων στην επιτυχία του προγράμματος και σε αύξηση του ασφάλιστρου κινδύνου της Ελλάδας. Υπολογίζουν πως αν η διεθνής παρέμβαση είχε λάβει χώρα νωρίτερα, το Α.Ε.Π της Ελλάδας θα μπορούσε να είναι κατά 7% μεγαλύτερο και ο λόγος χρέους προς Α.Ε.Π κατά 23 ποσοστιαίες μονάδες μικρότερος, καθώς ο κίνδυνος χρεοκοπίας οδήγησε σε αύξηση του κόστους δανεισμού και η μείωση των δημοσίων δαπανών επέφερε μεγαλύτερη ύφεση, με αρνητικές επιπτώσεις στις επενδύσεις, την κατανάλωση και το Α.Ε.Π. Με βάση τους

υπολογισμούς τους, μεγαλύτερος χρόνος προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας δεν θα οδηγούσε σε μικρότερη ύφεση.

Οι Theodoropoulou και Watt (2012) αναφέρουν πως το αρχικό πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής ήταν καταδικασμένο να αποτύχει, καθώς, εξαιτίας της συμμετοχής της Ελλάδας στην Ευρωζώνη, δεν υπήρχε η δυνατότητα υποτίμησης και η νομισματική πολιτική δεν ήταν υποστηρικτική, ενώ και η ελληνική οικονομία δεν είναι ιδιαίτερα εξωστρεφής και δεν υπάρχει στη χώρα παράδοση συνεργασίας μεταξύ των θεσμικών παραγόντων. Θεωρούν ότι η έλλειψη εξωστρέφειας της ελληνικής οικονομίας καθιστούσε αναπόφευκτη την κατάρρευση της ζήτησης από μία πολιτική εσωτερικής υποτίμησης, καθώς η όποια αύξηση των εξαγωγών δεν θα ήταν σε θέση να αντισταθμίσει τη μείωση της εγχώριας ζήτησης. Η κατάρρευση της ζήτησης δυσχέρανε περαιτέρω την εφαρμογή των δομικών μεταρρυθμίσεων, οι οποίες είχαν ως στόχο την προώθηση της ανταγωνιστικότητας και της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας. Σημειώνουν πως η στρατηγική του προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής δεν περιελάμβανε προβλέψεις για την τόνωση της ζήτησης στην ελληνική οικονομία. Αν και, όπως αναφέρουν, οι μεταρρυθμίσεις για την τόνωση των εξαγωγών και τη βελτίωση της λειτουργίας του δημοσίου ήταν απαραίτητες, για την επιτυχή εφαρμογή τους απαιτούνταν ένα ευνοϊκό περιβάλλον. Καταλήγουν πως το αρχικό πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής ήταν καταδικασμένο να αποτύχει, καθώς οι προβλέψεις του δεν έλαβαν υπόψη τα οικονομικά και πολιτικά χαρακτηριστικά της χώρας.

Αναφορικά με την επίδραση των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής στην εξέλιξη του χρέους της γενικής κυβέρνησης, όπως σημειώνουν οι Βαβούρας και Βαβούρα (2019α) παρά την απομείωση του χρέους της γενικής κυβέρνησης μέσω του PSI το 2012, τα προγράμματα είχαν ως αποτέλεσμα τελικά την περαιτέρω αύξηση του χρέους της γενικής κυβέρνησης κατά 54 δις ευρώ το 2019. Υπογραμμίζουν, ακόμη, την ιδιαίτερη αρνητική επίδραση που επέφερε η ύφεση της ελληνικής οικονομίας, αποτέλεσμα των μέτρων λιτότητας των προγραμμάτων, στην οικονομική παραγωγή και την απασχόληση στη χώρα μας και κατ' επέκταση και στην ελληνική κοινωνία.

Κατά συνέπεια, μπορεί τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής να απέτρεψαν την άτακτη χρεοκοπία και την έξοδο της Ελλάδας από την Ευρωζώνη, αλλά είναι σαφές και από την παρουσίαση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης και των μέτρων λιτότητας που επέβαλαν τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής στη χώρα μας, που παρουσιάστηκαν στις προηγούμενες ενότητες, ότι το οικονομικό και κοινωνικό

κόστος των προγραμμάτων ήταν ιδιαίτερα μεγάλο και άφησε βαθιά σημάδια στην ελληνική οικονομία και κοινωνία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

9.1 Μεθοδολογία της έρευνας

Προκειμένου να εξεταστούν οι απόψεις των δημοσίων υπαλλήλων στο δημόσιο σύστημα υγείας της χώρας μας, αναφορικά με τις αιτίες και τις επιπτώσεις της κρίσης χρέους και της οικονομικής κρίσης, καθώς και της αποτελεσματικότητας των πολιτικών που εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας προς τη χώρα μας, πραγματοποιήθηκε εμπειρική έρευνα με τη χρήση ερωτηματολογίου. Η έρευνα με τη χρήση ερωτηματολογίου αποτελεί μία διαδεδομένη και χρήσιμη μορφή έρευνας για την αποτύπωση των απόψεων γύρω από ένα ζήτημα.

Δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 110 εργαζόμενοι σε δομές δημόσιας υγείας στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας. Καθώς η κρίση χρέους και η οικονομική κρίση έλαβαν χώρα τη δεκαετία του 2010, τέθηκαν ορισμένοι περιορισμοί όσον αφορά την ηλικία και την εργασιακή εμπειρία των εργαζομένων που συμπεριελήφθησαν στο δείγμα της έρευνας και στην έρευνα έλαβαν μέρος εργαζόμενοι ηλικίας άνω των 25 ετών και με τουλάχιστον 11 έτη εργασιακής εμπειρίας.

Η παρουσίαση των απαντήσεων στις ερωτήσεις της έρευνας έγινε με τη χρήση διαγραμμάτων, ενώ οι έλεγχοι για την ύπαρξη στατιστικά σημαντικών διαφορών στις απαντήσεις με βάση τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων στην έρευνα έγιναν με τη χρήση του ελέγχου Fisher's Exact Test. Για τις ερωτήσεις για τις οποίες διαπιστώθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές παρουσιάζονται οι πίνακες διπλής εισόδου (cross-tabulations) με την κατανομή των απαντήσεων ανά κατηγορία της αντίστοιχης δημογραφικής μεταβλητής. Τα διαγράμματα δημιουργήθηκαν με το λογισμικό Microsoft Excel και οι έλεγχοι για την ύπαρξη στατιστικά σημαντικών διαφορών με βάση τις δημογραφικές μεταβλητές με το στατιστικό πακέτο IBM SPSS Statistics 22. Η διανομή και συμπλήρωση των ερωτηματολογίων έγινε με τη χρήση του Google Forms.

Με βάση τους στόχους της έρευνας τα ερευνητικά ερωτήματα είναι:

1. Πώς αξιολογείτε τις πολιτικές αντιμετώπισης που εφαρμόστηκαν για την διαχείριση της οικονομικής κρίσης;
2. Πώς επηρέασαν οι πολιτικές αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης τα εισοδήματα των δημοσίων υπαλλήλων;

3. Πώς επίδρασε η οικονομική κρίση στο εργασιακό περιβάλλον των υπαλλήλων του δημοσίου τομέα;
4. Ποιος ήταν ο αντίκτυπος στο κοινωνικό σας περιβάλλον από τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης;
5. Θεωρείτε ότι η κρίση επηρέασε περισσότερο τον δημόσιο ή τον ιδιωτικό τομέα στην Ελλάδα;
6. Εκτιμάτε ότι αν η χώρα δεν είχε ενταχθεί στο ευρώ θα αντιμετώπιζε αποτελεσματικότερα τις κρίσεις;

Εξετάζονται οι ακόλουθες ερευνητικές υποθέσεις:

Υ1: Τα αίτια της οικονομικής κρίσης δεν είναι ξεκάθαρα στο σύνολο των δημοσίων υπαλλήλων.

Υ2: Τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας κρίθηκαν αναποτελεσματικά.

Υ3: Τα εισοδήματα επηρεάστηκαν αρνητικά από την οικονομική κρίση.

Υ4: Η επαγγελματική ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης.

Υ5: Η οικονομική κρίση στέρησε τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος.

Υ6: Οι κοινωνικές σχέσεις έγιναν δυσκολότερες κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

Υ7: Η κοινωνική ανισότητα αυξήθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

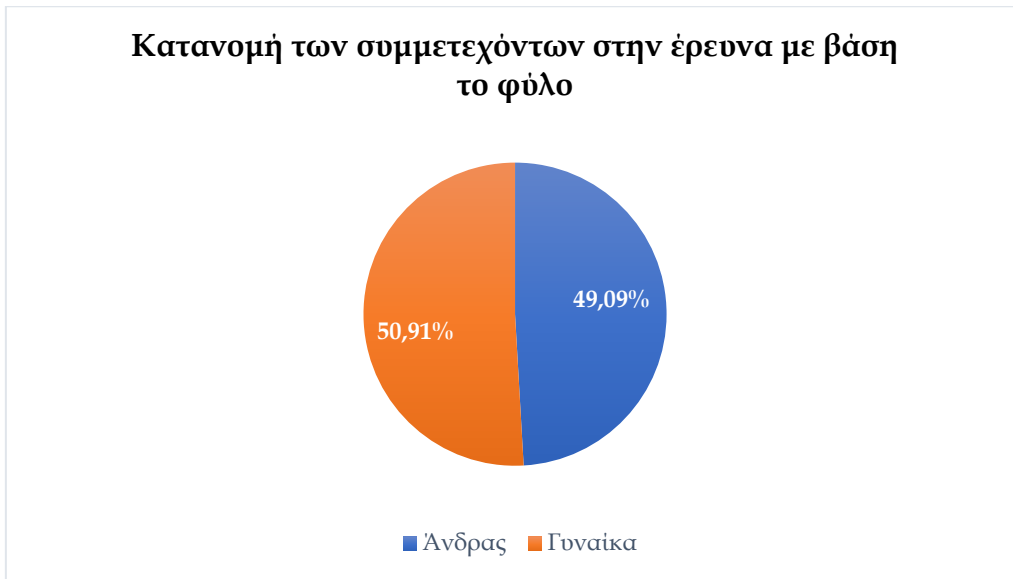
9.2 Δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος της έρευνας.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζεται η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα με βάση το φύλο.

Διάγραμμα 9.1

Κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα με βάση το φύλο

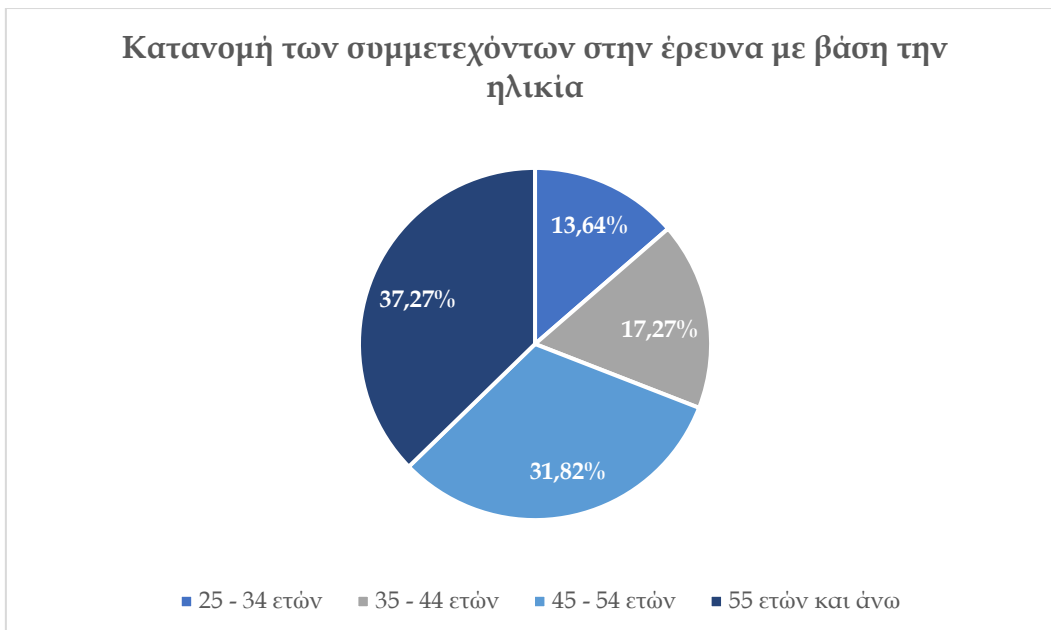

Το δείγμα της έρευνας είναι σχεδόν απόλυτα ισορροπημένο μεταξύ ανδρών και γυναικών, με το 50,91% του δείγματος να αποτελείται από γυναίκες και το 49.09% από άνδρες.

Στο επόμενο διάγραμμα παρουσιάζεται η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα βάσει της ηλικίας.

Διάγραμμα 9.2

Κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα με βάση την ηλικία

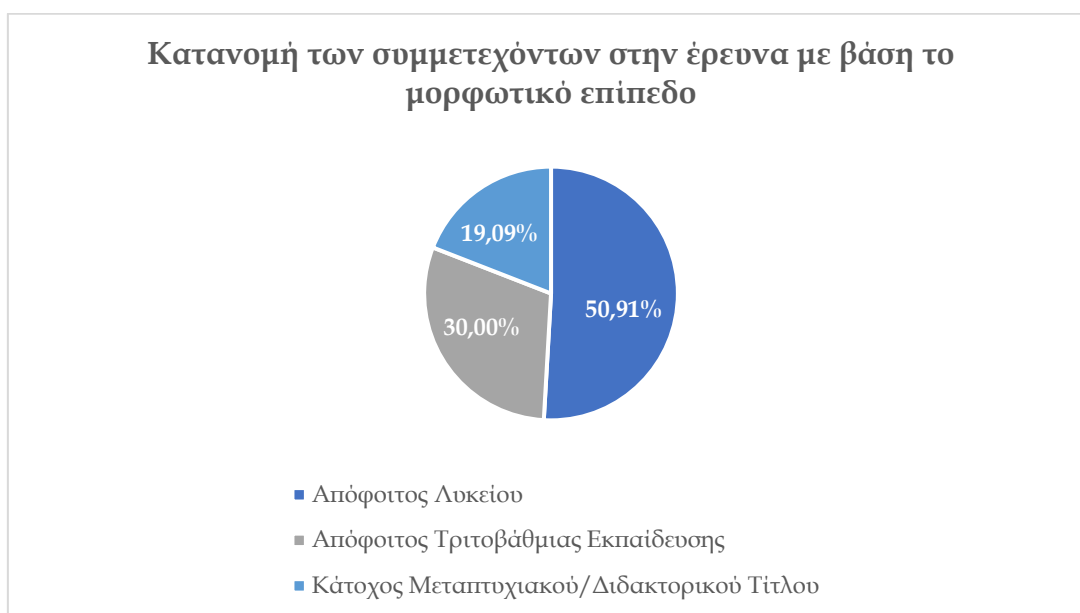

Το 37,27% όσων συμμετείχαν στην έρευνα είναι 55 ετών και άνω, το 31,82% μεταξύ 45 και 54 ετών, το 17,27% μεταξύ 35 και 44 ετών και το 13,64% μεταξύ 25 και 34 ετών. Καθώς η έρευνα αφορά τις κρίσεις της προηγούμενης δεκαετίας, δεν πήραν μέρος στην έρευνα νεότερα άτομα, που δεν έχουν άμεση εμπειρία των κρίσεων και των επιπτώσεων τους.

Στο επόμενο διάγραμμα παρουσιάζεται η κατανομή όσων πήραν μέρος στην έρευνα με βάση το μορφωτικό επίπεδο.

Διάγραμμα 9.3

Κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα με βάση το μορφωτικό επίπεδο

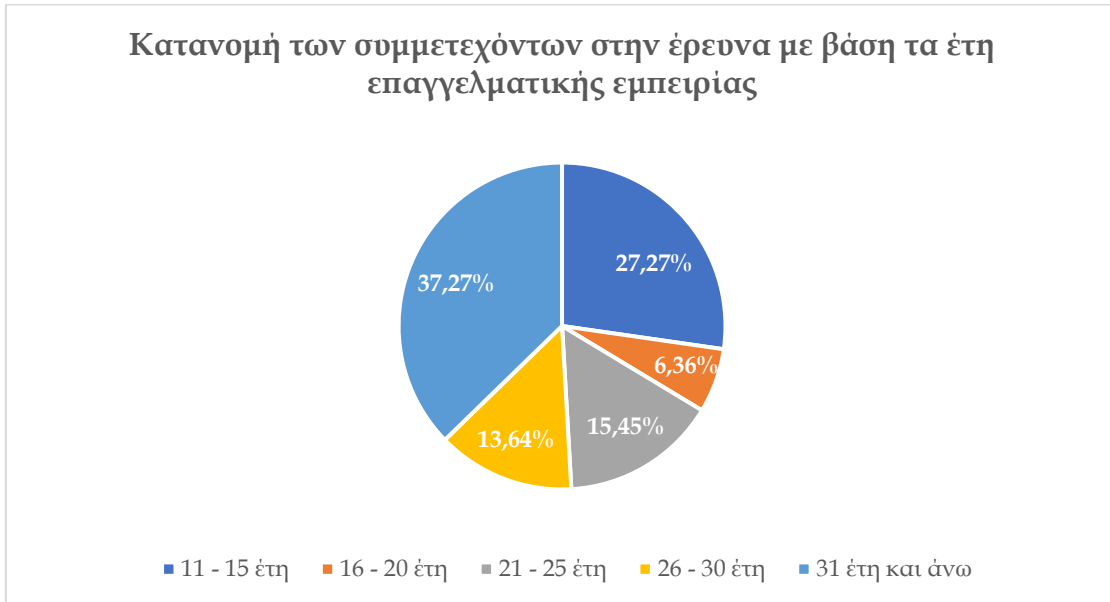

Οι μισοί συμμετέχοντες στην έρευνα είναι απόφοιτοι λυκείου, τρεις στους δέκα είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και δύο στους δέκα είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζεται η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα με βάση τα έτη επαγγελματικής εμπειρίας.

Διάγραμμα 9.4

Κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα με βάση τα έτη επαγγελματικής εμπειρίας

Το 37,27% των συμμετεχόντων στην έρευνα έχουν επαγγελματική εμπειρία από 31 έτη και άνω, το 27.27% από 11 έως 15 έτη, το 15,45% από 21 έως 25 έτη και το υπόλοιπο 6,36% όσων πήραν μέρος στην έρευνα από 16 έως 20 έτη.

9.3 Αποτελέσματα της έρευνας

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται οι απαντήσεις στις ερωτήσεις της έρευνας.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Η οικονομική και η δημοσιονομική κρίση της χώρας της δεκαετίας του 2010 οφείλονταν κυρίως:»

Διάγραμμα 9.5

Απαντήσεις στην ερώτηση "Η οικονομική και η δημοσιονομική κρίση της χώρας της δεκαετίας του 2010 οφείλονταν κυρίως:"

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα, πάνω από έξι στους δέκα, αποδίδουν την κρίση χρέους και τη δημοσιονομική κρίση της δεκαετίας του 2010 στη δημοσιονομική ανευθυνότητα των ελληνικών κυβερνήσεων κατά τα προηγούμενα χρόνια. Ένας στους τέσσερις θεωρεί ότι οι κρίσεις στη χώρα μας κατά την προηγούμενη δεκαετία αποτελούν απόρροια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Το 7,27% αποδίδει τις κρίσεις στη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωζώνη και μόλις το 4,55% στην εκτεταμένη φοροδιαφυγή στη χώρα.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Η λιτότητα που εφαρμόστηκε στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής ήταν αναπόφευκτη».

Διάγραμμα 9.6

Απαντήσεις στην ερώτηση «Η λιτότητα που εφαρμόστηκε στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής ήταν αναπόφευκτη»

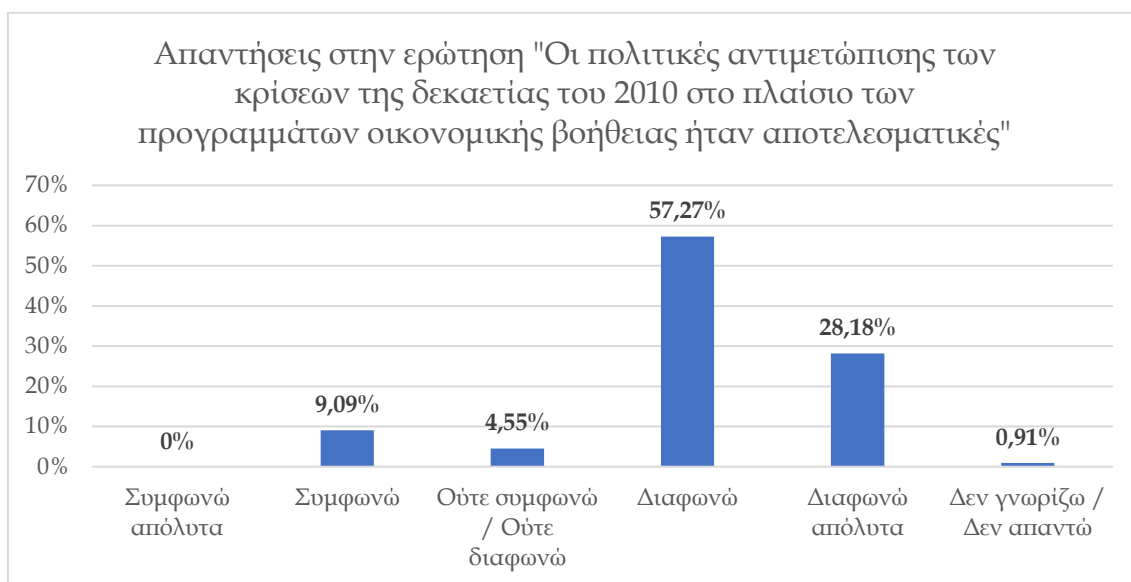

Πάνω από τους μισούς δημοσίους υπαλλήλους στον χώρο της υγείας που πήραν μέρος στην έρευνα διαφωνούν ότι η λιτότητα στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής ήταν αναπόφευκτη, ενώ, αντίθετα, περίπου το 35% των συμμετεχόντων στην έρευνα θεωρεί ότι τα μέτρα λιτότητας ήταν, πράγματι, αναπόφευκτα. Περίπου ένας στους δέκα δεν εκφράζει ξεκάθαρη άποψη αναφορικά με το συγκεκριμένο ζήτημα.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές».

Διάγραμμα 9.7

Απαντήσεις στην ερώτηση «Οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές»

Πάνω από οκτώ στους δέκα από όσους πήραν μέρος στην έρευνα θεωρεί αναποτελεσματικές τις πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας. Μόλις το 9,09% των συμμετεχόντων στην έρευνα θεωρεί ότι ήταν αποτελεσματικές. Το 5,46% όσων πήραν μέρος στην έρευνα δεν λαμβάνει ξεκάθαρη θέση αναφορικά με την αποτελεσματικότητα των πολιτικών για την αντιμετώπιση των κρίσεων.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Τα μέτρα που εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν κοινωνικά δίκαια».

Διάγραμμα 9.8

Απαντήσεις στην ερώτηση «Τα μέτρα που εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν κοινωνικά δίκαια»

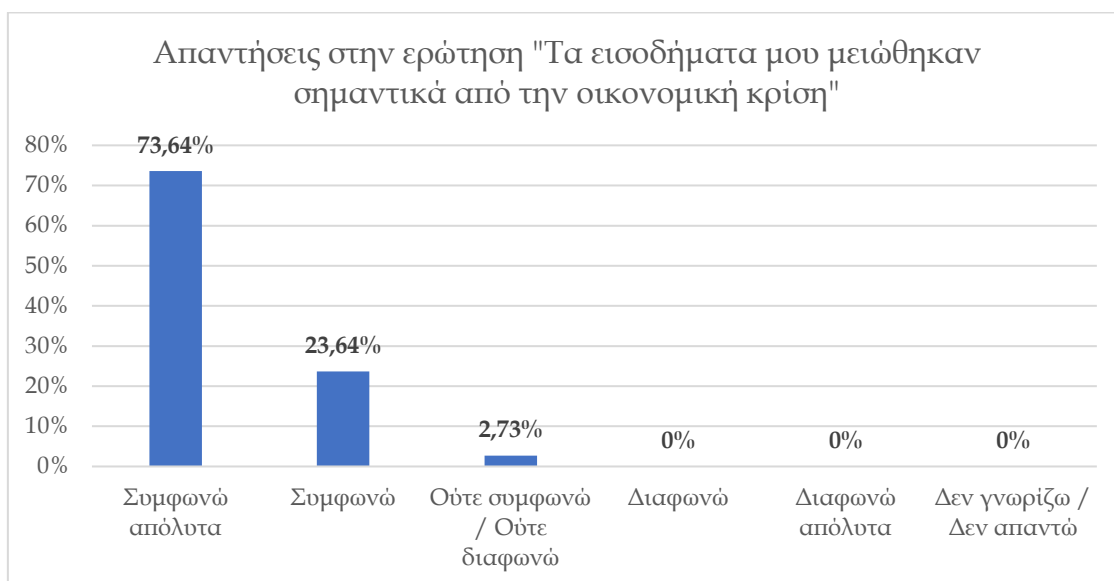

Η συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα, σε ποσοστό 95,5%, θεωρεί ότι τα μέτρα που εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας δεν ήταν κοινωνικά δίκαια και δεν προωθούσαν την ισότιμη και κοινωνικά δίκαιη κατανομή των κοινωνικών βαρών για την αντιμετώπιση των κρίσεων. Μόλις το 4,5% εκφράζει ουδέτερη άποψη αναφορικά με το εάν τα μέτρα που εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν κοινωνικά δίκαια.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Τα εισοδήματά μου μειώθηκαν σημαντικά από την οικονομική κρίση».

Διάγραμμα 9.9

Απαντήσεις στην ερώτηση «Τα εισοδήματά μου μειώθηκαν σημαντικά από την οικονομική κρίση»

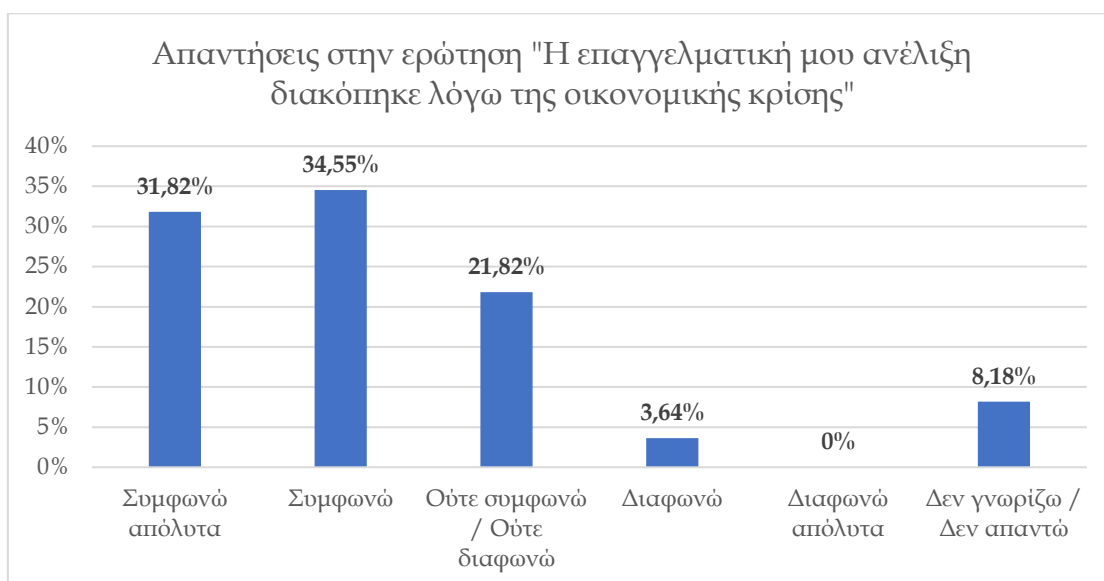

Όπως θα ήταν αναμενόμενο, σχεδόν το σύνολο των συμμετεχόντων στην έρευνα αναφέρουν ότι τα εισοδήματά τους μειώθηκαν σημαντικά από την οικονομική κρίση.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης».

Διάγραμμα 9.10

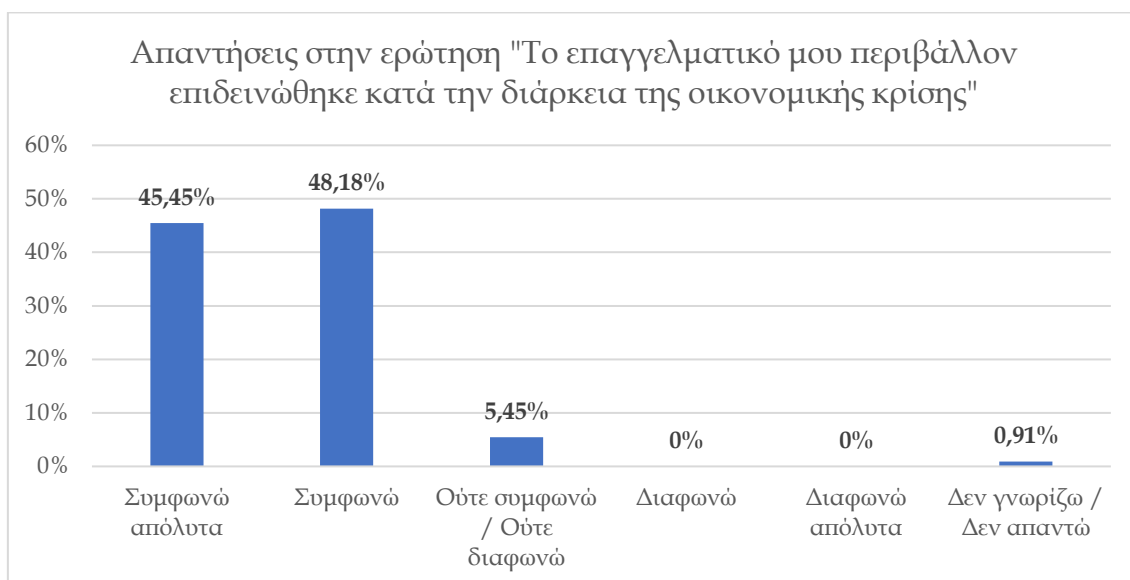
Απαντήσεις στην ερώτηση «Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης»

Η οικονομική κρίση αποτέλεσε τροχοπέδη για την επαγγελματική ανέλιξη της πλειοψηφίας των δημοσίων υπαλλήλων στο χώρο της υγείας που πήραν μέρος στην έρευνα, με πάνω από το 65% να δηλώνουν ότι εξαιτίας της οικονομικής κρίσης διακόπηκε η επαγγελματική τους ανέλιξη. Μόλις το 3,64% δηλώνει ότι η οικονομική κρίση δεν συνέβαλε αρνητικά στην επαγγελματική του ανέλιξη, ενώ σχεδόν τρεις στους δέκα δεν είναι βέβαιοι για τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην επαγγελματική τους ανέλιξη.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης».

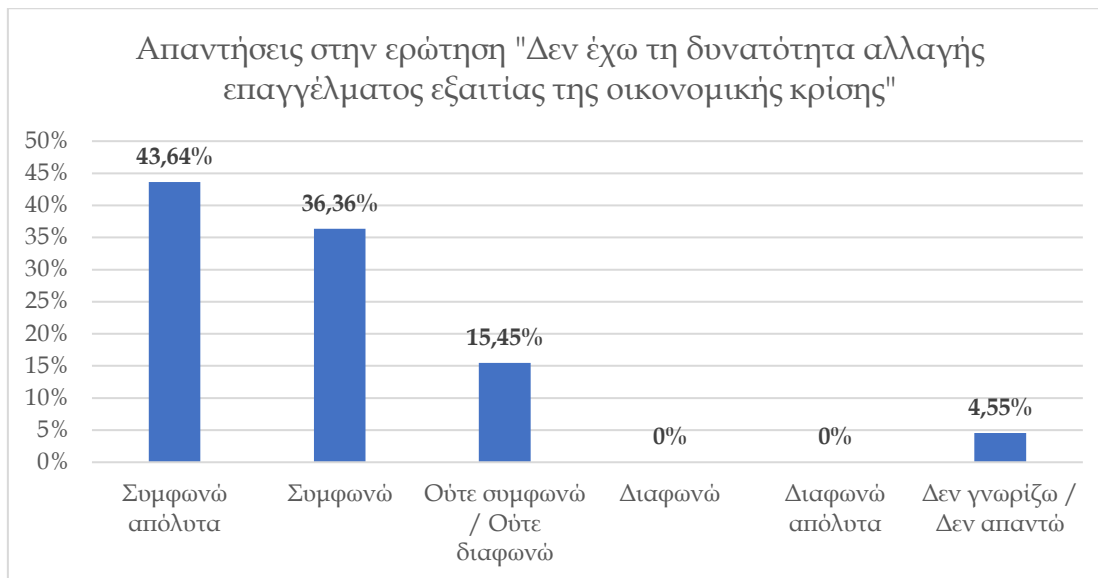
Διάγραμμα 9.11
Απαντήσεις στην ερώτηση «Το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης»

Οι αρνητικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στο επαγγελματικό περιβάλλον όσων πήραν μέρος στην έρευνα είναι εμφανείς, με πάνω από εννιά στους δέκα να συμφωνούν ότι το επαγγελματικό τους περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Είναι ενδεικτικό ότι κανείς δεν διαφωνεί ότι η οικονομική κρίση οδήγησε σε επιδείνωση του επαγγελματικού του περιβάλλοντος, ενώ μόλις περίπου το 6% των συμμετεχόντων στην έρευνα δεν έχει ξεκάθαρη άποψη.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης».

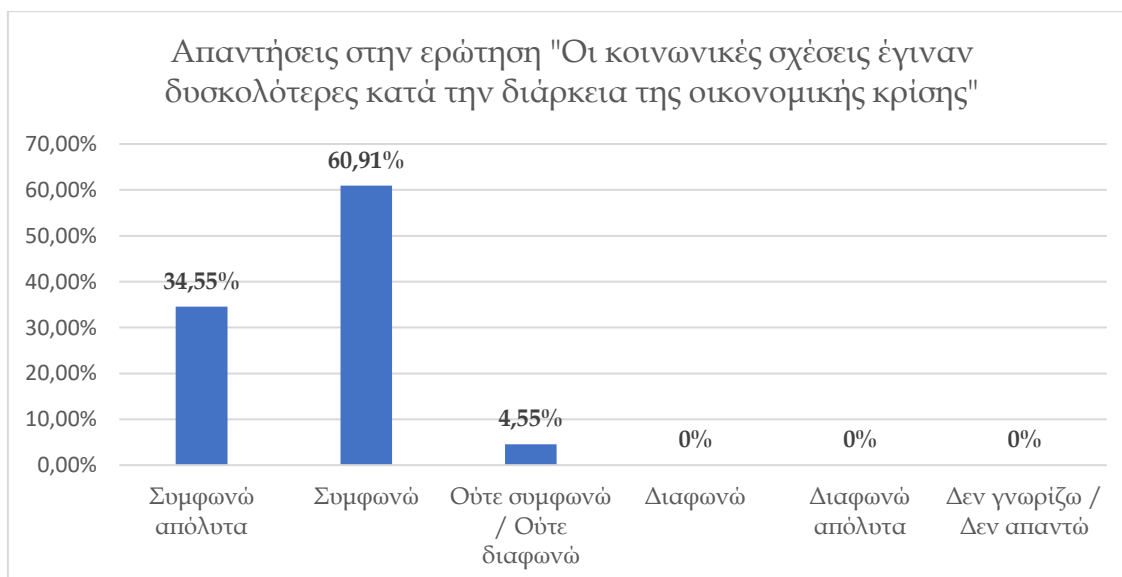
Διάγραμμα 9.12
Απαντήσεις στην ερώτηση «Δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης»

Για οκτώ στους δέκα από όσους πήραν μέρος στην έρευνα, η οικονομική κρίση περιορίσε τις επαγγελματικές τους δυνατότητες και θεωρούν ότι εξαιτίας της κρίσης δεν είχαν τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος αν το επιθυμούν. Κανείς δεν εκφράζει τη διαφωνία του ότι η οικονομική κρίση κατέστησε αδύνατη την πιθανή αλλαγής επαγγέλματος και μόλις το 4,55% δεν παίρνει ξεκάθαρη θέση.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Οι κοινωνικές σχέσεις έγιναν δυσκολότερες κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης».

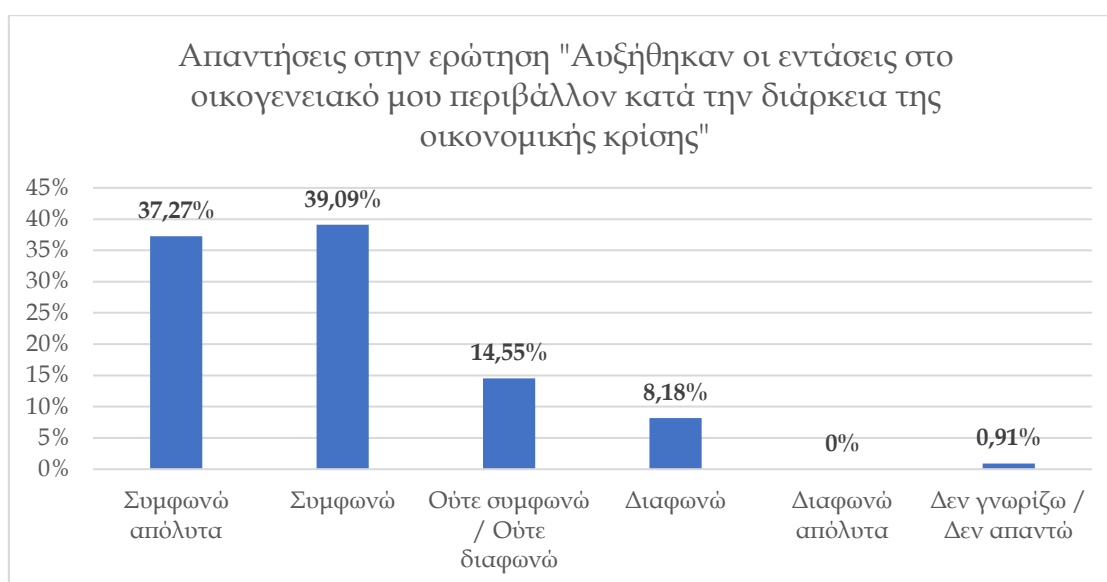
Διάγραμμα 9.13
Απαντήσεις στην ερώτηση «Οι κοινωνικές σχέσεις έγιναν δυσκολότερες κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης»

Η αρνητική επίδραση της οικονομικής κρίσης στις κοινωνικές σχέσεις αποτυπώνεται ξεκάθαρα στις απαντήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα, με πάνω από εννιά στους δέκα να συμφωνούν ότι οι κοινωνικές σχέσεις έγιναν δυσκολότερες κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Είναι ενδεικτικό ότι κανείς δεν διαφωνεί ότι η οικονομική κρίση επηρέασε αρνητικά τις κοινωνικές σχέσεις και μόλις το 4,5% δεν λαμβάνει ξεκάθαρη θέση επί του θέματος.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Αυξήθηκαν οι εντάσεις στο οικογενειακό μου περιβάλλον κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης».

Διάγραμμα 9.14
Απαντήσεις στην ερώτηση «Αυξήθηκαν οι εντάσεις στο οικογενειακό μου περιβάλλον κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης»

Η οικονομική κρίση οδήγησε και σε αύξηση των εντάσεων στο οικογενειακό περιβάλλον των συμμετεχόντων στην έρευνα, με πάνω από επτά στους δέκα να αναφέρουν αύξηση των εντάσεων στο οικογενειακό τους περιβάλλον. Το 8,18% αναφέρει ότι δεν ισχύει κάτι τέτοιο και σχεδόν το 15% εμφανίζεται ουδέτερο αναφορικά με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στις εντάσεις στο οικογενειακό του περιβάλλον.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Η κοινωνική ανισότητα αυξήθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης».

Διάγραμμα 9.15

Απαντήσεις στην ερώτηση «Η κοινωνική ανισότητα αυξήθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης»

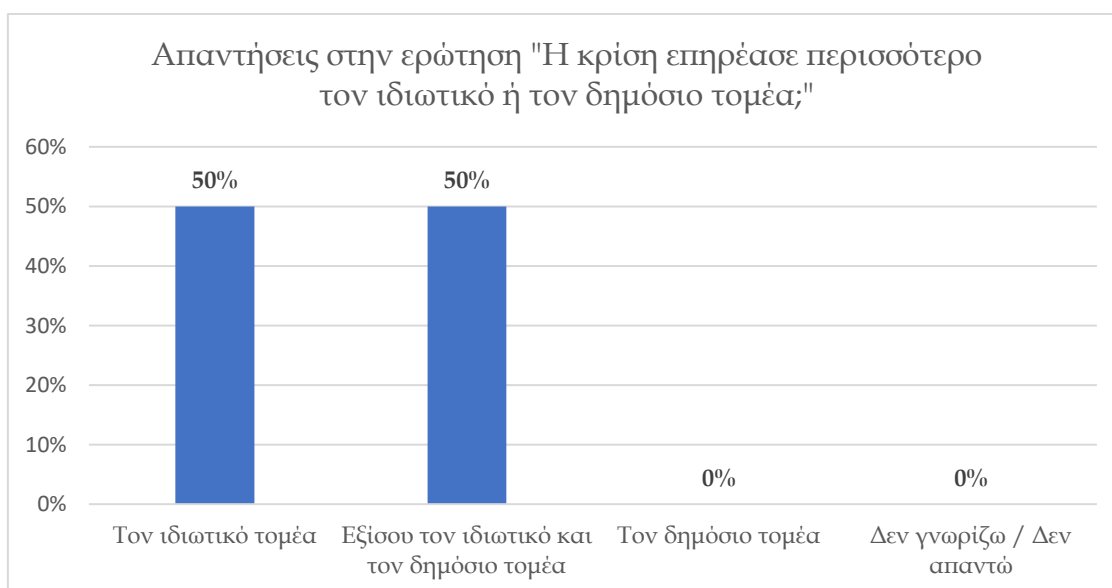

Πάνω από εννέα στους δέκα από όσους πήραν μέρος στην έρευνα εκφράζουν την πεποίθηση ότι η κοινωνική ανισότητα αυξήθηκε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Κανείς δεν πιστεύει το αντίθετο, ενώ το 7,27% των συμμετεχόντων στην έρευνα εκφράζει ουδέτερη θέση.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;».

Διάγραμμα 9.16

Απαντήσεις στην ερώτηση «Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;».

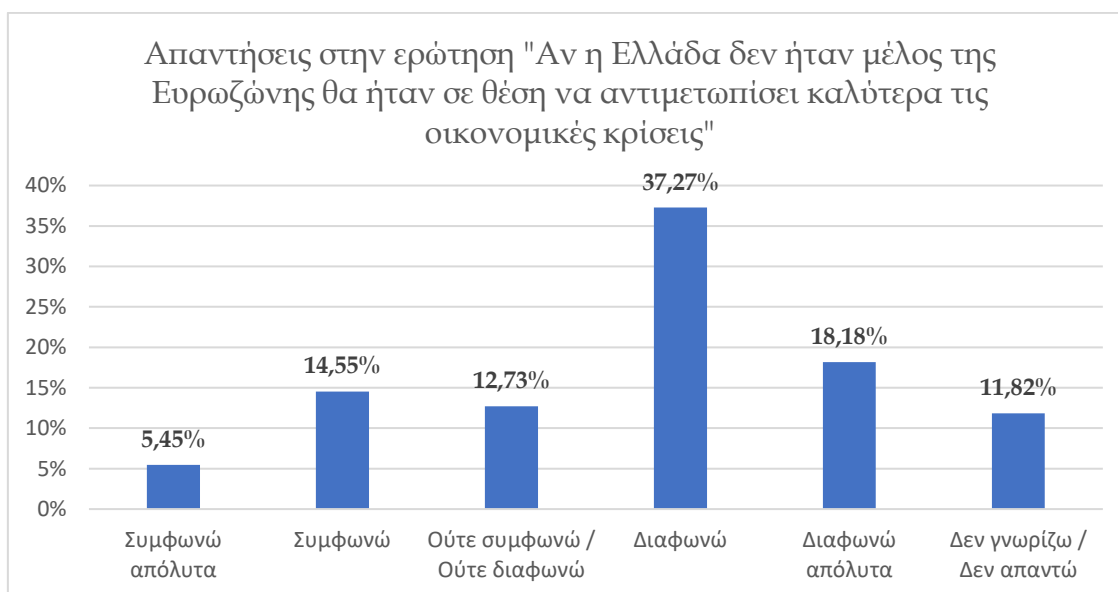

Οι απόψεις των συμμετεχόντων στην έρευνα αναφορικά με το αν η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα, εμφανίζονται μοιρασμένες, με τους μισούς να πιστεύουν ότι η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό τομέα και τους άλλους μισούς να θεωρούν ότι η κρίση επηρέασε εξίσου τον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα. Λαμβάνοντας υπόψη ότι δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν δημόσιοι υπάλληλοι στον τομέα της υγείας στη χώρα μας, το συγκεκριμένο εύρημα μπορεί να χαρακτηριστεί αξιοσημείωτο, ιδιαίτερα καθώς κανείς δεν θεωρεί ότι η κρίση επηρέασε περισσότερο τον δημόσιο τομέα.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Αν η Ελλάδα δεν ήταν μέλος της Ευρωζώνης θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει καλύτερα τις οικονομικές κρίσεις».

Διάγραμμα 9.17

Απαντήσεις στην ερώτηση «Αν η Ελλάδα δεν ήταν μέλος της Ευρωζώνης θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει καλύτερα τις οικονομικές κρίσεις»

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα, πάνω από το 55% όσων πήραν μέρος, δεν θεωρεί ότι εκτός Ευρωζώνης η Ελλάδα θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει καλύτερα τις οικονομικές κρίσεις. Ένας στους πέντε πιστεύει το αντίθετο, εκφράζοντας την άποψη ότι η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωζώνη περιορίζει τις δυνατότητες αντιμετώπισης των οικονομικών κρίσεων της χώρας. Δεν παίρνει θέση ή θεωρεί ότι δεν είναι δυνατόν να γνωρίζει αν κάτι τέτοιο ισχύει εμφανίζονται σχεδόν ένας στους τέσσερις από όσους πήραν μέρος στην έρευνα.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Η χρεοκοπία και η έξοδος από την Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη από τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ».

Διάγραμμα 9.18
Απαντήσεις στην ερώτηση «Η χρεοκοπία και η έξοδος από την Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη από τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ»

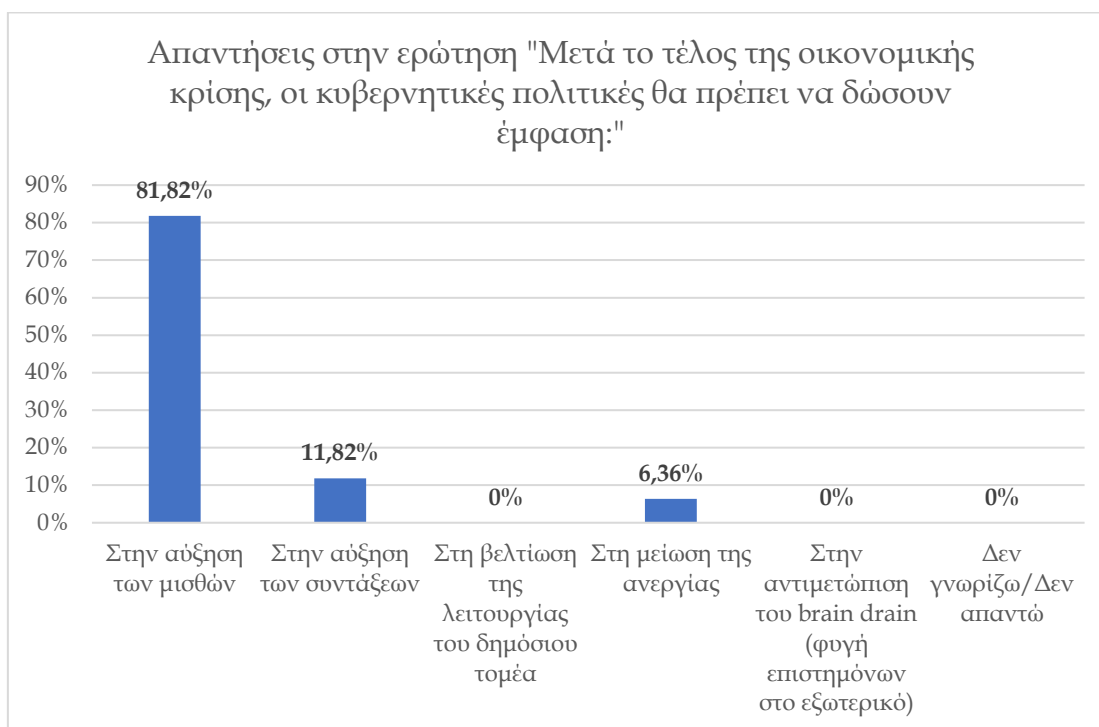

Σχεδόν οι μισοί από όσους πήραν μέρος στην έρευνα δεν θεωρεί ότι η χρεοκοπία και η έξοδος της χώρας από την Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη από τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ. Το αντίθετο πιστεύουν οι ένας στους πέντε, ενώ οι τρεις στους δέκα δεν έχουν ξεκάθαρη άποψη επί του θέματος.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση:».

Διάγραμμα 9.19

Απαντήσεις στην ερώτηση «Μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση:»

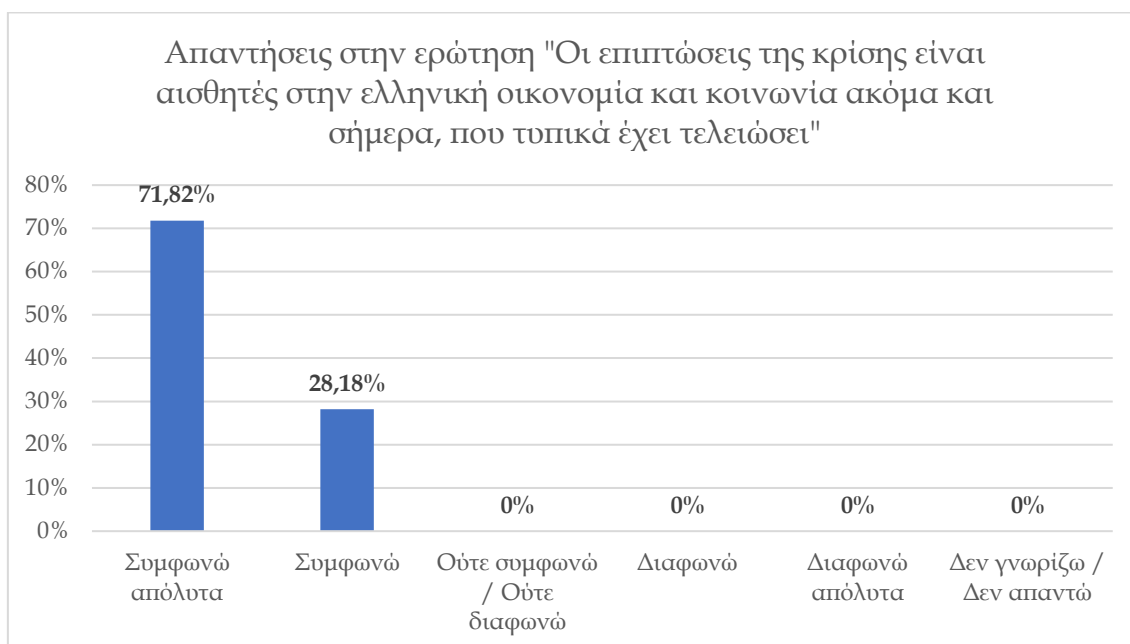

Πάνω από οκτώ στους δέκα συμμετέχοντες στην έρευνα θεωρούν ότι μετά το τέλος της κρίσης οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση στην αύξηση των μισθών. Ένας στους δέκα θεωρούν ότι θα πρέπει να δοθεί έμφαση στην αύξηση των συντάξεων, ενώ το 6,36% από όσους πήραν μέρος στην έρευνα θεωρεί ότι θα πρέπει να δοθεί έμφαση στη μείωση της ανεργίας. Καθώς δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν εργαζόμενοι, το εύρημα αυτό είναι αναμενόμενο.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση «Οι επιπτώσεις της κρίσης είναι αισθητές στην ελληνική οικονομία και κοινωνία ακόμα και σήμερα, που τυπικά έχει τελειώσει».

Διάγραμμα 9.20

Απαντήσεις στην ερώτηση «Οι επιπτώσεις της κρίσης είναι αισθητές στην ελληνική οικονομία και κοινωνία ακόμα και σήμερα, που τυπικά έχει τελειώσει»

Αναφορικά με το εάν οι επιπτώσεις της κρίσης είναι αισθητές στην ελληνική οικονομία και κοινωνία ακόμα και μετά το τυπικό τέλος της κρίσης, είναι ενδεικτικό ότι όλοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα θεωρούν ότι οι επιπτώσεις της κρίσης παραμένουν αισθητές στην ελληνική οικονομία και κοινωνία ακόμα και σήμερα. Κανείς δεν εκφράζει αντίθετη άποψη.

9.4 Έλεγχοι για την ύπαρξη στατιστικά σημαντικών διαφορών με βάση τα δημογραφικά χαρακτηριστικά

Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκαν έλεγχοι για τον έλεγχο στατιστικά σημαντικών διαφορών στις απαντήσεις στα ερωτήματα της έρευνας με βάση τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, με τη χρήση του ελέγχου Fisher's Exact Test.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι p-τιμές των ελέγχων για το σύνολο των ερωτήσεων, με βάση τα δημογραφικά χαρακτηριστικά που εξετάστηκαν.

Πίνακας 9.1

Οι p-τιμές των ελέγχων για το σύνολο των ερωτήσεων, με βάση τα δημογραφικά χαρακτηριστικά που εξετάστηκαν

Φύλο	Ηλικία	Μορφωτικό επίπεδο	Εργασιακή εμπειρία
------	--------	-------------------	--------------------

Η οικονομική και η δημοσιονομική κρίση της χώρας της δεκαετίας του 2010 οφείλονταν κυρίως:	.246	.127	.789	.976
Η λιτότητα που εφαρμόστηκε στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής ήταν αναπόφευκτη.	.429	.508	.000	.050
Οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές.	.754	.085	.034	.048
Τα μέτρα που εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν κοινωνικά δίκαια.	.680	.509	.149	.289
Τα εισοδήματά μου μειώθηκαν σημαντικά από την οικονομική κρίση.	.145	.797	.100	.135
Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης.	.669	.000	.049	.000
Το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης.	.316	.008	.224	.001
Δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της	.879	.000	.237	.000

οικονομικής κρίσης.				
Οι κοινωνικές σχέσεις έγιναν δυσκολότερες κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης.	.456	.055	.927	.196
Αυξήθηκαν οι εντάσεις στο οικογενειακό μου περιβάλλον κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης.	.350	.344	.076	.341
Η κοινωνική ανισότητα αυξήθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης.	.668	.633	1.000	.805
Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;	.576	.000	.042	.000
Αν η Ελλάδα δεν ήταν μέλος της Ευρωζώνης θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει καλύτερα τις οικονομικές κρίσεις.	.313	.002	.067	.198
Η χρεοκοπία και η έξοδος από την Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη από τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ.	.308	.063	.048	.433
Μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση.	.216	.000	.534	.000

Οι επιπτώσεις της κρίσης είναι αισθητές στην ελληνική οικονομία και κοινωνία ακόμα και σήμερα, που τυπικά έχει τελειώσει.	.381	.050	.886	.309
---	------	------	------	------

Με έντονο χρώμα οι ερωτήσεις για τις οποίες παρατηρούνται στατιστικά σημαντικές διαφορές.

Με βάση τα αποτελέσματα των ελέγχων που παρατίθενται στον παραπάνω πίνακα συνάγονται τα εξής. Δεν διαπιστώνονται στατιστικά σημαντικές διαφορές με βάση το φύλο σε επίπεδο σημαντικότητας 5%, καθώς για όλες τις ερωτήσεις η p-τιμή του ελέγχου είναι μεγαλύτερη του 0,05.

Αναφορικά με την ηλικία διαπιστώνονται στατιστικά σημαντικές διαφορές σε επίπεδο σημαντικότητας 5% για την ερώτηση «η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης» (p-τιμή = 0,000 < 0,05), την ερώτηση «το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης» (p-τιμή = 0,008 < 0,05), την ερώτηση «δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης» (p-τιμή = 0,000 < 0,05), την ερώτηση «η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;» (p-τιμή = 0,000 < 0,05), την ερώτηση «αν η Ελλάδα δεν ήταν μέλος της Ευρωζώνης θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει καλύτερα τις οικονομικές κρίσεις» (p-τιμή = 0,002 < 0,05), καθώς και την ερώτηση «Μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση:» (p-τιμή = 0,000 < 0,05).

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης».

Πίνακας 9.2

Οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης».

		Ποια είναι η ηλικία σας;				Total
		25-34 ετών	35-44 ετών	45-54 ετών	55 ετών και άνω	
Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης.	Δεν γνωρίζω / Δεν απαντώ		5.3%	8.6%	12.2%	8.2%
	Διαφωνώ				9.8%	3.6%
	Ούτε συμφωνώ / Ούτε διαφωνώ	6.7%		20.0%	39.0%	21.8%
	Συμφωνώ	33.3%	31.6%	45.7%	26.8%	34.5%
	Συμφωνώ απόλυτα	60.0%	63.2%	25.7%	12.2%	31.8%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Όπως θα ήταν αναμενόμενο ως ένα βαθμό, οι 55 ετών και άνω αναφέρουν σε μικρότερο βαθμό ότι η επαγγελματική τους ανέλιξη διακόπηκε λόγω της κρίσης, καθώς μεγάλο μέρος της επαγγελματικής τους πορείας και ανέλιξης είχε ήδη ολοκληρωθεί πριν το ξέσπασμα της κρίσης. Αντίθετα, όσοι βρίσκονταν στο ξεκίνημα, ή στη μέση της επαγγελματικής τους πορείας, δηλαδή όσοι ανήκουν στις υπόλοιπες ηλικιακές κατηγορίες, αναφέρουν σε σημαντικότερο βαθμό ότι η κρίση επέδρασε αρνητικά στις επαγγελματικές τους προοπτικές και διέκοψε την επαγγελματική τους ανέλιξη.

Στον επόμενο πίνακα παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης».

Πίνακας 9.3

Οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης»

		Ποια είναι η ηλικία σας;				Total
		25-34 ετών	35-44 ετών	45-54 ετών	55 ετών και άνω	
Το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά	Δεν γνωρίζω / Δεν απαντώ		5.3%			0.9%
	Ούτε συμφωνώ / Ούτε διαφωνώ			8.6%	7.3%	5.5%

την διάρκεια της	Συμφωνώ	46.7%	21.1%	42.9%	65.9%	48.2%
οικονομικής κρίσης.	Συμφωνώ απόλυτα	53.3%	73.7%	48.6%	26.8%	45.5%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Όσοι είναι μεταξύ 35 και 44 ετών δηλώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι συμφωνούν απόλυτα με την πρόταση «το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης», συγκριτικά με τις υπόλοιπες ηλικιακές κατηγορίες. Ταυτόχρονα, ένα μικρό ποσοστό όσων ανήκουν στη συγκεκριμένη ηλικιακή κατηγορία δεν παίρνουν ξεκάθαρη θέση επί του θέματος.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης».

Πίνακας 9.4

Οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης».

		Ποια είναι η ηλικία σας;				Total
		25-34 ετών	35-44 ετών	45-54 ετών	55 ετών και άνω	
Δεν έχω τη	Δεν γνωρίζω / Δεν				12.2%	4.5%
δυνατότητα αλλαγής	απαντώ					
επαγγέλματος εξαιτίας	Ούτε συμφωνώ / Ούτε	13.3%	5.3%	11.4%	24.4%	15.5%
της οικονομικής	διαφωνώ					
κρίσης.	Συμφωνώ	13.3%	15.8%	42.9%	48.8%	36.4%
	Συμφωνώ απόλυτα	73.3%	78.9%	45.7%	14.6%	43.6%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Όσοι ανήκουν στην ηλικιακή κατηγορία 55 ετών και άνω δηλώνουν σε μικρότερο βαθμό ότι δεν έχουν τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Όπως είναι αναμενόμενο, η πιθανότητα αλλαγής επαγγέλματος είναι μικρότερη για εργαζόμενους που έχουν διανύσει ήδη σημαντικό μέρος της επαγγελματικής τους πορείας.

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;».

Πίνακας 9.5

Οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;»

		Ποια είναι η ηλικία σας;				Total
		25-34 ετών	35-44 ετών	45-54 ετών	55 ετών και άνω	
Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;	Εξίσου τον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα	13.3%	21.1%	48.6%	78.0%	50.0%
	Τον ιδιωτικό τομέα	86.7%	78.9%	51.4%	22.0%	50.0%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Οι εργαζόμενοι μεγαλύτερης ηλικίας δηλώνουν σε σαφώς μεγαλύτερο βαθμό ότι η οικονομική κρίση επηρέασε εξίσου τον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα. Αντίθετα, οι εργαζόμενοι ηλικίας 25 έως 34 ετών και 35 έως 44 ετών δηλώνουν σε σαφώς μεγαλύτερο ποσοστό ότι η οικονομική κρίση επηρέασε κυρίως τον ιδιωτικό τομέα.

Στον επόμενο πίνακα παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Αν η Ελλάδα δεν ήταν μέλος της Ευρωζώνης θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει καλύτερα τις οικονομικές κρίσεις».

Πίνακας 9.6

Οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Αν η Ελλάδα δεν ήταν μέλος της Ευρωζώνης θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει καλύτερα τις οικονομικές κρίσεις.»

		Ποια είναι η ηλικία σας;				Total
		25-34 ετών	35-44 ετών	45-54 ετών	55 ετών και άνω	
Αν η Ελλάδα δεν ήταν μέλος της Ευρωζώνης θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει καλύτερα τις οικονομικές κρίσεις.	Δεν γνωρίζω / Δεν απαντώ	20.0%	5.3%	5.7%	17.1%	11.8%
	Διαφωνώ	26.7%	36.8%	37.1%	41.5%	37.3%
	Διαφωνώ απόλυτα	26.7%	47.4%	11.4%	7.3%	18.2%
	Ούτε συμφωνώ / Ούτε διαφωνώ	6.7%		14.3%	19.5%	12.7%
	Συμφωνώ	13.3%	5.3%	31.4%	4.9%	14.5%
	Συμφωνώ απόλυτα	6.7%	5.3%		9.8%	5.5%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Όσοι ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα από 45 έως 54 ετών πιστεύουν σε μεγαλύτερο ποσοστό συγκριτικά με όσους ανήκουν στις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι εάν η Ελλάδα δεν ήταν μέλος της Ευρωζώνης θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει καλύτερα τις οικονομικές κρίσεις. Σχεδόν ένας στους τρεις που ανήκουν στη συγκεκριμένη ηλικιακή κατηγορία πιστεύει ότι ισχύει κάτι τέτοιο.

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση:».

Πίνακας 9.7

Απαντήσεις ανά ηλικιακή κατηγορία για την ερώτηση «Μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση:»

		Ποια είναι η ηλικία σας;				Total
		25-34 ετών	35-44 ετών	45-54 ετών	55 ετών και άνω	
Μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση:	Στη μείωση της ανεργίας	6.7%			14.6%	6.4%
	Στην αύξηση των μισθών	93.3%	100.0%	100.0%	53.7%	81.8%
	Στην αύξηση των συντάξεων				31.7%	11.8%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Οι εργαζόμενοι που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 55 ετών και άνω είναι και οι μόνοι που αναφέρουν ότι οι κυβερνητικές πολιτικές μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης θα πρέπει να δώσουν έμφαση στην αύξηση των συντάξεων, με σχεδόν έναν στους τρεις εργαζόμενους της συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας να αναφέρουν την αύξηση των συντάξεων ως την πλέον άμεση προτεραιότητα μετά το τέλος της κρίσης. Το συγκεκριμένο εύρημα δεν προκαλεί έκπληξη, καθώς οι εργαζόμενοι που ανήκουν στη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα βρίσκονται πιο κοντά χρονικά στη συνταξιοδότηση. Ταυτόχρονα, μόνο εργαζόμενοι ηλικίας 25 έως 34 ετών και 55 ετών και άνω δηλώνουν ότι θα πρέπει να δοθεί έμφαση στη μείωση της ανεργίας. Οι εργαζόμενοι 55 ετών και άνω πιθανώς έχουν παιδιά που είναι σε ηλικία που αναζητούν εργασία, ενώ και οι

εργαζόμενοι 25 έως 34 ετών πιθανώς να έχουν φίλους ή συγγενείς που αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της ανεργίας.

Αναφορικά με το μορφωτικό επίπεδο παρατηρούνται στατιστικά σημαντικές διαφορές για την ερώτηση «η λιτότητα που εφαρμόστηκε στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής ήταν αναπόφευκτη» (p-τιμή = 0,000 < 0,05), την ερώτηση «οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές» (p-τιμή = 0,034 < 0,05), την ερώτηση «η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης» (p-τιμή = 0,049 < 0,05), την ερώτηση «η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;» (p-τιμή = 0,042 < 0,05) και την ερώτηση «η χρεοκοπία και η έξοδος από την Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη από τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ» (p-τιμή = 0,048 < 0,05).

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Η λιτότητα που εφαρμόστηκε στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής ήταν αναπόφευκτη».

Πίνακας 9.8

Απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Η λιτότητα που εφαρμόστηκε στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής ήταν αναπόφευκτη»

		Ποιο είναι το μορφωτικό σας επίπεδο;			Total
		Απόφοιτος Λυκείου	Απόφοιτος Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης	Κάτοχος Μεταπτυχιακ ού/Διδακτορι κού Τίτλου	
Η λιτότητα που εφαρμόστηκε στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής ήταν αναπόφευκτη.	Δεν γνωρίζω / Δεν απαντώ	1.8%	6.1%		2.7%
	Διαφωνώ	41.1%	24.2%	19.0%	31.8%
	Διαφωνώ απόλυτα	33.9%	15.2%	4.8%	22.7%
	Ούτε συμφωνώ / Ούτε διαφωνώ	5.4%	15.2%		7.3%
	Συμφωνώ	12.5%	33.3%	61.9%	28.2%
	Συμφωνώ απόλυτα	5.4%	6.1%	14.3%	7.3%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Οι κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου πιστεύουν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι η λιτότητα που εφαρμόστηκε στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής

προσαρμογής ήταν αναπόφευκτη. Αντίθετα, οι απόφοιτοι λυκείου πιστεύουν σε μεγαλύτερο βαθμό το αντίθετο. Πιθανώς οι κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου είναι σε θέση να κατανοήσουν καλύτερα την ένταση της κρίσης και τα μέτρα που απαιτούνταν, καθώς και τις διαθέσιμες εναλλακτικές επιλογές.

Στον επόμενο πίνακα παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές».

Πίνακας 9.9

Απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές»

		Ποιο είναι το μορφωτικό σας επίπεδο;			Total
		Απόφοιτος Λυκείου	Απόφοιτος Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης	Κάτοχος Μεταπτυχιακού/ Διδακτορικού Τίτλου	
Οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές.	Δεν γνωρίζω / Δεν απαντώ			4.8%	0.9%
	Διαφωνώ	51.8%	63.6%	61.9%	57.3%
	Διαφωνώ απόλυτα	39.3%	21.2%	9.5%	28.2%
	Ούτε συμφωνώ / Ούτε διαφωνώ	1.8%	9.1%	4.8%	4.5%
	Συμφωνώ	7.1%	6.1%	19.0%	9.1%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Μεγαλύτερο ποσοστό κατόχων μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου θεωρεί ότι οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010, στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας, ήταν αποτελεσματικές, συγκριτικά με αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ή αποφοίτους λυκείου, αν και η πλειοψηφία ακόμα και των κατόχων μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου δεν αξιολογούν τις πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων ως αποτελεσματικές.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης».

Πίνακας 9.10

Απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης»

		Ποιο είναι το μορφωτικό σας επίπεδο;			Total
		Απόφοιτος Λυκείου	Απόφοιτος Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης	Κάτοχος Μεταπτυχιακ ού/Διδακτορι κού Τίτλου	
Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης.	Δεν γνωρίζω / Δεν απαντώ	10.7%	6.1%	4.8%	8.2%
	Διαφωνώ	7.1%			3.6%
	Ούτε συμφωνώ / Ούτε διαφωνώ	30.4%	18.2%	4.8%	21.8%
	Συμφωνώ	32.1%	36.4%	38.1%	34.5%
	Συμφωνώ απόλυτα	19.6%	39.4%	52.4%	31.8%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Οι κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου αναφέρουν σε μεγαλύτερο ποσοστό τη βεβαιότητα ότι η επαγγελματική τους ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης. Αντίθετα, μόνο ένα ποσοστό 7,1% των αποφοίτων λυκείου αναφέρουν ότι δεν ισχύει κάτι τέτοιο, ενώ κανείς από τις υπόλοιπες κατηγορίες εκπαίδευσης δεν δηλώνει το ίδιο.

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;».

Πίνακας 9.11

Απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;»

		Ποιο είναι το μορφωτικό σας επίπεδο;			Total
		Απόφοιτος Λυκείου	Απόφοιτος Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης	Κάτοχος Μεταπτυχιακ ού/Διδακτορι κού Τίτλου	
Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;	Εξίσου τον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα	60.7%	45.5%	28.6%	50.0%
	Τον ιδιωτικό τομέα	39.3%	54.5%	71.4%	50.0%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Οι απόφοιτοι λυκείου πιστεύουν σε μεγαλύτερο ποσοστό ότι η κρίση επηρέασε εξίσου τον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα, ενώ οι κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου ότι η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό τομέα, συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες εκπαίδευσης.

Στον επόμενο πίνακα παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Η χρεοκοπία και η έξοδος από την Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη από τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ».

Πίνακας 9.12

Απαντήσεις ανά μορφωτικό επίπεδο για την ερώτηση «Η χρεοκοπία και η έξοδος από την Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη από τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ»

		Ποιο είναι το μορφωτικό σας επίπεδο;			Total
		Απόφοιτος Λυκείου	Απόφοιτος Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης	Κάτοχος Μεταπτυχιακού/ Διδακτορικού Τίτλου	
Η χρεοκοπία και η έξοδος από την	Δεν γνωρίζω / Δεν απαντώ	16.1%	15.2%	9.5%	14.5%
Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη από τα	Διαφωνώ	28.6%	27.3%	19.0%	26.4%
προγράμματα	Διαφωνώ απόλυτα	10.7%	30.3%	52.4%	24.5%
οικονομικής βοήθειας	Ούτε συμφωνώ / Ούτε διαφωνώ	14.3%	18.2%	9.5%	14.5%
από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ.	Συμφωνώ	19.6%	6.1%	4.8%	12.7%
	Συμφωνώ απόλυτα	10.7%	3.0%	4.8%	7.3%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Οι απόφοιτοι λυκείου θεωρούν σε μεγαλύτερο ποσοστό, συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες εκπαίδευσης, ότι η χρεοκοπία και η έξοδος από την Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη από τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ, με σχεδόν το 30% των αποφοίτων λυκείου να πιστεύει κάτι τέτοιο. Αντίθετα, τα αντίστοιχα ποσοστά για τις υπόλοιπες κατηγορίες εκπαίδευσης είναι πολύ μικρότερα.

Ως προς την εργασιακή εμπειρία, εντοπίζονται στατιστικά σημαντικές διαφορές για την ερώτηση «οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές» (p-τιμή =

0,048 < 0,05), την ερώτηση «η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης» (p-τιμή = 0,000 < 0,05), την ερώτηση «το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης» (p-τιμή = 0,001 < 0,05), την ερώτηση «δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης» (p-τιμή = 0,000 < 0,05), την ερώτηση «η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;» (p-τιμή = 0,000 < 0,05), καθώς και την ερώτηση «Μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση: (p-τιμή = 0,000 < 0,05)».

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές».

Πίνακας 9.13

Απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές».

	Ποια είναι η εργασιακή σας εμπειρία;					Total	
	11-15 έτη	16-20 έτη	21-25 έτη	26-30 έτη	31 έτη και άνω		
Οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές.	Δεν γνωρίζω / Δεν απαντώ		5.9%			0.9%	
	Διαφωνώ	66.7%	42.9%	58.8%	60.0%	51.2%	57.3%
	Διαφωνώ απόλυτα	23.3%	14.3%	17.6%	40.0%	34.1%	28.2%
	Ούτε συμφωνώ / Ούτε διαφωνώ	3.3%	42.9%	5.9%			4.5%
	Συμφωνώ	6.7%		11.8%		14.6%	9.1%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Οι εργαζόμενοι με εργασιακή εμπειρία από 26 έως 30 έτη διαφωνούν απόλυτα σε μεγαλύτερο ποσοστό, σε σχέση με τις υπόλοιπες κατηγορίες, με την πρόταση ότι «οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές». Το μεγαλύτερο ποσοστό

συμμετεχόντων που εμφανίζονται ουδέτεροι αναφορικά με την παραπάνω πρόταση παρατηρείται μεταξύ των εργαζομένων με εμπειρία από 16 έως 20 έτη.

Στον επόμενο πίνακα παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης».

Πίνακας 9.14

Απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης»

		Ποια είναι η εργασιακή σας εμπειρία;					Total
		11-15 έτη	16-20 έτη	21-25 έτη	26-30 έτη	31 έτη και άνω	
Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης.	Δεν γνωρίζω / Δεν απαντώ		14.3%	5.9%	13.3%	12.2%	8.2%
	Διαφωνώ					9.8%	3.6%
	Ούτε συμφωνώ / Ούτε διαφωνώ	6.7%		17.6%	20.0%	39.0%	21.8%
	Συμφωνώ	30.0%	57.1%	47.1%	33.3%	29.3%	34.5%
	Συμφωνώ απόλυτα	63.3%	28.6%	29.4%	33.3%	9.8%	31.8%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0 %

Μόνο μεταξύ των εργαζομένων με εργασιακή εμπειρία από 31 έτη και άνω, παρατηρείται ποσοστό της τάξης του 9,8% ατόμων που δηλώνουν ότι η επαγγελματική τους ανέλιξη δεν διακόπηκε εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, ενώ και μεγαλύτερο ποσοστό των εργαζομένων αυτής της κατηγορίας εργασιακής εμπειρίας εμφανίζονται ουδέτεροι ως προς τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην επαγγελματική τους ανέλιξη.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης».

Πίνακας 9.15

Απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης»

		Ποια είναι η εργασιακή σας εμπειρία;					Total
		11-15 έτη	16-20 έτη	21-25 έτη	26-30 έτη	31 έτη και άνω	
Το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης.	Δεν γνωρίζω / Δεν απαντώ		14.3%				0.9%
	Ούτε συμφωνώ / Ούτε διαφωνώ			11.8%	6.7%	7.3%	5.5%
	Συμφωνώ	33.3%	14.3%	52.9%	33.3%	68.3%	48.2%
	Συμφωνώ απόλυτα	66.7%	71.4%	35.3%	60.0%	24.4%	45.5%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0 %

Οι εργαζόμενοι με εργασιακή εμπειρία από 31 έτη και άνω συμφωνούν απόλυτα με την ερώτηση «το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά τη διάρκεια της κρίσης» σε μικρότερο ποσοστό συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες εργασιακής εμπειρίας.

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης».

Πίνακας 9.16

Απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης»

		Ποια είναι η εργασιακή σας εμπειρία;					Total
		11-15 έτη	16-20 έτη	21-25 έτη	26-30 έτη	31 έτη και άνω	
Δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης.	Δεν γνωρίζω / Δεν απαντώ					12.2%	4.5%
	Ούτε συμφωνώ / Ούτε διαφωνώ	6.7%	14.3%	23.5%		24.4%	15.5%
	Συμφωνώ	10.0%	28.6%	47.1%	46.7%	48.8%	36.4%
	Συμφωνώ απόλυτα	83.3%	57.1%	29.4%	53.3%	14.6%	43.6%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0 %

Οι εργαζόμενοι με εργασιακή εμπειρία από 31 έτη και άνω συμφωνούν απόλυτα σε μικρότερο ποσοστό με την πρόταση «δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης», συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες ετών εργασιακής εμπειρίας.

Στον επόμενο πίνακα παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;».

Πίνακας 9.17

Απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;».

		Ποια είναι η εργασιακή σας εμπειρία;					Total
		11-15 έτη	16-20 έτη	21-25 έτη	26-30 έτη	31 έτη και άνω	
Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;	Εξίσου τον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα	16.7%	57.1%	47.1%	33.3%	80.5%	50.0%
	Τον ιδιωτικό τομέα	83.3%	42.9%	52.9%	66.7%	19.5%	50.0%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0 %

Οι εργαζόμενοι με εργασιακή εμπειρία από 31 έτη και άνω θεωρούν σε σαφώς μεγαλύτερο ποσοστό συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες ότι η οικονομική κρίση επηρέασε εξίσου τον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα, ενώ και η πλειοψηφία των εργαζομένων με εργασιακή εμπειρία από 16 έως 20 έτη πιστεύει ότι η κρίση επηρέασε εξίσου τον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα. Αντίθετα, η πλειοψηφία των εργαζομένων που ανήκουν στις υπόλοιπες κατηγορίες πιστεύουν ότι η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό τομέα.

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται οι απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση;».

Πίνακας 9.18

Απαντήσεις ανά έτη εργασιακής εμπειρίας για την ερώτηση «Μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση:».

		Ποια είναι η εργασιακή σας εμπειρία;					Total
		11-15 έτη	16-20 έτη	21-25 έτη	26-30 έτη	31 έτη και άνω	
Μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση:	Στη μείωση της ανεργίας	3.3%				14.6%	6.4%
	Στην αύξηση των μισθών	96.7%	100.0%	100.0%	100.0%	53.7%	81.8%
	Στην αύξηση των συντάξεων					31.7%	11.8%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0 %

Οι εργαζόμενοι με εργασιακή εμπειρία από 31 έτη και άνω πιστεύουν σε μεγαλύτερο ποσοστό ότι μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση στην αύξηση των συντάξεων, συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες. Ταυτόχρονα, μεγαλύτερο ποσοστό των εργαζομένων που ανήκει στην ίδια κατηγορία εργασιακής εμπειρίας πιστεύει ότι θα πρέπει να δοθεί έμφαση στη μείωση της ανεργίας σε σχέση με τους εργαζόμενους των υπόλοιπων κατηγοριών.

9.5 Σχολιασμός των αποτελεσμάτων

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας και με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα προκύπτουν τα εξής. Οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν για την αντιμετώπιση της κρίσης κρίνονται αναποτελεσματικές από την πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων στον χώρο της υγείας. Οι πολιτικές αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης είχαν σημαντική αρνητική επίδραση στα εισοδήματα των δημοσίων υπαλλήλων, ενώ ταυτόχρονα η οικονομική κρίση οδήγησε και σε επιδείνωση του εργασιακού περιβάλλοντος για την πλειοψηφία των εργαζομένων στις δημόσιες δομές υγείας στη χώρα μας. Ταυτόχρονα, και σε συμφωνία με αντίστοιχες έρευνες και μελέτες, διαπιστώνεται ότι η κρίση είχε αρνητική επίδραση και στις κοινωνικές σχέσεις, καθιστώντας τις κοινωνικές σχέσεις δυσκολότερες και δημιουργώντας εντάσεις κατά τη διάρκεια της κρίσης. Αναφορικά με το εάν η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα, οι απόψεις εμφανίζονται μοιρασμένες μεταξύ μεγαλύτερης επίδρασης στον ιδιωτικό τομέα και αντίστοιχης επίδρασης μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού τομέα. Το γεγονός ότι κανείς δεν

αναφέρει ότι ο δημόσιος τομέας επηρεάστηκε περισσότερο από τον ιδιωτικό τομέα, παρά το γεγονός ότι η έρευνα διεξήχθη μεταξύ δημοσίων υπαλλήλων, είναι ενδεικτικό της αρνητικής επίδρασης που είχαν οι κρίσεις και οι πολιτικές αντιμετώπισης τους που εφαρμόστηκαν, στον ιδιωτικό τομέα. Όσον αφορά το αν η χώρα θα ήταν καλύτερα σε θέση να αντιμετωπίσει τις οικονομικές κρίσεις εάν δεν είχε ενταχθεί το ευρώ, η πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων στον χώρο της υγείας δεν πιστεύει ότι ισχύει κάτι τέτοιο, αν και σχεδόν το 20% υιοθετεί αυτή την άποψη.

Ταυτόχρονα, παρά τις σημαντικές αρνητικές επιδράσεις των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής, η πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων στον τομέα της υγείας δεν πιστεύει ότι η χρεοκοπία και η έξοδος από την Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη. Παράλληλα, το σύνολο των εργαζομένων συμφωνούν ότι οι επιπτώσεις της κρίσης είναι αισθητές στην ελληνική κοινωνία και οικονομία ακόμα και σήμερα που τυπικά η χώρα έχει εξέλθει από την κρίση.

Αναφορικά με τις ερευνητικές υποθέσεις της έρευνας διαπιστώνονται τα εξής. Η πρώτη ερευνητική υπόθεση ότι τα αίτια της οικονομικής κρίσης δεν είναι ξεκάθαρα στο σύνολο των δημοσίων υπαλλήλων απορρίπτεται. Είναι ενδεικτικό ότι κανείς δεν αναφέρει ότι τα αίτια της κρίσης δεν είναι ξεκάθαρα για τον ίδιο, με τους περισσότερους να αποδίδουν την οικονομική κρίση στη δημοσιονομική ανευθυνότητα των ελληνικών κυβερνήσεων. Η δεύτερη ερευνητική υπόθεση ότι τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας κρίνονται αναποτελεσματικά επαληθεύεται. Η πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων στον χώρο της υγείας κρίνει τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας αναποτελεσματικά. Όσον αφορά την τρίτη ερευνητική υπόθεση, ότι τα εισοδήματα επηρεάστηκαν αρνητικά από την οικονομική κρίση, επαληθεύεται από τα ευρήματα της έρευνας. Με βάση τα ευρήματα της έρευνας τα εισοδήματα της πλειοψηφίας των δημοσίων υπαλλήλων στον χώρο της υγείας επηρεάστηκαν αρνητικά σε σημαντικό βαθμό.

Η τέταρτη ερευνητική υπόθεση, ότι η ανέλιξη των δημοσίων υπαλλήλων διακόπηκε εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, επίσης επαληθεύεται, με την πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων να αναφέρουν ότι η επαγγελματική τους ανέλιξη διακόπηκε εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Η πέμπτη ερευνητική υπόθεση, ότι δεν υπήρχε η δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης επαληθεύεται, με την πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων στον χώρο της υγείας να αναφέρει ότι εξαιτίας της κρίσης δεν είχε πλέον τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος. Η έκτη ερευνητική υπόθεση, ότι οι κοινωνικές σχέσεις έγιναν δυσκολότερες κατά τη διάρκεια της

οικονομικής κρίσης, επίσης επαληθεύεται, με τη συντριπτική πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων στον χώρο της υγείας να αναφέρει ότι οι κοινωνικές σχέσεις επιδεινώθηκαν και έγιναν δυσκολότερες κατά τη διάρκεια της κρίσης. Τέλος, η έβδομη ερευνητική υπόθεση, ότι η κοινωνική ανισότητα αυξήθηκε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, επίσης επαληθεύεται, με βάση σχεδόν το σύνολο των δημοσίων υπαλλήλων στον χώρο της υγείας που πήραν μέρος στην έρευνα που συμφωνεί ότι η οικονομική κρίση οδήγησε σε αύξηση της κοινωνικής ανισότητας.

Όσον αφορά τις διαφορές με βάση τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων στην έρευνα, οι σημαντικότερες διαφορές αναφορικά με τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας, την αποτελεσματικότητα και τις επιπτώσεις τους, παρατηρούνται με βάση το μορφωτικό επίπεδο, με την πλειοψηφία των κατόχων μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου να θεωρούν τη λιτότητα που εφαρμόστηκε αναπόφευκτη, σε αντίθεση με τους αποφοίτους λυκείου. Το εύρημα αυτό μπορεί να ερμηνευθεί με βάση το γεγονός ότι οι κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου πιθανώς είναι σε θέση να κατανοήσουν καλύτερα τις αιτίες και την ένταση της κρίσης, αλλά και, το κυριότερο, τις διαθέσιμες εναλλακτικές λύσεις που υπήρχαν ρεαλιστικά για τη χώρα μας.

Ταυτόχρονα, υπάρχει και ένα ποσοστό κατόχων μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου που θεωρεί τις πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 αποτελεσματικές, αν και η πλειοψηφία ακόμα και των κατόχων μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου συμφωνεί με την ευρύτερη πλειοψηφία που τις κρίνει ως αναποτελεσματικές. Οι κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου είναι και αυτοί που δηλώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι η επαγγελματική τους ανέλιξη διακόπηκε λόγω της κρίσης, καθώς όπως είναι αναμενόμενο καθώς διαθέτουν περισσότερα τυπικά προσόντα συγκριτικά με τους εργαζόμενους των υπόλοιπων κατηγοριών εκπαίδευσης.

Οι απόφοιτοι λυκείου είναι αυτοί που πιστεύουν κατά πλειοψηφία ότι η κρίση επηρέασε εξίσου τον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα, σε αντίθεση με την πλειοψηφία των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και κατόχων μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου, που πιστεύουν ότι η κρίση επηρέασε κυρίως τον ιδιωτικό τομέα. Ταυτόχρονα, περισσότεροι απόφοιτοι λυκείου, αν και η μειοψηφία ακόμα και μεταξύ των αποφοίτων λυκείου, πιστεύουν ότι η χρεοκοπία και η έξοδος από την Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη από τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ.

Αναφορικά με την ηλικία, όπως ήταν αναμενόμενο η επαγγελματική ανέλιξη των μεγαλύτερης ηλικίας εργαζόμενων, 55 ετών και άνω, επηρεάστηκε σε μικρότερο βαθμό από την κρίση, καθώς είχαν ήδη ολοκληρώσει μεγάλο μέρος της επαγγελματικής τους πορείας και ανέλιξης, ενώ δηλώνουν και σε μικρότερο βαθμό ότι η οικονομική κρίση τους στέρησε τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος. Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι που βρίσκονται κοντά σε ηλικία συνταξιοδότησης, ηλικίας 55 ετών και άνω, θεωρούν ότι θα πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στην αύξηση των συντάξεων μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, συγκριτικά με τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες. Οι εργαζόμενοι ηλικίας 55 ετών και μεταξύ 25 και 34 ετών θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης θα πρέπει να δοθεί έμφαση στην καταπολέμηση της ανεργίας, πιθανώς καθώς οι μεγαλύτεροι εργαζόμενοι έχουν παιδιά ή άλλους συγγενείς που αναζητούν εργασία και οι εργαζόμενοι ηλικίας μεταξύ 25 και 34 ετών γιατί έχουν άτομα στον οικογενειακό και κοινωνικό τους περίγυρο που αντιμετωπίζουν το φάσμα της ανεργίας και γνωρίζουν τις δυσκολίες εύρεσης εργασίας, ειδικά για τους νέους στη χώρα μας σήμερα.

Τέλος, οι διαφορές που παρατηρούνται με βάση τα χρόνια εργασιακής εμπειρίας ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό με τις διαφορές που παρατηρούνται βάσει ηλικίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η κρίση χρέους και η οικονομική κρίση την περίοδο 2010 – 2018 αποτέλεσε σημαντικό κεφάλαιο στη σύγχρονη ιστορία της χώρας. Προκάλεσε σημαντικές και εκτεταμένες οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις. Εξαιτίας της έντασης της κρίσης και της αρχιτεκτονικής και των θεσμών της Ευρωζώνης και της Ε.Ε., απαιτήθηκαν τρία προγράμματα οικονομικής βοήθειας, με αποτέλεσμα η κρίση χρέους, που στη συνέχεια μεταβλήθηκε και σε οικονομική κρίση, να ταλανίζει τη χώρα για σχεδόν μία δεκαετία.

Η παρούσα έρευνα επιβεβαιώνει τα ευρήματα αντίστοιχων ερευνών και μελετών αναφορικά με τις οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης χρέους και της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα τη δεκαετία του 2010. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η κρίση επηρέασε αρνητικά τα εισοδήματα, τις προοπτικές επαγγελματικής ανέλιξης, το εργασιακό περιβάλλον και τις κοινωνικές και οικογενειακές σχέσεις των εργαζομένων στις δημόσιες δομές υγείας της χώρας μας. Οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα κρίνονται αναποτελεσματικές, παρ' όλα αυτά η πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων στον τομέα της υγείας δεν θεωρεί ότι η χρεοκοπία και η έξοδος από την Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη.

Αναφορικά με την επίδραση των δημογραφικών χαρακτηριστικών διαπιστώνονται τα εξής. Το φύλο δεν επιδρά στις απόψεις αναφορικά με τις αιτίες και τις επιπτώσεις της κρίσης και την αποτελεσματικότητα των μέτρων στα πλαίσια των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα, ενώ η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο και τα έτη εργασιακής εμπειρίας επηρεάζουν τις απόψεις των δημοσίων υπαλλήλων στις δημόσιες δομές υγείας στη χώρα μας. Ένα ποσοστό των κατόχων μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου αξιολογεί θετικότερα τις πολιτικές αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης που εφαρμόστηκαν, σε σχέση με τους υπόλοιπους δημοσίους υπαλλήλους στον τομέα της υγείας στη χώρα μας, και θεωρεί τη λιτότητα αναπόφευκτη. Όπως θα ήταν αναμενόμενο, οι εργαζόμενοι μεγαλύτερης ηλικίας θεωρούν ότι μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης θα πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στην αύξηση των συντάξεων.

Ο βασικός περιορισμός της έρευνας αφορά το σχετικά περιορισμένο δείγμα της έρευνας. Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να εξετάσουν τις απόψεις αναφορικά με τις αιτίες της κρίσης χρέους και της οικονομικής κρίσης, των επιπτώσεων τους και των

πολιτικών που εφαρμόστηκαν για την αντιμετώπιση τους για το σύνολο των δημοσίων υπαλλήλων στη χώρα μας, ή και, αντίστοιχα, για τους ιδιωτικούς υπαλλήλους στην Ελλάδα ή και το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας.

Σχεδόν το σύνολο των δημοσίων υπαλλήλων στον τομέα της υγείας στη χώρα μας θεωρεί ότι οι επιπτώσεις της κρίσης είναι αισθητές σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο ακόμα και σήμερα, που τυπικά η χώρα έχει εξέλθει από την οικονομική κρίση. Κρίνεται, συνεπώς, αναγκαίο οι πολιτικές στο άμεσο μέλλον να δώσουν έμφαση στην επούλωση των πληγών που άφησαν στην ελληνική κοινωνία και οικονομία η κρίση χρέους και η οικονομική κρίση.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

**Π1. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ
ΓΚΑΓΚΑ ΝΙΚΟΛΕΤΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΕΝΕΡΓΕΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΜΕ ΤΙΤΛΟ: *Η οικονομική κρίση και η κρίση
χρέους της δεκαετίας του 2010 στην Ελλάδα: Διερεύνηση και αξιολόγηση των
πολιτικών αντιμετώπισης τους.***

1. Ποιο είναι το φύλο σας;

Άνδρας

Γυναίκα

2. Ποια είναι η ηλικία σας;

25 – 34 ετών

35 – 44 ετών

45 – 54 ετών

55 ετών και άνω

3. Ποιο είναι το μορφωτικό σας επίπεδο;

Απόφοιτος Λυκείου

Απόφοιτος Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης

Κάτοχος Μεταπτυχιακού/Διδακτορικού Τίτλου

4. Ποια είναι η εργασιακή σας εμπειρία;

11 – 15 έτη

16 – 20 έτη

21 – 25 έτη

26 – 30 έτη

31 έτη και άνω

5. Η οικονομική και η δημοσιονομική κρίση της χώρας της δεκαετίας του 2010 οφείλονταν κυρίως:

Στη δημοσιονομική ανευθυνότητα των ελληνικών κυβερνήσεων

Στην εκτεταμένη φοροδιαφυγή στη χώρα

Στη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωζώνη

Στην παγκόσμια οικονομική κρίση

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

6. Η λιτότητα που εφαρμόστηκε στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής ήταν αναπόφευκτη.

Συμφωνώ απόλυτα

Συμφωνώ

Ούτε συμφωνώ/Ούτε διαφωνώ

Διαφωνώ

Διαφωνώ απόλυτα

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

7. Οι πολιτικές αντιμετώπισης των κρίσεων της δεκαετίας του 2010 στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν αποτελεσματικές.

Συμφωνώ απόλυτα

Συμφωνώ

Ούτε συμφωνώ/Ούτε διαφωνώ

Διαφωνώ

Διαφωνώ απόλυτα

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

8. Τα μέτρα που εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας ήταν κοινωνικά δίκαια.

Συμφωνώ απόλυτα

Συμφωνώ

Ούτε συμφωνώ/Ούτε διαφωνώ

Διαφωνώ

Διαφωνώ απόλυτα

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

9. Τα εισοδήματά μου μειώθηκαν σημαντικά από την οικονομική κρίση.

Συμφωνώ απόλυτα

Συμφωνώ

Ούτε συμφωνώ/Ούτε διαφωνώ

Διαφωνώ

Διαφωνώ απόλυτα

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

10. Η επαγγελματική μου ανέλιξη διακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης.

Συμφωνώ απόλυτα

Συμφωνώ

Ούτε συμφωνώ/Ούτε διαφωνώ

Διαφωνώ

Διαφωνώ απόλυτα

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

11. Το επαγγελματικό μου περιβάλλον επιδεινώθηκε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

Συμφωνώ απόλυτα

Συμφωνώ

Ούτε συμφωνώ/Ούτε διαφωνώ

Διαφωνώ

Διαφωνώ απόλυτα

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

12. Δεν έχω τη δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης.

Συμφωνώ απόλυτα

Συμφωνώ

Ούτε συμφωνώ/Ούτε διαφωνώ

Διαφωνώ

Διαφωνώ απόλυτα

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

13. Οι κοινωνικές σχέσεις έγιναν δυσκολότερες κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

Συμφωνώ απόλυτα

Συμφωνώ

Ούτε συμφωνώ/Ούτε διαφωνώ

Διαφωνώ

Διαφωνώ απόλυτα

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

14. Αυξήθηκαν οι εντάσεις στο οικογενειακό μου περιβάλλον κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

Συμφωνώ απόλυτα

Συμφωνώ

Ούτε συμφωνώ/Ούτε διαφωνώ

Διαφωνώ

Διαφωνώ απόλυτα

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

15. Η κοινωνική ανισότητα αυξήθηκε κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

Συμφωνώ απόλυτα

Συμφωνώ

Ούτε συμφωνώ/Ούτε διαφωνώ

Διαφωνώ

Διαφωνώ απόλυτα

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

16. Η κρίση επηρέασε περισσότερο τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα;

Τον ιδιωτικό τομέα

Τον δημόσιο τομέα

Εξίσου τον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

17. Αν η Ελλάδα δεν ήταν μέλος της Ευρωζώνης θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει καλύτερα τις οικονομικές κρίσεις.

Συμφωνώ απόλυτα

Συμφωνώ

Ούτε συμφωνώ/Ούτε διαφωνώ

Διαφωνώ

Διαφωνώ απόλυτα

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

18. Η χρεοκοπία και η έξοδος από την Ευρωζώνη θα ήταν προτιμότερη από τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ.

Συμφωνώ απόλυτα

Συμφωνώ

Ούτε συμφωνώ/Ούτε διαφωνώ

Διαφωνώ

Διαφωνώ απόλυτα

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

19. Μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να δώσουν έμφαση.

Στην αύξηση των μισθών

Στην αύξηση των συντάξεων

Στη βελτίωση της λειτουργίας του δημόσιου τομέα

Στη μείωση της ανεργίας

Στην αντιμετώπιση του brain drain (φυγή επιστημόνων στο εξωτερικό)

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

20. Οι επιπτώσεις της κρίσης είναι αισθητές στην ελληνική οικονομία και κοινωνία ακόμα και σήμερα, που τυπικά έχει τελειώσει.

Συμφωνώ απόλυτα

Συμφωνώ

Ούτε συμφωνώ/Ούτε διαφωνώ

Διαφωνώ

Διαφωνώ απόλυτα

Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Βαβούρας, Ι., Μανωλάς, Γ. & Σφακιανάκης, Γ. (2012). Μια στρατηγική κοινωνικά δίκαιης διαχείρισης της κρίσης χρέους της χώρας, Διοικητική Ενημέρωση, τ. 61, Απρίλιος 2012, σσ. 5-17.

Βαβούρας, Ι. & Βαβούρα, Χ. (2019α). Πως επηρέασε η κρίση χρέους τη σχετική θέση της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση/ Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, τ. 46-47, Μαρ.-Οκτ. 2019, σσ. 131-140.

Βαβούρας, Ι. & Βαβούρα, Χ. (2019β). Οικονομική Πολιτική (3^η εκδ.). Παπαζήσης. Αθήνα.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Arghyrou, M. G., & Tsoukalas, J. D. (2011). The Greek debt crisis: Likely causes, mechanics and outcomes. *The World Economy*, 34(2), 173-191.

Daniel, B. C., & Nam, J. (2022). The Greek debt crisis: Excusable vs. strategic default. *Journal of International Economics*, 138, 103632.

Economou, M., Madianos, M., Theleritis, P., Peppou, L.E., & Stefanos. C.N. (2011), Increased suicidality amid economic crisis in Greece. *The Lancet*, 378, 1459.

Economou, M., Madianos, M., Peppou, L. E., Patelakis, A., & Stefanis, C. N. (2013). Major depression in the era of economic crisis: a replication of a cross-sectional study across Greece. *Journal of affective disorders*, 145(3), 308-314.

Gibson, H. D., Hall, S. G., & Tavlás, G. S. (2014). Fundamentally wrong: market pricing of sovereigns and the Greek financial crisis. *Journal of Macroeconomics*, 39, 405-419.

Gourinchas, P. O., Philippon, T., & Vayanos, D. (2017). The analytics of the Greek crisis. *NBER macroeconomics Annual*, 31(1), 1-81.

- Ifanti, A. A., Argyriou, A. A., Kalofonou, F. H., & Kalofonos, H. P. (2013). Financial crisis and austerity measures in Greece: their impact on health promotion policies and public health care. *Health policy*, *113*(1-2), 8-12.
- Ioannides, Y. M., & Pissarides, C. A. (2015). Is the Greek crisis one of supply or demand?. *Brookings Papers on Economic Activity*, 349-383.
- Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Papanicolas, I., Basu, S., McKee, M., & Stuckler, D. (2011). Health effects of financial crisis: omens of a Greek tragedy. *The Lancet*, *378*(9801), 1457-1458.
- Kentikelenis, A., & Papanicolas, I. (2012). Economic crisis, austerity and the Greek public health system. *The European journal of public health*, *22*(1), 4-5.
- Karanasos, M. G., Koutroumpis, P. D., Hatgioannides, J., Karanassou, M., & Sala, H. (2017). Seven Years of Austerity and the Greek Drama: Three Economists' Views and a Comment. *Political Economy Perspectives on the Greek Crisis: Debt, Austerity and Unemployment*, 117-154.
- Kennedy, G. (2018). Austerity, Labor Market Reform and the Growth of Precarious Employment in Greece during the Eurozone Crisis. *Global Labour Journal*, *9*(3).
- Kyriopoulos, I., Nikoloski, Z., & Mossialos, E. (2019). The impact of the Greek economic adjustment programme on household health expenditure. *Social Science & Medicine*, *222*, 274-284.
- Lane, P. R. (2012). The European sovereign debt crisis. *Journal of economic perspectives*, Vol. 26, 3, 49-68.
- Lenoël, C., Macchiarelli, C., & Young, G. (2023). Greece 2010–18: What Could Have Been Done Differently?. *Open Economies Review*, *34*(2), 281-315.
- Manolas, G., Sfakianakis, G., & Vavouras, I. (2013). Tackling the debt crisis in Greece: The role of the underground economy. *Social Cohesion and Development*, *8*(1), 25-35.
- Milesi-Ferretti, G. M., & Tille, C. (2011). The great retrenchment: international capital flows during the global financial crisis. *Economic policy*, *26*(66), 289-346.

- Monastiriotes, V., & Martelli, A. (2021). Crisis, adjustment and resilience in the Greek labor market: An unemployment decomposition approach. *International Regional Science Review*, 44(1), 85-112.
- Pagoulatos, G. (2019). Greece after the bailouts: Assessment of a qualified failure. In *The Political Economy of Adjustment throughout and beyond the Eurozone Crisis* (pp. 61-93). Routledge.
- Palaskas, T., Psycharis, Y., Rovolis, A., & Stoforos, C. (2015). The asymmetrical impact of the economic crisis on unemployment and welfare in Greek urban economies. *Journal of Economic Geography*, 15(5), 973-1007.
- Petrakos, G., Rontos, K., Salvati, L., Vavoura, C., & Vavouras, I. (2022). Domestic vs. External Economic Sectors and the Political Process: Insights from Greece. *Economies*, 10(8), 198.o
- Petrakos, G., Rontos, K., Vavoura, C., & Vavouras, I. (2023). The Impact of Recent Economic Crises on Income Inequality and the Risk of Poverty in Greece. *Economies*, 11(6), 166.
- Petrakos, G., Rontos, K., Salvati, L., Vavoura, C., & Vavouras, I. (2023). THE IMPACT OF ECONOMIC, POLITICAL, AND INSTITUTIONAL FACTORS ON BUDGET BALANCES OF THE HEAVILY INDEBTED EUROPEAN COUNTRIES. *Journal of Urban & Regional Analysis*, 15(1).
- Provopoulos, G. A. (2014). The Greek economy and banking system: recent developments and the way forward. *Journal of Macroeconomics*, 39, 240-249.
- Rachiotis, G., Stuckler, D., McKee, M., & Hadjichristodoulou, C. (2015). What has happened to suicides during the Greek economic crisis? Findings from an ecological study of suicides and their determinants (2003–2012). *BMJ open*, 5(3), e007295.
- Reinhart, C.M. and Rogoff, K.S. (2011). From financial crash to debt crisis. *American economic review*, Vol. 101, 5, 1676-1706.
- Reinhart, C. M., & Trebesch, C. (2015). *The pitfalls of external dependence: Greece, 1829-2015* (No. w21664). National Bureau of Economic Research.

Revuelta, J. (2021). The Effects of the Economic Adjustment Programmes for Greece: A Quasi-Experimental Approach. *Sustainability*, 13(9), 4970.

Wickens, M. (2017). A macroeconomic perspective on the Greek debt crisis. *Political Economy Perspectives on the Greek Crisis: Debt, Austerity and Unemployment*, 157-175.

Wyplosz, C. (2017). The Eurozone crisis: A near-perfect case of mismanagement. *Political Economy Perspectives on the Greek Crisis: Debt, Austerity and Unemployment*, 41-59.

Διαδικτυακές Πηγές

Alogoskoufis, G. (2021). Greece before and after the euro: Macroeconomics, politics and the quest for reforms. *Department of Economics Athens University of Economics and Business WORKING PAPER*, (02-2021). Ανακτήθηκε στις 25 Ιουλίου, 2023 από: <https://www.dept.aueb.gr/sites/default/files/allWP-02-21-Alogoskoufis-15-2-21-Greece%20Before%20%20After%20the%20Euro%202021.pdf>.

European Commission. (2010). The Economic Adjustment Programme for Greece. Ανακτήθηκε στις 1 Αυγούστου, 2023 από: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2010/pdf/ocp61_en.pdf.

European Commission. (2012). Memorandum of Understanding Between the European Commission Acting on Behalf of The European Stability Mechanism and the Hellenic Republic and the Bank of Greece. Ανακτήθηκε στις 6 Αυγούστου, 2023 από: https://ec.europa.eu/economy_finance/eu_borrower/mou/2012-03-01-greece-mou_en.pdf.

European Commission. (2023). Ex-Post Evaluation of the Economic Adjustment Programmes of Greece during the period 2010-2018. Ανακτήθηκε στις 23 Αυγούστου, 2023 από: https://commission.europa.eu/system/files/2023-05/3_Executive%20Summary_en.pdf.

European Stability Mechanism. (2020). Lessons from financial assistance to Greece. Independent Evaluation Report. Ανακτήθηκε στις 23 Αυγούστου, 2023 από:

<https://www.esm.europa.eu/system/files/document/lessons-financial-assistance-greece.pdf>.

Eurostat. (2023a). Long-term unemployment by sex - annual data. Ανακτήθηκε στις 16 Αυγούστου, 2023 από: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/UNE_LTU_A_custom_7145385/default/line?lang=en.

Eurostat. (2023b). Temporary employees as a percentage of the total number of employees, by sex and age (%). Ανακτήθηκε στις 16 Αυγούστου, 2023 από: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/LFSQ_ETPGA_custom_7146480/default/table.

Eurostat. (2023c). Annual net earnings. Ανακτήθηκε στις 16 Αυγούστου, 2023 από: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EARN_NT_NET_custom_7145334/default/table.

Eurostat. (2023d). Government deficit/surplus, debt and associated data. Ανακτήθηκε στις 16 Αυγούστου, 2023 από: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/GOV_10DD_EDPT1_custom_7160932/default/table?lang=en.

Eurostat. (2023e). Government revenue, expenditure and main aggregates. Ανακτήθηκε στις 14 Αυγούστου, 2023 από: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/GOV_10A_MAIN_custom_7160969/default/table?lang=en.

International Monetary Fund. (2012). Request for Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility. Prepared by the European Department in Consultation with Other Departments. Approved by Reza Moghadam and Lorenzo Giorgianni. Ανακτήθηκε στις 1 Αυγούστου, 2023 από: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2012/cr1257.pdf>.

National Bureau of Economic Research. (n.d.). Business Cycle Dating. Ανακτήθηκε στις 14 Ιουλίου 2023, από: <https://www.nber.org/research/business-cycle-dating>.

Panico, C. (2010). The causes of the debt crisis in Europe and the role of regional integration. *Political Economy Research Institute University of Massachusetts*, 1-20.

Ανακτήθηκε στις 20 Ιουλίου 2023, από: <https://peri.umass.edu/publication/item/383-the-causes-of-the-debt-crisis-in-europe-and-the-role-of-regional-integration>.

Theodoropoulou, S., & Watt, A. (2012). What did they expect? Lessons for Europe from a retrospective ex-ante evaluation of the first Greek bail-out programme. European Trade Union Institute. Ανακτήθηκε στις 23 Αυγούστου, 2023 από: <https://www.etui.org/sites/default/files/WP%202012.10%20EN%20WEB%20version.pdf>.

ΕΛΣΤΑΤ. (2023α). Τριμηνιαίο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν - Εποχικά διορθωμένα στοιχεία, Τρέχουσες Τιμές (Προσωρινά Στοιχεία) (1ο Τρίμηνο 1995 - 1ο Τρίμηνο 2023). Ανακτήθηκε στις 30 Ιουλίου, 2023 από: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SEL84/>.

ΕΛΣΤΑΤ. (2023β). Τριμηνιαίος Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου. Τρέχουσες τιμές (1ο Τρίμηνο 1995 - 1ο Τρίμηνο 2023). Ανακτήθηκε στις 30 Ιουλίου, 2023 από: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SEL81/>.

ΕΛΣΤΑΤ. (2023γ). 01Α. Κατάσταση απασχόλησης και ποσοστό ανεργίας (Ιανουάριου 2004 - Ιουνίου 2023). Ανακτήθηκε στις 16 Αυγούστου, 2023 από: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/>.

Το Βήμα. (2012). «Ναι» στο Μνημόνιο από 199 βουλευτές και «όχι» από 74. Ανακτήθηκε στις 1 Αυγούστου, 2023 από: <https://www.tovima.gr/2012/02/12/politics/nai-sto-mnimonio-apo-199-boyleytes-kai-oxi-apo-74/>.

Η Καθημερινή. (2015). Υπερψηφίστηκε το Μνημόνιο, ψήφος εμπιστοσύνης μετά τις 20 Αυγούστου. Ανακτήθηκε στις 6 Αυγούστου, 2023 από: <https://www.kathimerini.gr/politics/827213/yperpsifistike-to-mnimonio-psifos-empistosynis-meta-tis-20-aygoystoy/>.